

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM
VAZIRLIGI**

O'ZBEKISTON DAVLAT JAHON TILLARI UNIVERSITETI

A.QO'LDOSHEV

S.XAMZAEV

INGLIZ TILI TARIXI

O'quv qo'llanma bakalavriat bosqichining 5120100 – filologiya va tillarni o'qitish (ingliz tili) hamda 5111400 – Horijiy til va adabiyoti (ingliz tili) ta'lim yo'nalishi talabalari uchun mo'ljallangan

Toshkent – 2015

Mas'ul muharrir: G.H. Boqieva, filologiya fanlari doktori, professor

Taqrizchilar: A.A. Ismoilov filologiya fanlari nomzodi, dotsent.

B.S. Rajabov pedagogika fanlari nomzodi, dotsent.

Qo'ldoshev A, Xamzaev S. – “Ingliz tili tarixi” – o'quv qo'llanma – bakalavriatura bosqichi talabalari uchun (Mas'ul muharrir; G.X. Boqieva; O'zbekiston Respublikasi Oliy va O'rta Maxsus Ta'lim Vazirligi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent - 2015 yil

Matn va titul: o'zbek va ingliz tilida.

Annotatsiya

Mazkur o'quv qo'llanma filologik oliy ta'lim muassasalari bakalavriatura 3 – bosqich talabalari uchun ingliz tili tarixi kursi dasturida belgilangan mavzularni o'z ichiga olgan. Qo'llanma talabalarda ingliz tili tarixi fani bo'yicha egallanishi kutilayotgan bilim, malakalar minimumini shakllantirishga xizmat qiladigan matn, mashq, topshiriq va sinov savollarini o'z ichiga oladi.

Аннотация

Данное учебное пособие предназначается студентам 3 курса отделений и факультетов английской филологии высших учебных заведений Республики Узбекистан. Пособие содержит базовый материал включенный в типовую программу по курсу “История английского языка”. В пособии даются теоретический материал по темам, а также упражнения, задания и вопросы по изученным темам.

Annotation

The present manual is recommended to the 3rd – year students of the philology faculties of Universities. It contains the basic theoretical material on the discipline aimed at developing the students' knowledge and skills on the history of the English language.

Mundarija

Soʻz boshi	4
Kirish	6
German tillari toʻgʻrisida umumiy maʼlumot, german tillarining tasnifi va ularga oid yozma yodgorliklar	8
Ingliz tili tarixining boshlanishi haqida umumiy tarixiy ocherk	19
Qadimgi ingliz tilining fonetikasi	27
Qadimgi ingliz tili grammatik tuzilishi	42
Qadimgi ingliz tilining feʼl morfologiyasi	61
Oʻrta davr ingliz tili	94
Oʻrta davr ingliz tili grammatik tuzilishidagi asosiy oʻzgarishlar	115
Yangi davr ingliz tili. Ingliz milliy tilining hosil boʻlishi va rivojlanishi. Yangi ingliz tili sistemasidagi oʻzgarishlar	127
Savol va topshiriqlar	156
Ingliz tili tarixidan test savollari	165
Mustaqil ishlar uchun topshiriqlar	171
Mustaqil ishlar uchun referat mavzulari	173
Ilova (Supplement).....	175
Foydalanilgan va tavsiya etilgan adabiyotlar roʻyxati	186

So'z boshi

Mazkur o'quv qo'llanma O'zbekiston Respublikasida mavjud filologik oliy ta'lim muassasalari 3 bosqich talabalari tomonidan ingliz tili tarixi fanini o'rganishda foydalanish uchun tavsiya etilgan bo'lib, unda ingliz tili tarixini o'rganishda zarur bo'lgan bazaviy nazariy material, mashq, topshiriq, savol va testlar berilgan.

“Ingliz tili tarixi” fani filologik OTMLar bakalavriatura bosqichida o'rganiladigan eng murakkab fanlardan biri hisoblanganligi va respublikada bu fan bo'yicha o'zbek tilida hali darslik va o'quv qo'llanma yaratilmaganligi uchun mualliflarni dasturiy materialni imkoni boricha ko'proq qamrab olish uchun ayrim mavzularni yoritishda mavzu haqidagi nazariy materialni batafsil ko'rib chiqishni lozim topmadik.

Ingliz tili tarixini o'rganayotgan talaba bu fanni faqatgina ingliz tili tarixini turli davrlardagi ko'rinishlarining fonetik, grammatik va leksik, stilistik, xususiyatlari haqida gapiribgina qolmay, balki bu o'sha til hodisalari uchun iqtisodiy – siyosiy va ijtimoiy fon bo'lib xizmat qilgan voqea – hodisalar haqida ham axborot beradilar.

Odatda “Til tarixi” kursi ikki xil usulda beriladi. Birinchi usul til tarixini davrlarga bo'lib tasvirlash (B.A. Ilish, T.A. Rastorgueva) masalan: qadimgi ingliz tili, o'rta davr ingliz tili va h.k. Ikkinchi usulda esa muayyan til tarixida asosiy e'tibor davrlarga emas, balki til hodisalarining rivojlanishiga bag'ishlanadi. (V.M. Jirmunskiy, I.P. Ivanova va boshqalar). Bu holda “Til tarixi” darsligi asosan “Tarixiy fonetika”, “Tarixiy grammatika” shaklida bo'ladi.

Mazkur qo'llanmada ingliz tili tarixini tasvirlashda biz birinchi usulni tanladik hamda ingliz tili tarixini davrlarga bo'lib o'rganishga qaror qildik va darslikdagi materialni shu yo'sinda tizimladik.

Har bir paragraf asosiy tushuncha va atamalar, nazariy material, o'quv materialini mustahkamlash va chuqurlashtirishga, amaliy ko'nikma va malakalarni rivojlantirishga xizmat qiluvchi o'quv materialini o'z ichiga oladi. Qo'llanma

oxirida foydalanilgan va tavsiya etiladigan qo'shimcha adabiyotlar va internet saytlari berilgan.

Qo'llanma ingliz tili tarixidan o'zbek tilida yaratilgan birinchi qo'llanma bo'lganligi uchun ayrim kamchiliklardan holi bo'lmasligi tayin. Qo'llanmaning ayrim topshiriq va mashqlarini tuzishda O'zMU olim – mutaxassislari – filologiya fanlari nomzodi Sh.O. Nazirova, filologiya fanlari nomzodi Sh. Yusupovalar tomonidan taqdim etilgan materiallardan foydalanildi.

Mualliflar mazkur o'quv qo'llanmaning qo'lyozmasini o'rganib chiqib o'z foydali maslahatlari bilan qo'llanmaning sifatini yaxshilashga xizmat qilgan mutaxassis – olimlar professor Sh.Safarov, professor O'.Usmonov, professor M.Irisqulov, dotsent A.Sodiqov, dotsent A.Ismoilovga chuqur minnatdorchiliklarini izhor etadilar.

Kirish

Reja:

1. Kursning maqsadi va vazifalari.
2. Ingliz tilining davrlarga bo'linishi.
3. German tillari to'g'risida umumiy ma'lumot.
4. Qadimgi german tillari, ularning tasnifi. Yozma yodgorliklar.
5. Qadimgi german tillarining fonetik sistemasi.
6. Ingliz tili tarixini davrlarga bo'lish.

Tayanch iboralar: *Fonetika, grammatik tuzilish, got tili, Grimm qonuni, Runik yozuv, to'liq qo'shimchalar davri, qo'shimchalarning muvozanatlashuv davri, qo'shimchalarning yo'qolgan davri.*

Ingliz tili tarixining nazariy fan sifatidagi predmeti uning eng qadimgi davridan bizning davrimizgacha mavjudligi, til rivojlanishining sistematik mohiyati hisoblanadi.

Til tarixini o'rganish hozirgi zamon ingliz tilini chuqur anglab yetishga, uning turli faktorlar bilan aloqadorligi, murakkab rivojlanish jarayonining natijasi va boshqa tillar o'rtasidagi o'rnini tushunish imkoniyatini beradi.

Shu bilan birga ingliz tili tarixi fani Angliya va ingliz adabiyoti tarixini o'rganishda ko'makchi fan sifatida xizmat qilishi mumkin.

Ingliz tili tarixi kursining maqsad va vazifalari faqatgina beriladigan faktlarni keltirish emas, balki til rivojlanishi qonuniyatlarini aniqlash hamdir.

Tildagi o'zgarishlar xalqning nutq faoliyatini anglab tushunish va hayotning turli taraflari bilan aloqadorlikda bo'lishini bilish hisoblanadi. Shu bilan birga, bu aloqadorlikning o'ta murakkab va turli- tumanlilik, hamda tilning turli sharoitlarda turlicha namoyon bo'lishini hisobga olish kerak. Shuningdek, til taraqqiyoti rivojlanish jarayonining bir maromda emasligi va bu jarayonning rivojlanish kuchini aniqlash hamma holatlarda ham yengil emasligini tan olish kerak. Misol uchun oladigan bo'lsak, lug'at tarkibining rivojlanishi qiyosan fonetik tizimdan yengilroq hisoblanadi. Fonetik tizim ancha qiyin va muammoli masalalarga ega. Bu sohada hal etilmagan masalalar hali yetarlicha hisoblanadi.

Hozirgi zamon ingliz tilini o'rganganimizda uning lug'at tarkibida fonetik, grammatik kabi ko'pgina muammolarga duch kelishimiz mumkin va shu hodisalarni tushunish biz uchun qiyinchilik tug'diradi.

Masalan: 1) Nima uchun **right, fight, thought** va shunga o'xshash so'zlarda hech qanaqa tovushlarni ifodalamaydigan harflar yoziladi; 2) Nima uchun "ea" harf birikmasi turli tovushlarni ifodalaydi: **speak, bear, heard, heart**; 3) Nima uchun [ʌ] tovushi **sun, butter, cut** so'zlarida 'u' harfi bilan, **love, son, brother** so'zlarida 'o' harfi bilan ifodalanadi?. Yoki fe'llarni olaylik, ko'pgina fe'llarning o'zagi ko'plik sonda o'zgaradi. Shunga o'xshash hodisalarni grammatik tuzilishda ham uchratishimiz mumkin.

1) Nima uchun **'sheep', 'deer'** otlari birlikda ham, ko'plikda ham bir xil shaklda yoziladi?

2) Nima uchun **'man', 'foot', 'goose'** otlarining ko'plik shaklini yasashi umumiy qoidaga bo'ysunmasdan o'zakdagi unli o'zgarishi orqali ko'plik shakli yasaladi? Shunga o'xshash ko'plab misollarni keltirish mumkin. Bu muammolarni faqatgina ingliz tili tarixini bilgandan keyingina tushunish mumkin.

Ingliz tili tarixining erta davrlarida, ingliz tili fe'l sistemasining ancha kambag'alligi ko'zga tashlanadi, ya'ni darak maylining faqatgina ikkita zamon shakli mavjud bo'lgan, bular hozirgi va o'tgan zamon shakllari, hozirgi zamon ingliz tilidagi **The Present Indefinite Tense** va **The Past Indefinite Tense** shakllarining prototipi hisoblanadi. Ammo vaqt o'tishi bilan ingliz fe'l sistemasi yangi analitik shakllar bilan **The Future Indefinite Tense** hamda **The Continious, The Perfect** shakllari bilan boyidi. Bu shakllarning rivojlanishi umuman boshqa fe'l sistemasiga o'zgardi, ya'ni, yangi shakl va semantik oppozitsiyalarni oldi. Ushbu analitik shakllarning hosil bo'lishi, oldingi ikkala-hozirgi va o'tgan zamon shakllariga ham ta'sir etdi. Ular bildirgan (davomiylik, bo'lajak) harakat ma'nolari yangi analitik shakllar bilan ifodalana boshlandi.

XVI-XVII asrlarga kelib fonetik sistemada ham bir qancha o'zgarishlar yuz berdi. Jumladan, sonar [r] tovushi [o] ga o'zgarishi natijasida yangi [ia], [ee], [uz] diftonglari paydo bo'lib, unlilar sistemasidagi sezilarli o'zgarishlarga olib keldi:

sage, beer, dear, poor kabi.

Ma'lumki, tildagi o'zgarishlar sekinlik bilan amalga oshadi va bu jarayonning borishini kishi sezmaydi. Xususan ingliz tili sistemasidagi o'zgarishlarni kuzatadigan bo'lsak, bu turli davrlarlar turlicha tus olgan. Ba'zi tarixiy davrlarda ingliz tilidagi o'zgarishlarning sur'ati tezlashgan, ba'zi davrlarda esa sekinlashgan. Shundan kelib chiqadigan bo'lsak, tilni bilish uchun uning tarixini hamda tarixiy jarayonlarning rivojlanishi bilan bog'liqligini bilish kerak degan xulosaga kelish mumkin.

Ingliz tili tarixi kursi ilmiy fan sifatida, ushbu tilning eng qadimgi davri, rivojlanishi va hozirgi kungacha bo'lgan tarixini sistemalashtirilgan holda o'rganadi. Til tarixini o'rganish, hozirgi zamon ingliz tilini chuqurroq tushunishga, uning davrlar mobaynida turli omillar bilan o'zaro aloqada bo'lganligi va boshqa tillar orasidagi o'rnini aniqlashga, anglashga yordam beradi.

Ushbu kursning vazifalaridan yana biri tilning rivojlanishini, uning fonetik, grammatik va leksik qatlamlarining o'zgarishini o'rganish va ushbu tilning qonuniy taraqqiyotini aniqlashdir. Ingliz tili tarixi boshqa nazariy va amaliy fanlar bilan ham bog'liq hisoblanadi. U ingliz xalqi hayotidagi aniq tarixiy sharoitda ingliz tilining rivojlanishi bilan ham aloqador bo'lganligi uchun Angliya tarixiga suyanadi. Ingliz tili tarixi hozirgi zamon ingliz tili o'rganadigan nazariy fonetika, nazariy grammatika, leksikologiya fanlarini bilish bilan bog'liqdir. Bu fonetik, leksik, grammatik hodisalarning rivojlanish jarayonini ko'rsatadi va hozirgi zamon ingliz tili sistemasining rivojlanish yo'lini belgilaydi. Til tarixi hozirgi zamon til sistemasidagi fonetik, leksik, grammatik hodisalarning kelib chiqishi, rivojlanishini aniqlaydi, bundan tashqari mazkur kursda shunga o'xshash ko'pgina masalalar ko'rib chiqiladi.

German tillari to'g'risida umumiy ma'lumot, german tillarining tasnifi va ularga oid yozma yodgorliklar

Umuman qadimgi germanlar to'g'risidagi dastlabki ma'lumotlar antik grek va Rim yozuvchilarining dalolatlariga asoslangan. Eng avvalgi mualliflardan biri

eramizdan avvalgi IV asrda yashagan grek sayohatchisi va astronomi Pifey (yoki Piteas, Pytheas) bo'lib, u o'z kemasida Evropaning g'arbiy qirg'oq'lari va Lamansh bo'g'oziga sayohat qilgan. Lekin uning ma'lumotlari saqlanmagan. Faqatgina geograf Strabon (Strabo) (eramizdan avvalgi 63-eramizning 20-yillari) tomonidan keltirilgan parchalar saqlanib qolingan.

To'laroq ma'lumotni Rim hukmdori, sarkardasi va yozuvchi Yuliy Sezar (eramizdan avvalgi 100-44 yy.) qoldirgan. U o'zining "Galllar bilan urush xotiralari" asarini Reyn daryosi bo'ylarida urushgan german qabilalariga bag'ishlagan. Sezarning qimmatbaho ma'lumotlaridan biri, germanlarning qabila bo'lib yashaganliklari to'g'risidagisi hisoblanadi. Sezarning ma'lumotlaridan germanlar ko'chmanchi hayot tarzini kechirganliklarini bilib olamiz.

Sezardan so'ng qariyb 100 yildan keyin Katta Pliniy o'zining «Tabiiy tarix» (Naturalis Historia) asarida german qabilalarining quyidagi tasnifini keltiradi:

1. Vindillar (Ularga got va burgundlar kirgan). Ular german qabilalariga tegishli hududning sharqida yashashgan.

2. Ingevonlar (yoki ingveonlar). Ular germanlar hududining shimoli-g'arbida, Shimoliy dengiz qirg'oqlarida va hozirgi Gollandiya hududlarida yashashgan. Ingevonlarga Britaniyani bosib olgan qabilalar kirgan.

3. Istevonlar (yoki iskevonlar). Ular Germanlarga tegishli hududning g'arbiy hududlaridan Reyn daryosi qirg'oqlarida yashashgan. Istevonlarga franklar mansub bo'lib, ular oqibatda Galliya hududini egallashgan.

4. Germionlar (yoki germinonlar). Ular german qabilalari hududining janubida, hozirgi janubiy Germaniya hududida yashashgan.

5. Pevkinlar va bastarnlar, hozirgi Ruminiya hududida yashashgan.

6. Gillevionlar, Skandinaviya hududida yashashgan.

Ingliz tili german tillar guruhiga mansub bo'lib, o'z navbatida hind-yevropa tillari deb ataladigan kattaroq oilaga kiradi. Hind-yevropa tillariga german tillaridan tashqari slavyan, roman, grek, eron, hind va boshqa bir qancha tillar guruhlari kiradi.

Hozirgi zamon german tillari ham ikkita kichik guruhga bo'linadi; a) G'arbiy

german tillari; b) Shimoliy german tillari.

G'arbiy german tillariga ingliz, nemis, golland, friz tillari kirsa, shimoliy german tillariga shved, norveg, island, daniya tillari kiradi.

German tillarining yozma yodgorliklarini o'rganib chiqilishi natijasida quyidagi uch kichik guruhga bo'linadi; 1) Sharqiy german tillari (got tili); 2) Shimoliy german tillari (skandinav tillari); 3) G'arbiy german tillari.

German tillarining yozuvi va yozma yodgorliklari

Sharqiy german tillariga Burgund, Vandal, Got tillari kirgan bo'lib, faqatgina Got tilida yozilgan "*Kumush noma*" (*Codex Argenteus*) yozma yodgorligi bo'lib, bu injilning lotin tilidan got tiliga tarjimai hisoblanadi. Bu yozuv to'q qizil pergamentga got alfavitida kumush harflar bilan yozilgan. Injilning ushbu tarjimai va got alfavitining yaratilishi got yepiskopi Vulfilaga tegishli deb hisoblanadi. Bu yozma yodgorlik IV asrga tegishli bo'lib, 187 varaqdan iborat bo'lgan va hozirgi kunda Shvetsiyaning Uppsala universiteti kutubxonasida saqlanmoqda.

Shimoliy german tillariga skandinav tillari kirgan bo'lib, uni runik yozuvlari tili deb ham atashadi. Ushbu tilga tegishli yozma yodgorliklar eramizning II-IX asrlariga mansub bo'lib, 150 ga yaqin yozuvdan iborat. Qadimgi shved tiliga tegishli runik alfavitidagi yozma yodgorliklar IX-asrga borib taqaladi. Shulardan Vesteretlandda (Shvetsiya) topilgan va hozirgi kungacha ma'lum bo'lgan runik yozuvining eng ko'pi 750 dan ortiq yozuvga ega bo'lgan tosh hisoblanadi.

Qadimgi daniya tili yodgorliklaridagi runik yozuvi IX asr boshlariga mansub bo'lib, 400 ga yaqin yozma yodgorliklari ma'lum. Qadimgi island tilida ko'proq badiiy adabiyotlar saqlangan. Ushbu yodgorliklar runik yozuvida emas, balki lotin alfavitida bo'lib, she'rlar, epik qo'shiqlar, sagalardan iborat bo'lgan.

G'arbiy german tillariga, qadimgi yuqori nemis, quyi nemis, frank, sakson, friz tillari kirgan, yuqori nemis tili yozma yodgorliklari VIII asrga borib taqaladi. Ushbu yozma yodgorliklarni asosan lotin matnlaridagi lug'atlar, lotin matnlarining nemis tiliga tarjimalari, shuningdek X-XI asrlarda qilingan klassik, diniy tarjimalar, "Musrilli" poemasi (IX asr), "Lyudovik haqida qo'shiq" (IX asrda

fransuzlar ustidan g'alaba qozongan Lyudovik III ga bag'ishlangan). "Merzeburg jodusi" (X asr) va boshqalar kiradi.

Quyi nemis tiliga 6000 she'rdan iborat "Xeliand" poemasi mansub bo'lib, bu Injilning she'riy qayta tarjimasi hisoblanadi. Frank tili ko'pgina shevalardan iborat bo'lgan:

1) VIII asrda ispan yepiskopi Isidor tomonidan yozilgan diniy traktat; 2) V asrda Titsian tomonidan tuzilgan injilning IX-asrda sharqiy frank shevasiga tarjimasi; 3) IX asrda monax Otfrid tomonidan janubiy reynfrank shevasida yozilgan injil she'rlari; 4) IX asrda quyi frank shevasida yozilgan psalmlar tarjimasi kabi yodgorliklarni sanab o'tishimiz mumkin. Qadimgi friz tili shimoliy dengiz qirg'oqlarida tarqalgan bo'lib, XIII-asrdagi yodgorliklari bilan malumbo'lib qadimgi friz tili qadimgi ingliz tiliga juda yaqin bo'lgan.

German tillari fonetikasi

Qadimgi german tillaridagi unlilar sistemasi qisqa va cho'ziq unli tovushlardan tashkil topgan. Qisqa va cho'ziq unlilarning farqlanishi German tillari guruhining muhim xususiyatlaridan hisoblanadi. Qisqa va cho'ziq unlilar turlicha o'zgargan, cho'ziq unlilar diftonglarga yaqinlashgan bo'lsa, qisqa unlilar ochiq unlilarga o'tgan. Qadimgi hind-yevropa [o] tovushi german tillarida ochiq [a] ga o'zgargan, qadimgi hind-yevropa tillaridagi [a:] cho'ziq unlisi [o:] ga o'zgargan.

Qad. H-E	Qad. German	German bo'lmagan	German tillari	
			Qadimgi	Hozirgi zamon tillari
o	a	L nox, lr nochd. Kechqurun qila olmoq	Gt naht, OHG naht Gt magan, OE mačan OE mōdor Gt brothar, OE btothor	Sw nat, G nacht Sw ma, NE may SW moder, NE mother SW broder, NE brother

Qad. H-E	Qad. German	German bo'lmagan	German tillari	
			Qadimgi	Zamonaviy
E	Ei	L vetnus. R shamol L edere – yemoq L sunus – o'g'il Celt human	Gt winds, OE wind OHG izit, OE etan O leel sunr, OE sunu O leel, OE horn	Sw vind, Ne wind G essen. Ne eat Sw son. Ne son Sw horn. NE horn

Ushbu o'zgarishlardan so'ng eng qadimgi german tillaridagi unlilar sistemasi quyidagicha ko'rinish oldi:

Qisqa unlilar: i, e, a, o, u

Cho'ziq unlilar: i:, e:, a:, o:, u:

German tillarida va shuningdek boshqa hind-evropa tillaridagi ba'zi undosh tovushlarni qiyoslar ekanmiz, ulardagi ayrim o'xshashliklarni kuzatamiz. Bu o'xshashliklar XIX-asrning boshlarida daniyalik olim Rasmus Rask va keyinchalik nemis olimi Yakob Grimm tomonidan o'rganib chiqilgan (Grimm qonuni shundan kelib chiqqan). Grimm tomonidan "akt" deb atalgan undoshlarning birinchi siljish qonuni uch bosqichdan iborat bo'lgan.

1. Hind-evropa tillaridagi jarangli portlovchi (b, d, g) german tillaridagi jarangsiz portlovchi (p, t, k) ga mos bo'lgan.

2. Hind-evropa tillaridagi jarangsiz portlovchi (p, t, k) german tillaridagi jarangsiz sirg'aluvchi (f, th, h) ga mos bo'lgan.

3. Hind-evropa tillaridagi jarangli portlovchi nafas tovushi (bh, dh, gh) german tillaridagi jarangli portlovchi (b, d, g) ga mos bo'lgan.

Hind-Yevropa	German	Hind-Yevropa	German	German
	P > f	lot. Pater	ing. father	got.fadar
	t > þ	lot. trēs	ing.three	got.þreis

k > h	lot.noctem	ing.nahts	nem.Nacht
b > p			
d > t	lot.duo	ing.two	got.twai
g > k	lot.jugum	got.juk	ing.yoke
bh > b	sansk.bhrātar	ing.brōþar	ing.
dh > d	sansk.madhu	ing.medu	
gh > g	lot..hostis	got. gasts	

Demak undoshlarning birinchi siljishi qonunida german undoshlari hind-yevropa tillaridan ajralib chiqishi bilan bog'liq.

Verner qonuni

Daniyalik lingvist Karl Verner (1877) undoshlarning birinchi siljishi qonuniga quyidagicha qo'shimchalar kiritgan. t>[th] ga o'tishidan tashqari qadimgi ingliz tilida [t] ga ham o'tgan.

Lot. Frater > q.ing. brothor

Lot. Mater > q.ing.mothor

Shuningdek [t] [θ]tovushini emas, balki [d] tovushini ifodalashi ham aniqlagan: Pāter > fæder

K.Vernerning aniqlik kiritishicha, ushbu farqlar bo'g'indagi unliga urg'u berilsa, birinchi aktdagi undoshlar siljishi qonuni asosida jarangsiz sirg'aluvchi [f], [θ], [x], [s] > [v], [θ], [u], [z] ga o'tgan.

German tillari grammatik tuzilishining umumiy xususiyatlari

Qadimgi german tillari tarixi, shu tillarning asosi bo'lgan va bizgacha saqlanib kelingan yozma yodgorliklarning ko'p qismini tashkil qilgan Got tiliga taqqoslab o'rganiladi. Qadimgi german tillari boshqa hind-yevropa tillari qatori sintetik-grammatik strukturaga ega bo'lgan, ya'ni gap bo'laklar o'rtasidagi aloqa so'zlarning joylashishi emas, balki, so'zlarning shakli bilan bog'liq bo'lgan.

German tillaridagi ot tuzilishi boshqa hind-yevropa tillaridagi kabi uch elementdan iborat bo'lgan: 1) o'zak 2) negiz yasovchi qo'shimcha 3) kelishik

qo'shimchasi. Ma'lumki, o'zak otning leksik ma'nosini bildiradi, kelishik qo'shimchasi esa otning grammatik funksiyasini ifodalaydi. Ammo negiz yasovchi qo'shimchaning ma'nosini aniqlash murakkablik tug'diradi va bu haqda aniq isbot keltirish qiyin. Jumladan, got tilidagi bir necha tur otlarning jo'nalish kelishik ko'plik shaklida negiz yasovchi suffikslar ko'zga tashlanadi: qiyoslab ko'ramiz: **dagam** (kunduz kuni), **gibom** (tekin), **gastim** (mehmonlarga), **sunum** (o'g'illariga). Keltirilgan so'zlar uch elementdan iborat, **dag, gib, gast, sun** o'zak va "a. o. i. u" negiz yasovchi qo'shimcha bo'lsa **m** kelishik fleksiya (tovush, grammatik o'zgarishlar)si hisoblanadi. Shuningdek, ushbu holat tushum kelishigida ham ko'zga tashlanadi. Masalan: **dagans, gibos, gaslins, stunts**. Ammo bosh kelishikda negiz yasovchi qo'shimchalar qatnashmaydi: **dags, giba, gasts**, lekin **sunus** oti negiz yasovchi qo'shimcha olmaydi.

Shunday qilib, qadimgi German tillaridagi "**a, o, i, u**" negiz yasovchi unlilar qo'shilishi orqali turlanadigan otlarni kuchli turlanishli otlar deb atash qabul qilingan. Negizi "n (s, r)" undosh bilan qatnashgan otlarni kuchsiz turlanish deb atash qabul qilingan. Qadimgi german tillarida ma'lum guruh otlar mavjud bo'lgan bo'lib, ular kelishiklarda o'zak o'zgarishi orqali turlangan. Bu kabi otlar o'zak-negizli turlanish deb nom olgan.

Sifat

Qadimgi German tillaridagi sifatlarning turlanishi ikkiga ajratiladi:

1. Har bir sifat otlardagidek kuchli va kuchsiz turlanishga ega bo'lgan. Agarda sifat oldidan ko'rsatish olmoshi yoki aniq artikul kelsa, kuchsiz turlanish shaklini olgan, qolgan holatlarda kuchli turlanish shaklida qo'llanilgan.

2. Ba'zan sifatlarning kuchli turlanishi otlarning kuchli turlanishiga mos tushmagan. Bu holatda bazi kelishiklar olmoshlarning turlanishiga mos kelgan, ya'ni sifatlarning kuchli turlanishi olmoshlar bilan birikib kelishiga bog'liq bo'lgan.

Fe'l

Qadimgi german tillarining fe'l tuzilishi turli elementlardan iborat bo'lgan. Fe'llarning ko'p qismini kuchli fe'llar tashkil qilgan. Kuchli fe'llarning o'tgan

zamon va sifatdosh II shakllari ablaut (unlilar almashinuvi) orqali hosil bo'lgan. Kuchsiz fe'llarning ushbu shakllari til oldi “-d, -t” dental suffikslari orqali hosil bo'lgan.

Kuchli fe'llar

Qadimgi German tillarida zamon emas, balki fe'lning aspekt (vid) shakli harakat oqimi xususiyatlarining zamon (vaqt) jarayonida bir-biridan farq qilishi muhim o'rin tutgan. Aspekt asosan uchga bo'lingan: davomiy, umumiy, natijaviylik. Davomiy aspekt harakatning o'z oqimidaligini ifodalagan, umumiy aspekt esa tugallanganlik yoki tugal nuqtaga intilganlikni bildirgan, rezultativ yoki natijaviy aspekt esa natijaga olib kelgan tugallanganlikni bildirgan. Shu uchchala tusdan german tillaridagi kuchli fe'llarning zamon shakllari hosil bo'lgan. Davomli aspektdan hozirgi zamon, umumiy aspektdan o'tgan zamon hosil bo'lgan. Natijaviy aspektni bildirgan kuchli fe'llar o'tgan zamon va preterito-prezent guruhida esa hozirgi zamonga o'zgargan.

German tillaridagi kuchli fe'llar to'rt shaklga ega bo'lgan: 1) infinitiv, 2)o'tgan zamon birlik, 3) o'tgan zamon ko'plik, 4) sifatdosh II.

Barcha kuchli fe'llar unlilarning almashinuviga qarab 7 sinfga ajratilgan. Quyida got tilidagi kuchli fe'llarning tuslanishi keltirilgan.

	Infinitiv	O'tgan zamon birlik	O'tgan zamon ko'plik	Sifatdosh II	Tarjimasi
I	reisan (i:)	Rais (ai)	Rasum (i)	Risans (i)	turmoq
II	kiusan (lu)	Kaus (au)	Kusum (u)	Kusans (u)	tanlamoq
III	Bindan (i)	Band (a)	Bundum (u)	Bundans (u)	bog'lamoq
IV	Stilan (i0)	Stal (a)	Stēlum (ē)	Stulans (u)	bo'yamoq
V	Giban (i)	Gaf (a)	Gēbum (ē)	Gibans (i)	bermoq
VI	Faran (a)	Fōr (ō)	Fōrum (ō)	Farans (a)	bormoq
VII	a) haitan b) lētan	haihait lailōt	haihaitum lailōtum	haitans lētans	chaqirmoq qoldirmoq

Got tili 7-sinf fe'llari ikki xil yo'l bilan tuslangan: a) unlilar almashinuvi ya'ni

ablaut yo'q, b) cho'ziq unlilardagi almashinuv natijasida hosil bo'lgan.

Kuchsiz fe'llar

Kuchsiz fe'llar, o'tgan zamon va sifatdosh ikki shakliga qo'shimchalar qo'shish orqali yasalgan. Got tilidan tashqari barcha german tillarida kuchsiz fe'llarning negiz yasovchi qo'shimchalarida bir-biridan farq qiladigan uchta sinfi mavjud bo'lgan. Got tilida esa ushbu uchta sinfdan tashqari yana qo'shimcha bir sinf bor bo'lgan.

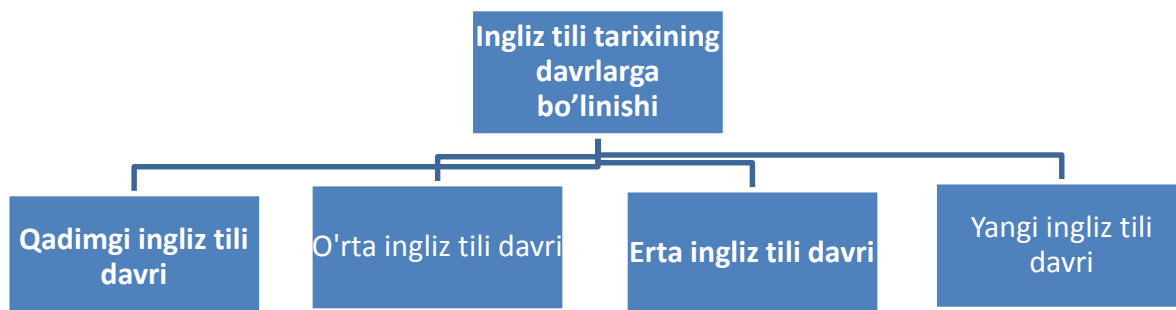
	Infinitiv	O'tgan zamon birlik	O'tgan zamon ko'plik	Sifatdosh II	Tarjimasi
I	hausjan	hausida	hasidēdum	hausiþs	eshitmoq
II	salbōn	salbōda	solbōdēdum	salbōþs	surtmoq
III	haban	hababida	habaidēdum	habaiþs	bor bo'lmoq

Misollardan ko'rinib turibdiki, birinchi sinfdagi negiz yasovchi qo'shimcha - **j** -, ikkinchi sinfdagi -**o**-, uchinchi sinfdagi -**ai**-, va to'rtinchi sinfdagi -**(n)ō**.

Ingliz tilining kelib chiqish tarixi

Ingliz tili deganimizda biz V asrning o'rtalarida Britaniyaga hujum qila boshlagan german qabilalarining tilini tushunishimiz kerak. German qabilalari mahalliy kelt xalqi yerlarini bosib olib, ularni mamlakat shimoli va g'arb tomonlariga siqib chiqaradilar va Britaniya hududining ko'p qismini egallaydilar. Britaniya hududiga kelgan ushbu German qabilalari shevalari asosida ingliz tili rivojlanadi.

Ko'p asrlar mobaynida ingliz tilida har bir tildagi kabi, ancha o'zgarishlar yuz berdi. Ingliz xalqi tarixining ba'zi voqealari shu jarayonlarni tezlashtiradi. Shunga asoslanib ingliz tili tarixini uchta davrga bo'lib o'rganamiz:



1. Qadimgi ingliz tili davri.

a) Eng Qadimgi davr - bu davr eramizning birinchi asridan VII-VIII asrlarni o'z ichiga oladi. Bu davrda ingliz xalqining asosi bo'lgan qadimgi ingliz qabilalarining mavjud bo'lganligi bilan izohlanadi. Ushbu qabilalarni bizgacha yetib kelgan yozma yodgorliklari bilan aniqlashimiz mumkin.

b) Qadimgi Ingliz (ingliz-sakson davri) - bu davr VII-IX asrlarni o'z ichiga oladi. Bizgacha yetib kelgan yozma yodgorliklardan xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ushbu davrda ingliz tili o'zining sifatiy belgilariga ega bo'la boshlagan.

2. O'rta ingliz davri - XI-XV asrlarni o'z ichiga oladi.

3. Yangi ingliz tili davri - bu davr XV-asrdan hozirgi kungacha bo'lgan vaqtni o'z ichiga olib, o'z navbatida ikki davrga bo'linadi; a) boshlang'ich yangi ingliz tili davri - ingliz milliy tilining til normalarining hosil bo'lishi; b) so'nggi yangi ingliz tili davri - ingliz tili til normalarining hosil bo'lgan davri.

Bu davrlarga taxminan quyidagi xronologik bosqichlar to'g'ri keladi. Qadimgi ingliz (yoki ingliz-sakson) V asrning yarmidan, ya'ni German qabilalarining ko'chishidan to 1100-yilgacha. O'rta ingliz davri 1100 yildan to

1500 yilgacha va yangi ingliz davri 1500 dan to hozirgacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Yangi ingliz tili davri 1500 yildan hozirgi davrgacha bo'lgan davrni o'z ichiga olib, mazkur davr ikkiga bo'linadi. Birinchisi erta-yangi ingliz tili davri bo'lib, o'z ichiga 1500-1660 yilgacha bo'lgan davrni qamrab oladi. Bu davr Styuartlarning qirollik dinastiyasi qaytadan tiklangan davrgacha bo'lgan davrdir.

Qadimgi ingliz va o'rta ingliz davrlarni ajratadigan raqam, ya'ni 1066 yilgi tarixiy hodisa bilan bog'liqdir. O'rta va yangi ingliz davrlarining o'rtasi esa feodalizmning yo'q bo'lishi va kapitalizmning boshlanishi, ya'ni Angliyaning normanlar tomonidan bosib olinishi davriga to'g'ri keladi. O'rta ingliz va yangi ingliz tili davrlarining o'rtasi esa feodalizmning yo'q bo'lishi va Tyudorlarning absolyut monarxiyasining paydo bo'lishiga bog'liq bo'ldi. Biz hozir ingliz tili tarixini davrlarga tarixiy prinsiplarga asoslanib bo'ldik. Tarixiy prinsiplardan tashqari fonetik morfologik prinsiplar ham mavjuddir.

Ingliz tilshunosi Genri Suit bu davrlarga quyidagicha xarakteristika beradi.

1. Qadimgi ingliz tili davri - **the period of full endings** (to'liq qo'shimchalar davri). Bu davrda urg'usiz bo'g'inlarda hamma unli tovushlar turishi mumkin edi. Masalan: **sunu, tellan**;

2. O'rta ingliz davri - **the period of levelled endings** (muvozanatga keltirilgan qo'shimchalar davri).

Hamma urg'usiz unlilar [ə] tovushiga o'tgan edi. Yozilishida esa "e" harfi orqali ifoda etiladi: **sune, tellen**.

3. Yangi ingliz tili davri - **the period of lost endings** (qo'shimchalarning yo'qolgan davri). Qo'shimchalardagi kuchsiz unli tovush yo'qoladi: **son, tell**.

Savol va topshiriqlar

1. Quyidagi gaplarni o'qing, ularda ishlatilgan ot, fe'l va sifatlarga e'tibor bering. Ularning semantikasi va kombinatorikasiga e'tibor qarating.

A) His *folc flah* in to scipe and fro thean londe **iwenden** (Brut. 9346) - Uning xalqi (to'dasi) shoshilganча kemaga qarab ketdi va u yerdan suzib ketdi.

B) That *folc stod* al in gret wonder: and **weren** in grete doute, and **bispeken**

to othur (Legendary, p. 19) - U xalq (to'da, olomon) qo'rqinch va hayratda bir-biriga murojaat qilib turardi.

C) That *folc* cam reke aboute this hous: and **founden** that ... (ibid., p. 183) - U xalq (to'da) uyga keldi-da, u yerda topgan narsasini bo'lishib oldi.

Ingliz tili tarixining o'rta davri mobaynida qo'llanilib kelingan turlicha shakllangan kesimlar asta-sekin muomaladan chiqib ketdi va ikkinchi kesim oldidan ko'plik shaklidagi olmosh bilan ifodalangan egani ishlatish lisoniy odat tusiga kirdi.

1. And anon al *the company*_seynge Jesus was astoneyed and **thei** dreden (Mk., IX, 44) - Va o'sha payt olomon Iso masihni ko'rgach hayratlandi va qo'rqib ketdi.

2. Muchel west ha murthe that *folc* macode and heo **god**_thonceden (Brut., 1795) - Xalq ko'rsatgan shodlik juda yuksak edi va odamlar xudoga shukronalar aytdi.

3. Al thin *hird* is chrud mid bwite ciclatune and ealle **heo** beoth ikruned mid guldene krune (Zup., p. 114) - Uning barcha ayonlari oq kiyimga burkangan va ularning barchasining boshida oltin toj bor edi.

4. And *the peple* was abidinge Zacharie, and **they** wondriden (L.I., p. 21) - Xalq Zaxariyani kutdi va ular jo'nab ketishdi.

Nazorat uchun savollar

1. Ingliz tili tarixining o'rganishning asosiy maqsadi nimada?
2. Undoshlarning siljish qonuni necha bosqichdan iborat edi?
3. Undoshlarning siljish qonuni kimlar tomonidan ishlab chiqilgan?
4. Ingliz tili tarixi necha davrga bo'lib o'rganiladi?
5. Ingliz tili tarixini davrlarga bo'lish nimalarga asoslanadi?

Ingliz tili tarixining boshlanishi haqida umumiy tarixiy ocherk

1. Qadimgi ingliz davrining tarixiy ocherki. Angliyaning Rimliklar tomonidan bosib olinishi.

2. Britaniyada Rimliklar hukmdorligi.

3. German qabilalarining Britaniya hududiga ko'chishi va ingliz - sakson davlatining vujudga kelishi.

4. Skandinaviyaliklarning ingliz - saksonlar bilan kurashi.

5. Qadimgi davr ingliz tili yozma yodgorliklari va shevalari, yozuvi.

Tayanch iboralar: Runik yozuv, yutlar, angllar, geptarxiya, nortumbriya, skandinavlar.

Eramizgacha bo'lgan 55 yilda Rimliklar Yuliy Sezar boshchiligida birinchi marotaba Britaniyaga bostirib kirdilar. Ammo Sezarning birinchi hujumi juda qisqa muddatli edi, chunki uning floti bo'ron vaqtida juda katta zararlanadi. Sezarning ikkinchi hujumi eramizdan oldingi 54-yilda bo'lib o'tdi. Bu bosqin davrida Sezar Temza daryosigacha yetgan edi, lekin bu safar ham Rimliklarning Britaniyaga hujumining davomiyligi qisqa bo'lgan edi.

Britaniyaning Rimliklar tomonidan haqiqiy bosib olinishi Rim imperatori Klavdiy vaqtida 43 yilda boshlangan edi, hamda ikki asrdan ko'proq vaqt davom etdi. Bu zabt qilish natijasida Britaniyaning asosiy qismi Rimliklarning qo'lga o'tdi.

Rimliklar davrida juda katta ko'priklar va vallar (devorlar) qurildi. Adrian devori ko'prigi 120 yilda va yangi yerlarni bosib olgandan so'ng 140-143 yillar orasida Antoniy devori qurildi.

Rim imperiyasi davrida keltlar tomonidan ko'pgina qo'zg'olonlar bo'lib turdi. Rim hokimiyatiga bo'lgan birinchi katta zarba Kaledoniyaliklar tomonidan 196 yilda berildi. 330 yildan keyin esa britaniyaliklarning hujumi yanada kuchaydi.

367-368 yillarda Rimliklarga aynan bir vaqtda shimoldan Piktlar, Irlandiyadan skottlar, hamda sakslar qirg'oq tarafdan hujum qildilar. Buning natijasida Rim hokimiyatiga, xalqi, madaniyatiga juda katta zarar yetgan edi. Lekin Feodosiy hokimiyatga kelgach Rim hokimiyati yana kuchaydi, ammo 383 yilda Magnus Maksim Rim armiyasining asosiy qismini Britaniyadan olib chiqdi.

Rim hokimiyati Britaniya hududida 400 yilga yaqin davom etdi. Bu davr ichida ko'pgina yangi shaharlar, yo'llar qurilgan edi. Bu qurilishlar, ayniqsa yo'l

qurilishlari Britaniyaning tarixida juda katta ahamiyatga ega bo'lgan, chunki keltlar ko'pincha faqat tepaliklarda yashab o'sha yerlarda istehkomlar qurgan edilar. Shuni aytish kerakki, garchi keltlar shaharlar qurgan bo'lsalarda, ularning soni juda kam edi.

O'sha davrda lotin tili armiyada, shaharlarda, hamda hukumat muassasalarida keng tarqalgan edi. Ammo Rim hokimiyati ag'darilgandan so'ng ushbu til ham esdan chiqa boshladi.

Rimliklar o'zlari bilan xristian dinini ham olib kelgan edi, ammo xristian obidalari juda kam edi. Hozirgacha Britaniyada xristian cherkovlarining ozginasi saqlanib qolgan.

Hozir ham dalalarda ko'p shahar xarobalarini ko'rish mumkin. Hozirgi davrda ham ko'pgina shaharlar Rim qishloqlarining o'rnida turibdi.

Shaharlarning ko'plari qisman Rimcha nomlar bilan nomlangan bo'lib, ba'zilari haligacha saqlanib qolgan; masalan, Portchester (Portus Adurni), London (Londinim), Linkoln (Lind cylin) va boshqalar.

Bularning qammasidan shu narsa kelib chiqadiki, mahalliy xalqni, ayniqsa uning yuqori tabaqalarini Rimlashtirish jarayoni jadallik bilan olib borilgan. Rim askarlarining 407 yilda to'satdan chaqirib olinganidan so'ng, shu jarayon pasaya boshladi.

2. German qabilalarining ko'chishi

Ko'p o'tmay Rimliklarning ketishi bilan beshinchi asrning yarmida Britaniyaga Germanlarning hujumi boshlandi. Ular yutlar, sakslar hamda angllar edilar. Keyinchalik shu qabilalardan ingliz millati tashkil topdi.

Avvalo bu qabilalar qit'ada yashar edilar. Sakslar Elba daryosining pastki oqimida, hozirgi Shvetsiya qududida va janubiy Daniyada – angllar hamda Reyn daryosining pastki oqimida esa yutlar yashardi. Ba'zi mualliflar yutlarni Daniyaning shimolida bo'lgan Yutlandiyadan kelib chiqqan deyishadi, ammo bu noto'g'ri qarashdir. Yuqorida aytib o'tilgan qabilalar bir-biriga yaqin bo'lgan dialektlarda gaplashishar edilar. Ular hali ijtimoiy rivojlanishning juda past bosqichida turgan bo'lib, tipik urug' jamoalardan iborat edilar.

Germanlarning ko'chishi haqidagi ma'lumotlarni har-xil tarixiy manbalardan topish mumkin. Bundan tashqari, german qabilalarining ko'chishi haqidagi malumotni Britaniyalik cherkov yozuvchisi Gildas asarlarida ham uchratish mumkin. Jumladan, Gildas quyidagicha yozgan edi:

“Brittlar Rim qo'shini boshlig'i Aetsiyga yordam so'rab murojaat qildilar. Keyinchalik brittlarning shohi mamlakatni piktlardan himoya qilish uchun sakslardan yordam so'radi. Ammo sakslar xaloskorlardan ko'ra bosqinchilarga aylandilar. Sakslar asta-sekin Britaniyani bosib oldilar.”

Boshqa bir cherkov yozuvchisi Bedaning yozishicha, sakslar birinchi marotaba Britaniyaga 449-yilda kelishgan. Ushbu sana tarixiy asarlarda ham uchraydi.

Bedaning yozishiga qaraganda, germanlarga yordam uchun murojaat qilgan Vortirgen edi. U brittlarning shohi edi, Germanlarning yo'lboshchilari aka-uka Xengist va Xorsa edilar.

German qabilalarining qo'shilishi balki shu yilda boshlangan bo'lishi mumkin. Bu qo'shilish 150 yildan oshiq davom etdi. Brittlar German qabilalari bosqiniga qattiq qarshilik ko'rsatishgan edilar. Ularning rahbari Artur haqida juda ko'pgina afsonalar yaratilgan.

Birinchi bo'lib Britaniyaga yut qabilalari kelgan edi. Ular V asr yarmida Uayt orolini, Kent yarim orolini, hamda hozirgi Sautgempton degan shahar hududini bir qismini bosib oldi.

Yutlardan keyin ko'p o'tmasdan sakslar kela boshladi, ular mahalliy qabilalarni vayron qilib Temza daryosining shimoli va janubidagi ko'pgina yerlarni bosib oldilar. Oxirgi bo'lib V asrning oxirida Britaniyada angllar paydo bo'lishdi. Ular asta-sekin Hamber daryosining quyilishidan Fyort of Fort qo'ltig'igacha bo'lgan ko'pgina yerlarni bosib oldilar. V asrdagi shu ko'chishdan keyin ingliz tilining tarixi boshlandi. VI asr davomida germanlar va keltlar o'rtasida juda keskin kurashlar bo'lib o'tdi. Bu janglarning natijasida germanlar g'alaba qozondilar.

Keltlar (brittlar) esa faqatgina mamlakatning g'arb va shimoliy g'arb

hududlarida saqlanib qoldilar, Kornuell yarim oroli, Uelsda va Kamberlendda.

VI asrning oxirida Britaniyadagi germanlar bosib olgan yerlarda bir necha qirolliklar paydo bo'ldi. Ularning soni o'zgarib turdi, ammo asr oxirida ularning soni yettitaga etdi. Shuning uchun VII-IX asrlar davrini Angliya tarixida geptarxiya davri deb ataladi. Geptarxiya yetti qirollik demakdir; Deyra, Berrishiya, keyinchalik bu ikkita davlat Nortumbriyaga aylandi, Sharqiy Angliya, Mersiya, Esseks, Uesseks, Susseks, Kent.

VI-VII asr davri urug'doshlik jamiyatidan feodal jamoaga o'tish davri bo'lgan deb ham atash mumkin.

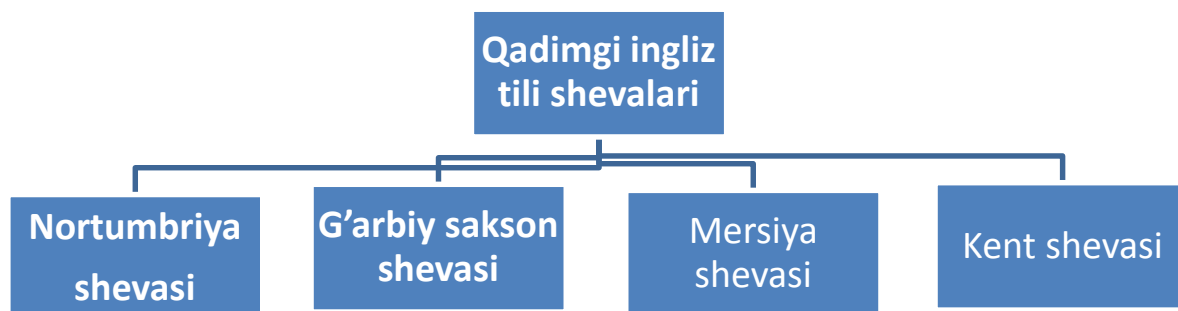
Keltlar va germanlar o'rtasida aloqalar avvaldan juda yomon edi. Germanlar keltlardan nimani ham o'rganar edilar. Keltlarning iqtisodiy munosabatlari germanlarni unchalik ham qiziqitirmas va ularga farq qilmas edi.

Xristianlikni esa germanlar Keltlar tomonidan emas, balki Rim va irland missionerlari tomonidan o'rgangan edilar. Shuning uchun ham qadimgi ingliz tilida juda oz kelt so'zlarini uchratish mumkin edi; ko'pincha bu so'zlar shaharlar, qishloqlar nomi edi.

Ammo keyinchalik anglo-sakslar va keltlararo aloqalar mustahkamlanib bordi. Kelt va anglo-saks shaharlari har-xil ittifoqlarni tashkil etdilar. Rim madaniyatining ta'siri kelt madaniyatiga qaraganda kuchliroq edi, chunki Britaniyada ko'proq Rim madaniyati hamda lotin tili saqlanib qolgan edi. Avvalo anglo-sakslar shaharlarda kuchli edilar. Rimliklar anglo-saks dehqonlarini shahardan chetlatar edi, ammo keyinchalik esa shahar va qishloqlar o'rtasidagi aloqalar mustahkamlandi va shuning uchun qadimgi ingliz tilida ko'pgina lotin tilidagi so'zlarni uchratish mumkin.

Bu so'zlar ko'pincha tovar (buyum-narsa) larni, g'arbiy nomlarni ifoda etgan edi. Masalan, qadimgi ingliz tilidagi **dix**, lotin tilida **discus**-tovoq, qadimgi inglizcha **pipor**, lotincha **piper**-qalampir, qadimgi inglizcha **mipert**-lotincha, **monetu**-tanga va boshqalar.

Qadimgi ingliz tili shevalari va yozma yodgorliklari



Ingliz tilining yaratilishi bilanoq unda asosan uchta til shevasi paydo bo'ldi: Nortumbriyada – Nortumbr dialekti, Mersiyada – Mersiya dialekti, Janubiy Angliyada esa Uesseks yoki g'arbiy sakson dialekti hamda to'rtinchi uncha muhim bo'lmagan Kent dialekti, ya'ni yutlarning tilini ko'rsatish mumkin.

Ko'rsatilgan shevalar ko'p asrlar davomida o'zgara bordi, ammo ularning asosiy va umumiy xususiyatlari saqlanib qoldi. Shuning uchun biz bu dialektlarni umumiy ingliz tilining asosi bo'lib xizmat qiladi deya olamiz.

Qadimgi ingliz tilining eng qadimgi yozma yodgorliklari qadimgi german alfavitida runalar bilan yozilgan edi. Bulardan eng qadimgisi "runa qutichasi" edi. Bu yodgorlik VII asr yarmiga tegishli bo'lib, bu qutichada yozilgan matnlar nortumbr dialektida edi. Ikkinchi bir runik yozuvining yodgorligi "Rutvel xochi" edi. Bu katta tosh xoch bo'lib, Angliya va Shotlandiya chegarasidagi Rutvel (Ruthwell) qishlog'ida turibdi. Rutvel xochi matni Nortumb dialektida yozilgan bo'lib, qadimgi ingliz shoiri Kyunevulfga tegishli bo'lgan diniy she'r runik

yozuvida yozilgan. Shuningdek, Nortumbriya shevasiga tegishli lotin alfavitida yozilgan yodgorliklarga quyidagilar kiradi:

a) "Bedaning o'limidan oldingi qo'shig'i" poemasi, "Angllarning cherkov tarixi" (Historia Ecclesiastica gentis Anglorum) asarlari lotin tilida yozilgan bo'lib, qadimgi anglo-saks qabilalarining tarixi haqida noyob manba hisoblanadi.

b) Tarixchi Bedaning ta'kidlashicha VII asrga tegishli Kedmon qo'shiqlari to'qqiz qatordan iborat bo'lib, Injil mavzusiga tegishli bo'lgan. Kedmon Yorkshirda yashagan cho'pon bo'lgan.

Anglo-sakslar Rim madaniyatiga erishgandan keyin runik yozuvining o'rniga lotin alfaviti kirib keldi. Ammo lotin alfaviti hamma qadimgi ingliz tilining tovushlarini aks ettira olmadi. Shuning uchun lotin alfavitiga runik yozuvidagi bir necha harflar kiritilgan edi. Shulardan runa "þ" oldiga sirg'aluvchi undosh tovushni ifodalagan (yani θ). Shuningdek "W" tovushini ifodalash uchun alohida bir runaga ega bo'lishgan, bundan tashqari bitta lotin harfi bir nechta tovushni ifodalagan, masalan, "C" hamda "G".

Uesseks dialekti; qirol Alfredning asarlari;

1. Lotin tilidan tarjima qilingan "Pastorning vazifa va burchlari".

2. Lotin tilidan tarjima qilingan "Butun dunyo tarixi". Shuni aytib o'tish joizki, shoh Alfred "Butun dunyo tarixiga o'zi yaratgan Oxtxer va Vulfstanlarning sarguzashtlari haqidagi hikoyasini ham kiritgan edi.

3. Rim faylasufi Boetsiyning "Falsafaning ovutishlari" ning tarjimasi, "ingliz-sakson xronikasi" ning qadimgi qismi, Abbat Elfrikning yozganlari, Vulfstanning xutbalari Uesseks dialektida yozilgan asarlardir. Mersiya shevasida VIII asrga tegishli Vestpasa psaltiri (Vespasian Psalter) deb nomlanuvchi glossa (matnlar izohi)lar lotin tilida yozilgan gimnlar va psaltirning tarjimasi tegishli. Kent shevasida esa IX-asrning birinchi yarmiga tegishli psalm (diniy qo'shiq)lar, yuridik hujjatlar bizgacha yetib kelgan.

Yuqorida nomlari keltirilgan asarlarni ko'zdan kechirganimizda shu narsani ko'rishimiz mumkinki, Uesseks shevasida yaratilgan asarlarning soni boshqa shevalarga qaraganda ancha ko'p. Bu asarlar Uesseks shevasi haqida juda katta

ma'lumot beradi va muhim ahamiyatga egadir, chunki qadimgi ingliz tili davrida Uesseks shevasi ingliz xalqining, endi rivojlanib kelayotgan ingliz tilining asosiy shevasi edi.

Ushbu shevaning badiiy rivojlanishiga qirol Alfredning (849-901) tarjimalari katta hissa qo'shgan. Ushbu shevaga tegishli eng katta yodgorliklardan biri "Anglo-saks xronikasi" hisoblanib, bizgacha bir necha qo'lyozmalarda yetib kelgan. Bulardan tashqari Alfred boshchiligida lotin tilidan tarjima qilingan Grigoriy I ning (549-604) "Pastor burchi" (sura pastoralis) asari tarjimasi. V asrdagi ispan monaxi Orozin she'rlaridan (540-604) «Dahriyning tarixiga qarshi yetti kitob» (Historiarum adversus paganos libriseptum) asarlarida o'sha davrda ma'lum bo'lgan dunyo tarixi va geografiyasi tasvirlanadi. Rim faylasufi Boetsiy (470-524)ning "Falsafaning yupanchi" (De Consolatione Philosophie) trakti tarjimasi, X-asrga tegishli Etelvold va uning maktabining "Benedikt ordeni qoidolari" (Blickling Homilies) tarjimalari saqlangan. Biz yuqorida faqat proza haqida gapirgan edik, ammo prozadan tashqari o'sha davrda poeziya ham yaratilgan edi. Bular "Beovulf", "Yudif", "Yuliana" poemalari bo'lib ular Kyunevulf tomonidan yaratilgan edi. Bu poemalarda uesseks shakllari bilan bir qatorda angl shakllari ham uchraydi. Balki shu poemalar avvalo angl shevasida yozilgan bo'lib, keyinchalik uesseks shevasi asosiy bo'lib qolganda bu poemalarga ko'chiruvchilar tomonidan angl so'zlarining o'rniga uesseks shakllari kiritilgan bo'lishi ham mumkin. Uesseks shevasini endi yaratilib kelayotgan ingliz tiliniig asosiy shevasi deb ham hisoblashimiz mumkin.

Shuning uchun ham bizgacha yetib kelgan yozma yodgorliklarda har-xil dialektlarning elementlarini uchratishimiz mumkin.

Mavzuga doir savollar:

1. Qadimgi runik yozuvidagi yodgorliklar asosan qaysi shevalarga tegishli bo'lgan?
2. Rim hukmronligi Britaniya hududida qancha davom etdi?
3. Qadimgi german qabilalariga qaysi qabilalar kirgan?
4. German qabilalarining istilosi necha asr davom etdi?

5. Skandinavlar istilosi qadimgi ingliz tiliga qanday ta'sir etgan?

Savol va topshiriqlar

1. Quyidagi gaplarni o'qing, tarjima qiling, tarjimangizni namuna bilan solishtiring. Tarjimada yo'l qo'yilgan xato va kamchiliklarni bartaraf qiling. Gaplarda ishlatilgan fe'llarning shakli, ma'nosi va kombinatorikasiga e'tibor bering.

Qadimgi ingliz tili davri

1. Se unfrith flota waes thaes sumeres gewend to Ricardes rice (Chron., p. 248) - O'sha dushman floti ayni yozda Richardning yerlari tomon jo'nab ketdi.

2. Eal his *weorod* other oflegen waes other geflymed (Bede., p. 148) - Uning barcha qo'shini yo o'ldirildi yoki tum-taraqay qochirib yuborildi.

3. Her saet se haesen *here* on Teanet and genam frith with Cantwarum (Chron., p. 131) - O'sha paytda Tenetda dushman qo'shini joylashib olgan va Kent aholisi bilan tinchlik sulhi tuzib olgan edi.

4. Thaet *folc* him ondswarode and cwaeth ... (Blickl, Hom., p. 71) - O'sha xalq unga javob berdi va dedi ...

O'rta davr ingliz tili

1. For *the Kynrod* of Cayn was more multiplid than this Kynrod (Polychron., p. 12) - Chunki Kainning avlodlari bu urug'ga qaraganda ko'proq tarqalib ketdi.

2. And so *the companye* was sfedefast and trewe (Polychron., p. 195) - Va shunday qilib qo'shin mard va sodiq bo'lib qolaverdi.

3. Glad was all the *baronage* (Guy of W., p. 11964) - Barcha baronlar mamnun bo'lishdi.

4. Seorhful wes his *dugethe* (Brut., p. 6284) - Uning qo'shini g'amga cho'mdi.

Qadimgi ingliz tilining fonetikasi

1. Qadimgi ingliz tili alfaviti.

2. Qadimgi ingliz tili undosh fonemalari.

3. Qadimgi ingliz tilining asosiy fonetik hodisalari; a) sinish, b) palatalizatsiya

(yumshoqlashish), c) umlaut, d) monoftonglashuv, e) unlilarning qisqarishi, f) unlilarning cho'zilishi.

4. Qadimgi ingliz tili unli va undoshlarining got tili unli va undoshlari bilan mosligi.

Tayanch iboralar: Palatalizatsiya, umlaut, monoftonglashuv. sinish, qisqa diftong cho'ziq diftong.

Fonema haqida tushuncha

Fonema deganimizda biz so'z ma'nolarini ajratuvchi ayrim nutq tovushlarini tushunamiz. Tilshunoslikda fonemalar va ularning variantlari ahamiyatga ega. Fonemaning variantlari deganimizda biz inson nutqidagi so'zning ma'nosini o'zgartirmasdan, balki ayrim odamlarning talaffuzida har-xil eshitiluvchi tovushlarini tushunamiz.

Masalan: ingliz tilida "house" so'zining [haus] standart talaffuzi bilan bir qatorda [hæus] degan dialektal talaffuzini ham eshitish mumkin. Shu misolda ko'rganimizdek [æu] tovushi bir yangi so'zning qismi emas, balki [au] fonemaning bir turidir.

Har bir tilning fonemalari va fonemalarning variantlari o'zaro ma'lum munosabatlarga ega va o'sha tilning har bir davri uchun turg'un fonemalar sistemasini vujudga keltiradi.

Tilning fonema sistemasi, grammatik qurilishi va asosan lug'at fondi ko'p asrlar davomida saqlanib qoladi. Tilning boshqa tomonlari kabi fonema sistemasi ham asta-sekin o'zgaradi. Bunday payt o'sha tilning o'ziga xos grammatik tuzilishi va lug'at tarkibi vujudga keltirgan sifat o'zgarishlar kabi fonema ham o'z sifat o'zgarishlarini yaratib beradi. Bu hol o'sha tilning o'ziga juda yaqin bo'lgan qarindosh tilga ham o'xshamaydigan tomonini tashkil qiladi.

Ushbu til fonemalarining o'zgarishi, qat'iy sistematik xarakterga egadir.

Birinchidan, ma'lum bir tovush hamma joyda, hamma so'zlarda o'zgaradi. Bu tovush faqat uning o'zgarishiga to'sqinlik qiluvchi yoki uning boshqa tomonga yo'naltiruvchi sharoitdagina o'zgarmaydi. Masalan; [i:] cho'ziq unli tovushi barcha imkoniyat tug'ilgan paytlarda [ai] diftongiga aylangan.

Ikkinchidan ma'lum bir tovushning o'zgarishi unga bog'langan boshqa tovushlarning o'zgarishiga ta'sir etadi.

Tilning fonemalar sistemasi shu tilning ma'lum bir davr tarixida o'zaro aloqada bo'lgan o'zining alohida fonemalari taraqqiyotining mahsulidir. Shuning uchun, ingliz tilining mavjud fonemalar sistemasini tushunish, uning orfografiyasidagi munosabatlarini aniqlash uchun, ingliz tili tarixi davomida tovushlarda vujudga kelgan qonuniy o'zgarishlar bilan tanishmoq zarur.

Qadimgi ingliz tili alfavitida 23 ta harf mavjud bo'lgan.

1. a. 2. æ. 3. b. 4. c [k] [k]. 5. d 6. e. 7. f [f] 8. ċ [g], [g], [y], [j] 9. h [x], [x], [h] 10. i, 11. e, 12. m, 13. n [n], [ŋ] 14. o, 15. p, 16. r, 17. s [s], [z], 18. t, 19. þ[θ], [Θ]. 20. u, 21. w, 22. x [ks], 23. y, [y], [w] **Bücher**

ċ [g] til orqa unlisidan oldin **gan**.

[j] til oldi unlisidan oldin yeār va so'z oxirida **dæy**.

[y] orqa unlilar o'rtasida dagas (o'zbek tilidagi [g] tovushiga yaqin).

[g'] s-dan keyin **seegan** [gg].

h- [x] undosh oldidan **tahte**, **hnutu**.

[x'] til oldi unlilaridan so'ng **ryht**.

Qadimgi ingliz tilida undosh fonemalar quyidagicha bo'lgan:

Lab fonemalari; p [p] pund, b [b] bēodan (taklif etmoq) uu [w] hozirgi qo'llanmalarda w beriladi: wif (xotin), m [m]-mōna (oy).

Lab-tish fonemalari: f [f] **fæder**-ota f [v]-unli va jarangli undosh o'rtasida.

Drifan [dri:vən] - haydamoq, **hæfde** [hævde] - ega bo'lmoq.

Til oldi fonemalari; 1) tish o'rta tovushi, **p** yoki **th** [Ð] **thu**, [thu], [Ðu]-cen,

þ,th[th] unlilar o'rtasida **cweþan** [kwethan]-aytmoq, **bathian** [bathian]-sotib olmoq, 2) tish fonemalari; t[t] **tōþ**-tish, d [d] dōn-qilmoq, n[n] nama-ism, s [s] sēon-ko'rmoq, s[z] unlilar va unli hamda jarangli undosh o'rtasida risan-ko'tarilmoq, **bōsm**-ko'krak, r[r] ryht -to'g'ri, l[l] ceald-sovuq. Til o'rta fonemalari; c[k]-cild-bola.

cg[g'] –brycg - ko'prik

y[j]-yeard - hovli

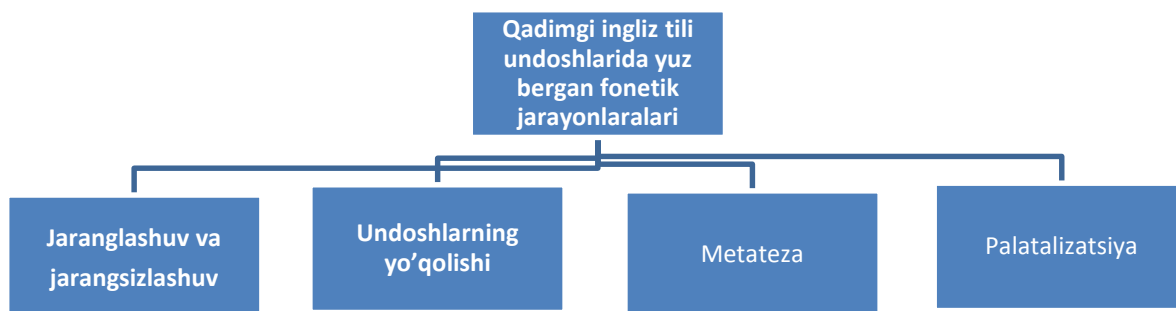
h[x']-ryht-to'g'ri

Til orqa fonemalari; c[k] cumin - kelmoq

ʒ [g]-god- yaxshi

ʒ [u] draʒan- tortmoq.

Ingliz undoshlarining rivojlanishi, qadimgi ingliz tilida undosh tovushdagi o'zgarishlar



Qadimgi ingliz tilida undosh tovushida bir qancha o'zgarishlar bo'lib o'tgan edi, ammo shularning ichida ikkitasi eng muhimi edi.

1.Verner qonuni bo'yicha jarangsiz tovushlarning jaranglilarga aylanishi. Bu hodisa natijasida jarangsiz sirg'aluvchi [f] [p] [s] va [h] tovushlari urg'uli unli tovushdan oldin kelsalar va shu jarangsiz tovushlardan oldin urg'usiz unli turgan bo'lsa [v] [ð] [r] va [ɣ] jarangli sirg'aluvchi tovushlarga aylanadilar.

Bu hodisa birinchi marotaba daniyalik olim Verner tomonidan ochilganligi

uchun Verner qonuni deb atalgan edi. Verner qonuni buyicha vujudga kelgan [ð] keyinchalik [d] ga o'tgan.

Masalan **cweĐan** > **cwædon**, **cweden**.

Jarangli [s] esa unli tovushlar o'rtasida >[r] ga o'tgan (rotatsizm).

Jarangli [v] esa so'zining oxirida qadimgi ingliz davrining oxirida jaranglashga o'tgan edi.

Shunday qilib, Verner qonuni bo'yicha undoshlar quyidagicha o'zgargan edi:

[f]>[v]>[f] h>[ʁ] yoki tushib qolgan.

[p]>[ʰ]>[d] [s]>[g]>[r] yoki tushib qolgan.

Verner qonunining natijasini hozir ham ko'rishimiz mumkin.

was-were (qad.ing. wæs-wæron)

2. **Sirg'aluvchi undoshlarning paydo bo'lishi.** Qadimgi ingliz tilida sirg'aluvchi undoshlar yo'q edi. XI asrda esa shu undoshlar vujudga keldi, [k] [g] [sk] > [ts] - til oldi unlilar oldidan til o'rta undoshlar turganligi natijasida.

ld>child

stide>stith va boshqalar.

Yangi fonemaning vujudga kelishi orfografiyada ham aks ettiriladi, XIII asrdan yangi tovush "ch" orqali ifodalanadigan bo'ldi.

[g]>[d₃]

q.ing. **eeg**>**edge** q.ing **bryeg**>**bridge**.

By tovush uchun **dge** kiritilgan edi.

[sk] >[sf]>[s]

q.ing. **eeċ**>**edge** q.ing **bryeċ**>**bridge**

By tovush uchun **dge** kiritilgan edi.

[sk] >[sf]>[s]

q.ing **sceadu**>**shadow**

sceorte >**shirt**

skip>**ship**

Bu tovush uchun **sh** kiritilgan edi. Shunday qilib, qadimgi ingliz davrining oxirida ingliz tili uchta yangi tovush bilan boyidi.

I. Qadimgi ingliz tili unli tovushlar sistemasi

Ingliz tili qadimgi davridayoq o'ziga xos bo'lgan malum bir unli tovushlar sistemasiga ega edi.

B.A.Ilish ta'rificha unli tovushlarning sistemasi quyidagicha edi:

Qisqa unlilar: **a, æ, e, i, o, u, y, ǣ**

Cho'ziq unlilar: **ā, æ, ē, ō, ī, ū, ŷ.**

Diftonglar: qisqa; **ea, eo, ie, io.**

cho'ziq: **ēā, ēō, īē, īō.**

Shuni aytib o'tish joizki, cho'ziq diftonglar azaldan bo'lib kelgan, qisqa diftonglar esa keyinchalik tilda bo'lib o'tgan har-xil jarayonlar natijasida vujudga kelgan.

æ:- ikki xil bo'lgan bo'lishi mumkin.

æ:- azaldan bo'lib kelgan va **æ** - keyinchalik umlaut natijasida paydo bo'lgan.

Satjan > sættan

V.D.Arakinning ta'rifi esa biroq boshqacha:

Qisqa unli fonemalar: **i, e, u, o, a**

Cho'ziq unli fonemalar: **ī, ē, ū, ō, ā.**

Cho'ziq diftonglar: **īō, ēō, æ:ā**

Qisqa diftonglar: **eo, æa**

Agar Ilish va Arakin klassifikatsiyalarini taqqoslab ko'rilsa, Arakin [**æ**] va [**a**] tovushlarini bitta fonemaning variantlari deb hisoblaydi. V.A.Ilish esa [**æ**] va [**a**] tovushlarini boshqa-boshqa fonemalar deb hisoblaydi.

Arakin ham Ilish ham **ǣ** unlisini **a** fonemasining varianti deb hisoblaydi, **o** tovushi ham **a** tovushi ham faqat **n** va **m** tovushlari oldida uchrab turishini aytishadi va yozuvda belgilanmaydi deb hisoblashadi, **mann, monn, land, lond** kabi.

Qadimgi ingliz yozma yodgorliklarida cho'ziq unli (-) yoki (:) belgilari bilan belgilanar edi. Belgi esa harfning tepasiga qo'yilar edi. Keyingi nashrlarda esa cho'ziq unli harflar gorizantal chiziqcha bilan belgilanadi. Qisqa unlilar esa (ʷ) belgisi bilan ifodalanadi.

Qadimgi ingliz unli tovushlarining asosiy o'zgarishlari

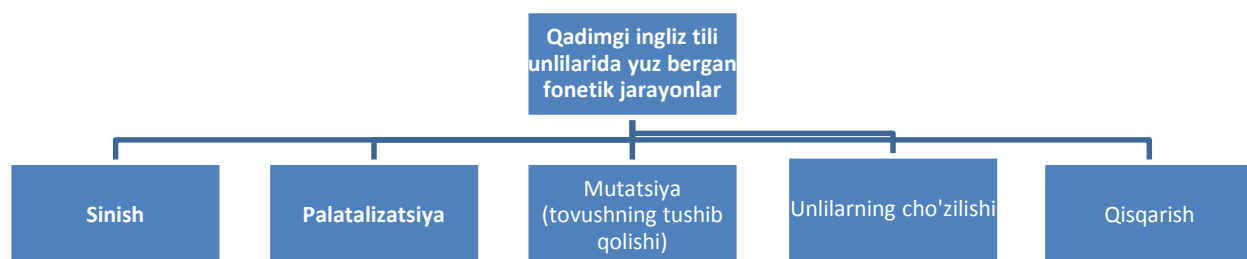
Qadimgi ingliz tilida sinish (breaking)

Qadimgi davr ingliz tili unli tovushlar sistemasining o'zgarishini quyidagi sabablar bilan izohlash mumkin:

1. Sinish.
2. Umlaut.
3. Palatalizatsiya.
4. Unlilarning qisqarishi.
5. Unlilarning cho'zilishi.
6. Monoftonglashuv.



Qadimgi ingliz tili unlilarida yuz bergan fonetik jarayonlar



I. Sinish hodisasi.

Ushbu jarayon natijasida qisqa unlilar ayrim undosh birikmalar oldida diftonglarga aylangan. Ushbu jarayon æ va e unli tovushlariga tarqalgan edi:

r+undosh, l+undosh, h+undosh va soʻz oxirida h tovush oldida æ > ea ga oʻtgan:

fællan>feallan

mæht>meaht

næht>neaht

ærm>earm

sæh>seah

e>eo ga oʻtgan r+undosh, lc, lh, h+undosh va soʻz oxirida.

sterno> siteorra

elh> eolh

feh >feoh

fehtan> feohtan

melcan > ecolcan

V.D.Arakin faqat qisqa unlilar emas, balki choʻziq unlilar ham shu jarayonga

kiradi degan fikrda. Masalan: [æ]>[æa] næh> nēah kabi.

Sinish jarayoni VI asrning birinchi yarmida bo'lib o'tgan va u faqat Uesseks dialektida uchragan edi. Boshqa shevalarda, masalan, mers shevasida ko'p holatlarda sinish bo'lmagan. Masalan, “æ” unli tovushi keyinchalik “a” unlisiga aylangan: shuning natijasida “arm, ald, ahla, sah” formalari kelib chiqqan.

Palatalizatsiya (Yumshoqlashish)

Qadimgi ingliz tilida unli tovushlar shuningdek so'z boshida keluvchi yumshoq undosh tovushning ta'sirida o'zgarishga uchraydi. Bunday undoshlar qatoriga “ç, c” tovushlari va “sc” tovushlarining birikmasi kiradi. Shuningdek, “ç” va “c” tovushlari oldingi qatordagi undoshlargagina ta'sir qiladi, ammo “sc” tovushlari birikmasi esa, barcha unlilarga ta'sir etadi. Natijada unlilar diftonglashadi:

e>ie gefan>giefan - "bermoq"

æ>ea gat>geat - "darvoza"

æ>ē gæt>gēat - "yil"

a>ea scacan>sceacan - "siltamoq"

o>eo scort>sceort - "qisqa"

Shuni ham qayd qilish kerakki, **giefan, gioldan** tipidagi yozishlar boshqacha talqin etilishi ham mumkin.

Ilgari "i" harfi “çiefan” so'zida va shunga o'xshash holatlarda, unli tovushni emas, balki oldingi undoshning yumshatilgan (palatal) artikulyatsiyasini ko'rsatadi degan fikrlar ham bo'lgan edi. By masala hozirgacha ham hal bo'lmagan. Masalan, çeat formasi va unga o'xshash formalar bilan bir qatorda diftonglashmagan çæt formasi ham uchraydi.

Palatalizatsiya (yumshoqlashish) hodisasi umumiy jarayon emas, bu hodisa ko'pincha uesteks dialektida uchraydi, u norman, kelt va nortumb dialektlarida ham bor. Shuning uchun ham diftonglanish jarayoni tilning keyingi taraqqiyotida kam uchraydi.

Umlaut yoki mutatsiya

O'zidan so'nggi undoshlarning qisman assimilyatsiyasi ta'sirida unli tovushda vujudga kelgan o'zgarishga mutatsiya (umlaut) (pereglasovk) deyiladi. Ilmiy adabiyotlarda bu hodisa uchun umlaut termini ham ishlatiladi. Mutatsiya (umlaut)ning eng ko'p tarqalgan turi quyidagi bo'g'inlarda "i" unlisi (yoki undoshi) tufayli vujudga kelgan umlautdir.

German tillarida i (yoki j) ning oldidan bo'lgan artikulyatsiyasi o'zidan oldin kelgan tovushlar sifatini butunlay o'zgartirib yuboradi va bir fonemani boshqasi bilai almashtirib yuboradi.

Shuning uchun ham german tillarida umlautning ahamiyati juda katta. Qadimgi ingliz tilida i-umlaut deyarli hamma tovushlarni o'ziga jalb qilgan edi. Faqat "i" va "c" unlilariga i-umlaut tarqalmagan edi, chunki bu tovushlarga bundan oldin ham boshqa unlilar ta'sir etgan edi.

i-umlaut natijasida quyidagi o'zgarishlar kelib chiqqan:

a>e harjis >here
æ>e tælian> tellan
ā>æ bradi> bræde
o>c dohtri>dehter
ō>ē foti>fet
u>y huggiejan>hynggran
u>y brūtis>bryd

Diftonglar

ea>ie hleahian> hliehlan
ēā>īē heahire> hiera
ea>ie ζeorn>ζiearnan
ēō>īē jetrēōur >jetrīēur

Orqa umlaut (**Back Umlaut**)

Orqa umlauti "u, o, a" orqa unlilari natijasida bo'lgan. Orqa umlautning mohiyati shundaki, quyidagi unlilarning orqa artikulyatsiyasi oldingi unlida bo'ladi, shuning natijasida oldingi unli diftongga aylanadi.

Masalan:

i>io hira>hiora "ularning"

e>eo hefon>heofon "osmon"

a>ea saru>searn "qurol-yaroq"

Unlilarning tushib qolishi

Agar so'zda ikkita unli tovush uchrasa va o'sha ikki unli tovush o'rtasida undosh tovush uchrasa, o'sha paytda ikki unli bitta cho'ziq unli tovushga aylanadi.

1. **"h"** harfi tushib qolishi natijasida:

slahan>sleahan>slēōn - kulmoq

sehan>seohan>sēōn - ko'rmoq

2. **ec>eh+unli**

3. **ō<oh+unli**

fohan>fōn - ushlamoq

4. **sæe>sæ - dengiz**

Til tarixini o'rganishning muhim masalalaridan yana biri, ushbu tilga qardosh bo'lgan tillar o'rtasidagi aloqalarni o'rganishdir. Bunday o'rganishning vositalaridan biri, ushbu tillardagi fonetik sistema va grammatik qurilmalarni qiyoslab o'rganishdir.

Ingliz tili tarixini o'rganish davomida, umumgerman tillari asosi bo'lgan got tili va qadimgi ingliz tili tovushlarini mosligini bilish juda muhimdir. Ushbu qiyosiy tarixiy metod qadimgi davr ingliz tili fonetik hodisalarini tiklashga yordam beradi.

1. Got tilidagi [a] qadimgi ingliz tili yopiq [æ] tovushiga mos keladi.

Got **dags** = qadimgi ingliz **dæg** - kun

Got **hwa** - qadimgi ingliz **hwæt** - nima

Got **pata** q qadimgi ingliz **þæt** - bu, ushbu

Ushbu keltirilgan misollardan qadimgi ingliz [æ] tovushi got [a] tovushidan kelib chiqqanligi ko'rinadi.

2. Got tilidagi [a] tovushi qadimgi ingliz tili ochiq bo'g'indagi [a] ga mos kelgan.

Got **dagos** = qadimgi ingliz **dagas** - kunlar

Got **faran** = qadimgi ingliz **faran** - bormoq

3. Got tilidagi [e:] qadimgi ingliz tilidagi [æ:] yoki [ea:] ga sinish hodisasi natijasida vujudga kelgan [æ:] ga mos tushadi.

Got **slepan** = qadimgi ingliz **slæpan** - uxlamq

Got **letan** = qadimgi ingliz **lætan** - qoldirmoq

Got **jer** = qadimgi ingliz **gēar** - yil

4. Got tilidagi [ai] qadimgi ingliz tilidagi [a:] ga mos bo'lgan.

Got **ains** = qadimgi ingliz **ān**- bir

Got **stains** = qadimgi ingliz **stān** - tosh

5. Got tilidagi [au] qadimgi ingliz tilidagi [ea:] ga mos bo'lgan.

Unli tovushlarning cho'zilishi

IX asrda “nd, ld, mb” harf birikmalari oldidan unli tovushlarning cho'zilishi:

climban>clīmban; findan>fīndan; cild>cīld

“a, o, e” qisqa unli tovushlar ochiq bo'g'inlarida cho'zilgan: **Tālu**.

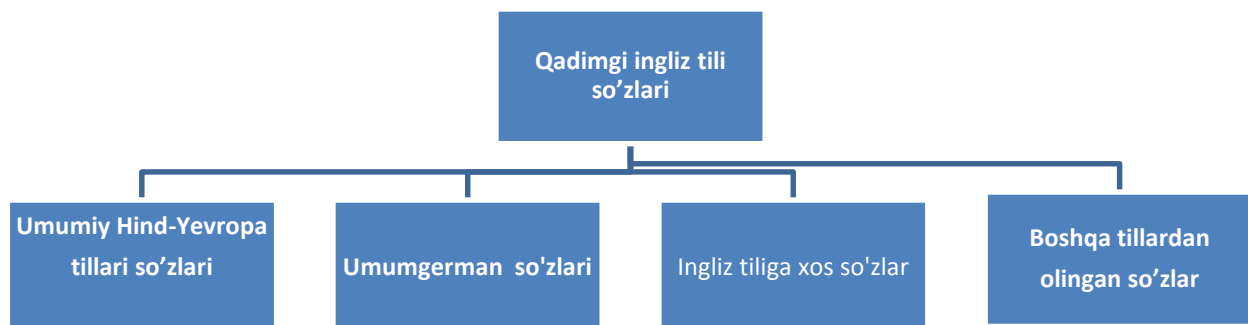
Ushbu guruhda uchinchi undosh turgan bo'lsa, unlilardagi cho'zilish yuz bermagan. Masalan: chidru (bolalar).

Urg'u

Qadimgi ingliz tilida ur'u so'zning birinchi bo'g'iniga tushgan, masalan: **ēadigga** (baxtliroq), **northewardum** (shimolga). Mustasno holatlar ajralmas prefiksli so'zlarda uchraydi. Bu so'zlarda urg'u o'zakka tushadi, masalan: **un'ginnan** (oldini olmoq), **on'ginnan** - (boshlamoq) **ge'pēode** (til).

Leksika

Qadimgi ingliz tili leksik tuzilishi umum german tillari leksikasi bilan bir xil bo'lgan.



So'zlar, asosan umum hind-evropa tillariga mansub bo'lgan:

A) otlar: **fæder, mōdor, nama tunge, fōt** va boshqalar.

B) sifatlar: **neowe, riht, long**

C) fe'llar: **sittan, beran, teran.**

So'z yasalishi.

Qadimgi ingliz tilida so'zlar asosan quyidagi uch yo'l orqali yasalgan:

1. Morfologik so'z yasalishi.
2. Sintaktik so'z yasalishi.
3. Semantik so'z yasalishi.

Otlarni yasovchi suffikslar.

Quyidagi suffikslar otlarga yoki fe'llarga qo'shilishi orqali ot yasagan. Bu suffikslar otlarni rodlarga bo'lishga xizmat qilgan, har bir suffiks biror-bir rod bilan bog'liq bo'lgan.

-ere- muj. roddagi otning bajaruvchi shaxsni ifodalash uchun qo'llanilgan: writere - yozuvchi, fiscere - baliqchi. By suffiks got tilidagi – aries suffiksiga mos kelgan; –estre suffiksi jen. roddagi shu ma'noni ifodalash uchun qo'llanilgan: bæcestre – oshpaz ayol.

-nd otlashgan fe'l qo'shimchasi bo'lib, muj. roddagi otlarni yasash uchun qo'llanilgan: frēond - do'st, demend - sudya.

-ing sifatga qo'shilishi orqali shaxsning xarakterini ifodalash uchun qo'shilgan, shuningdek, kelib chiqishini ifodalash uchun otlarga qo'shilgan: cyning – qiro, ætheling – dvoryan o'g'li.

-ling ot, sifat, fe'llarga qo'shib erkalash ma'nosini anglattan: deorling – azizam.

-nes, -nis suffikslarni sifatlariga qo'shilish orqali ot yasagan: godnis-yaxshilik.

-uþ, -oþ yuqoridagidek erkalash ma'nosini ifodalashga qo'llanilgan: ζeoζuþ - yoshlik, huntouþ - ov.

-dōm, dōm - taqdir otidan kelib chiqqan bo'lib wisdōm - donolik, freodōm – ozodlik kabi otlarni yasashda qo'llanilgan.

-scipe scieppan-yaratmoq fe'lidan kelib chiqqan bo'lib, quyidagi otlarda uchraydi: freondscipe - do'stlik, gebeorscipe - bayramni nishonlash.

Sifat yasovchi suffikslar

-ede otga qo'shilish orqali sifat yasagan: hocede-qayishgan, healede-singan.

-ihte otga qo'shilish orqali sifat yasagan: stænuhie - toshloq.

-ig otlarga qo'shilish orqali sifat yasagan: halig - muqaddas, modig-g'ururli, mistig - tumanli.

-en narsaga oid sifatlarini yasagan: gylde - oltin, wyllen - junli.

-isc millatga tegishlilikni ifodalovchi sifatlarini yasash uchun qo'llanilgan: frencisc - frantsuz.

-sum fe'l va otga qo'shilish orqali sifat yasagan: sibbsum - tinch, langum - zerikarli.

-feald fe'lga qo'shilish orqali sifat yasagan: seofonfeald - yetti marotaba.

-full otlarga qo'shilish orqali sifat yasagan: sorgfull - xafa bo'lgan.

-lēas otlarga va fe'llarga qo'shilish orqali inkor sifatni yasagan: slæplēas - uyqusiz.

-lie sifat va otlarga qo'shilish orqali sifat yasagan: luflic - suyuqlik, freondlic - do'stona.

Fe'l yasovchi suffikslar

-læc ba'zi fe'llarni yasagan: neealæcan - yaqinlashmoq.

-ett fe'l yasash uchun xizmat qilgan: blicccttan - yaltiramoq, cohhettan-yo'talmoq.

Prefikslar

Qadimgi ingliz tilida **-ā-** old qo'shimchasi fe'llarga qo'shib, chiqish kelishigi ma'nosini bildirgan **ārisan** – turmoq, **āwacan** – uyg'onmoq.

Shuningdek **-ā-** old qo'shimchasi so'roqni ifodalaydigan olmosh va ravishlarga qo'shib tasdiq ma'nosini bildirgan, masalan: hwæ:r - qaerda, āhwæ:r - har joyda, hwæþer - qaysi biri, āhwæþer - har biri.

be - old qo'shimchasi ot va fe'llarga qo'shib, ba'zi holatlarda "atrofida" ma'nosini bildirsa began – atrofda yurmoq, ba'zan o'zbek tilidagi "ko'rmoq" ko'makchi fe'lga yaqin ma'noni bildirgan: beþencan- o'ylab ko'rmoq.

for - old qo'shimchasi ham fe'llarga qo'shib "parchalanish", "tark etish" ma'nolariga yaqin ma'noni bildirgan, masalan: fordon - buzmoq, forweorþan - o'lmoq.

ge - old qo'shimchasi otlarga qo'shilganda "hamkorlik" ma'nosini bildirsa gefera - hamroh, fe'llarga qo'shilganda "tugallanganlik" ma'nosini ifodalagan: geseon – ko'rmoq, ko'rgan bo'lmoq.

mis - old qo'shimchasi inkor ma'noni bildirgan: mislician - yoqmaslik.

of - old qo'shimchasi kuchaytirish ma'nosini bildirgan: ofteon - tortib olmoq.

un, wan - old qo'shimchalari inkor ma'noni bildirgan: uncuþ - notanish, wanhal – nosog'lom.

Mavzuga doir savollar

1. Qadimgi ingliz tilida nechta unli fonemalar mavjud bo'lgan?
2. Sinish hodisasi qay holatlarda yuz bergan?
3. Umlaut hodisasi deb qanday hodisaga aytiladi?
4. Qadimgi ingliz tili davrining qaysi unlilari got unli tovushlariga mos kelgan?
5. Qadimgi davr ingliz tili undoshlarining qaysilari got undoshlariga mos

kelgan?

Savol va topshiriqlar

1. Quyidagi gaplarni o'qing, tarjima qiling, yo'l qo'yilgan xatolarni to'g'rilang. Gaplarda uchragan ot va fe'llarni shakl, ma'no va kombinatorikasi nuqtai nazaridan tahlil qiling.

1. *Tha gewende se here* sona to Londene and tha burth utone **besaeton** (Chron., p. 281) - Shunda qo'shin darhol Londonga jo'nab ketdi va shaharni qamal qildi.

2. *Weorod eall aras, eodon* unbilith e ... (B., p. 3030) - Qo'shin (otryad) to'la jangga otlandi, barcha g'amgin holda ketardi.

3. *Th seo scip fyrd eall belaf* and **gewendon** ealle heom ham (Chron., p. 317) - Dengiz qo'shinlarining barchasi qoldi va so'ngra uylariga qarab yo'l oldi.

4. *Tha ofer thene midne sumor oca tha* se micla *flota* to Sandwie and **dydon** eall swa hie ear gewuna waeron (Chron., p. 257) - O'shanda yozning o'rtalarida Sanduikka katta flot keldi va avval nima qilib yurgan bo'lsa, o'sha tartibni tikladilar.

5. *Fetha eall gesaet, gesawon* tha eafter wartere wyxmoyennes fella (B. 1424) - Otryad suvda yurgan sudralib yuruvchilarga qaradi.

Qadimgi ingliz tili grammatik tuzilishi

Reja:

1. Morfologiya. So'z turkumlari muammosi.
2. Ot va uning grammatik kategoriyalari.
3. Otlarning turlanishi.

Tayanch iboralar: *Otlarning kuchli turlanishi, otlarning kuchsiz turlanishi, o'zak negizli turlanish, morfologiya, grammatika, kategoriya, bosh, jo'nalish, tushum kelishiklari.*

Qadimgi ingliz tilidagi so'zlarning morfologik tizimi

O'zak	O'zak yasovchi affikslar	So'z yasovchi affikslar	Shakl yasovchi affikslar
--------------	---------------------------------	--------------------------------	---------------------------------

- o -, - u -,

- n -, - v -,

- s -.

Zamonaviy ingliz tilidagi so'zlarning morfologik tizimi

O'zak	So'z yasovchi affikslar	Shakl yasovchi affikslar
--------------	--------------------------------	---------------------------------

1. Ma'lumki, morfologiya grammatikaning bir qismi bo'lib, so'z shakli o'zgarishi, so'z turkumlari va boshqalarni o'rganadi. Qadimgi ingliz tilida quyidagi so'z turkumlari mavjud bo'lgan: ot, sifat, olmosh, son, fe'l, ravish, predlog, bog'lovchi va yuklama.

Hozirgi zamon ingliz tilini qadimgi davr ingliz tili bilan qiyoslab shuni aytish mumkinki, qadimgi ingliz tilini sintetik til sifatida xarakterlash mumkin. Qadimgi ingliz tili grammatik tuzilishida biror- bir so'z, misol uchun ot, sifat, fe'l gapdagi boshqa so'zlar bilan munosabatda bo'lishi uchun turli affikslar qo'shilgan. Shuning uchun, qadimgi ingliz tili gap strukturasi aniq so'z tartibiga ega bo'lmagan.

2. Qadimgi german tillarida, shuningdek qadimgi ingliz tilida ham ot kategoriyasida quyidagi grammatik kategoriyalar bo'lgan: a) Kelishik kategoriyasi. qadimgi ingliz tilining ot tuzilishida to'rtta grammatik kelishik kategoriyasi, bosh kelishik, qaratqich kelishik, jo'nalish va tushum kelishiklari bo'lgan; b) Son kategoriyasi. qadimgi ingliz tili son kategoriyasida birlik va ko'plik shakllari mavjud bo'lgan; c) Otning grammatik rod kategoriyasi. Qadimgi ingliz tili uchta rodga bo'lingan: mujskoy rod, jenskiy rod, sredniy rod.

Qadimgi ingliz tilida rod kategoriyasi leksik - grammatik tuzilishga ega

bo'lgan. Har bir ot o'z shakli mazmuni jihatdan biror-bir rodga tegishli bo'lgan. Otning grammatik rodi ko'p holatlarda uning leksik ma'nosi bilan aniqlangan. Misol uchun: mann - kishi, fæder - ota, sunu - o'g'il, seeg - jangchi otlari mujskoy rodga tegishli bo'lgan bo'lsa, modor - ona, ewēn - qirolicha, dohtor - qiz otlari jenskiy rodga tegishli bo'lgan. Ammo ko'p holatlarda otning rod kategoriyasi leksik mano bilan bog'liq bo'lmagan, masalan, mujskoy rodga fot - oyoq, ende – yakun, nama - ism, jenskiy rodga giefu-qobiliyat, tunge - til, sredniy rodga scip - kema, eage - ko'z otlari kirgan.

Ko'pgina holatlarda otning grammatik rod kategoriyasi leksik ma'noga qarama-qarshi bo'lgan. Masalan: wif – xotin - sredniy rodga, wifman - ayol - mujskiy rodga tegishli bo'lgan.

Otning rod kategoriyasi rus tilidagidek shakliy xususiyatga ega bo'lmagan va ushbu otlarning rodi birikib kelgan sifat olmosh bilan aniqlangan.

3. Qadimgi ingliz tilida avvalgi negiz yasovchi affiksga bog'liq holda otlarni negizlarga bo'lish ham ma'lum darajada saqlanib qolgan. Shu sabab bilan qadimgi ingliz tilida otlar 3 guruhga bo'lingan.

Kelishiklar kategoriyasi

Qadimgi ingliz tilida 4 ta kelishik, ya'ni bosh kelishik, qaratqich kelishik, jo'nalish kelishik va tushum kelishigi bor edi.

Uchta tur turlanish bor edi.

Kuchli turlanish (strong declention)

Kuchli turlanish otlarning negiz yasaydigan suffiksi unli tovushlar edi.

4 asosiy negiz yasaydigan suffikslar bor edi.

1. negizi «a» otlar;
2. negizi «o» otlar;
3. negizi «i» otlar;
4. negizi «u» otlar.

Qadimgi ingliz tilida "a" negizli otlarga mujskoy va sredniy rodga bir yoki ikki undosh bilan tugaydigan otlar kirgan.

1. "a" bilan negiz

stan - tosh	scip - kema
wulf - bo'ri	word - so'z
hring - uzuk	bān - suyak
muth - og'iz	dēor - kiyik

Agar o'zak va negiz yasovchi affiks o'rtasida -i- turgan bo'lsa, negizi -'ja'-li deb ataladi, chunki -i- keyinchalik -'e'-ga o'tgan.

M.R.	Sr.R.
here - qo'shish	wite - jazo
ende - nihoya, yakun	rice - hukumat
seeg - harbiy	cynn - rod

Shuningdek ushbu negizli otlarga -nn, -cg undoshlari bilan tugagan otlar ham kirgan. Agar o'zak va negiz yasovchi affiks o'rtasida urg'usiz "u", "w" turgan bo'lsa negizi "wa" bo'lgan otlar deb ataladi. Ushbu tur otlariga bosh kelishikda mujskoy va sredniy roddagi "w, u, o" bilan tugagan otlar kirgan.

M.R.	Sr.R.
snāw – qor	meolu - un
dēaw – shabnam, shudring	trēo(w) – daraxt
bearu – daraxtzor	cnēo(w) - tizza

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, muj. rod. va sr.roddagi negizi "a" bo'lgan otlarga quyidagilar kiradi:

- 1) negizi "a" turlanishli otlar;
- 2) negizi "a" bo'lgan otlar.
- 3) negizi "jo" bo'lgan otlar
- 4) negizi "wa" bo'lgan otlar

Quyida ushbu otlarning kelishiklarda turlanishi berilgan.

	M.R	M.R	Sr.R	Sr.R
	birlik	ko'plik	birlik	ko'plik
	--	-as	--	-u

	-CS	-a	-es	-a
	--	-um	-e	-um
	--	-as	--	-u

Son	K.k	M.R	M.R	M.R	Sr.R	Sr.R	Sr.R
		-a- negizli	-ja- negizli	-wa- negizli	-a- negizli	-ja- negizli	-wa- negizli
Birlik	B.k	hring	Here	bearu	scip	rice	trēo(w)
	Q.k	hringes	her(i)es	berawes	scippes	rices	trēwes
	J.k	hringe	her(i)e	bearwe	scipe	rice	trēowe
	T.k	hring	here	bearu	scip	rice	trēo(w)
Ko'plik	B.k	hringas	her(i)as	bearwas	scipu	ric(i)u	trēow
	Q.k	hringa	her(i)a	bearwa	scipa	ric(i)a	trēowa
	J.k	hringum	her(i)um	bearum	scipum	ric(i)um	trēowum
	T.k	hringas	her(i)as	bearwas	scipu	ric(i)u	trēow

Birlik

	M.p	S r. rod
Bosh	stan	reced
Qarat	stanes	recedes
Jo'nal	stane	recede
Tushum	stan	reced

Ko'plik

	M.p.	Sr.rod
Bosh	stanas	reced
Qarat	stanu	recede
Jo'nal	stanum	recedum
Tushum	stanas	reced

Negizi -ō- negizli turlanish

Qadimgi ingliz tilida -ō- negizli otlarga jen. roddagi -u- yoki undoshli ot bilan tugaydigan otlar kirgan. Agar o'zak va negiz yasovchi affiks orasidagi urg'usiz -i- turgan bo'lsa, bu turlanish -jo- negizli deb atalgan. Bu turlanishga ham jen. roddagi otlar kirgan.

Ushbu otlarda -ō- turlanishda ham bosh kelishikdagi negiz yasovchi affiks tushib qolgan, agar o'zak va negiz yasovchi affiks o'rtasidagi -u- orfografik belgisi

yoki -w- bo'lsa, bu turlanish -wo- turlanish deb ataladi. Jen. roddagi negizi -o- bo'lgan otlarga quyidagilar kirgan:

- 1) negizi -ō - bo'lgan otlar
- 2) negizi -jō - bo'lgan otlar
- 3) negizi -wo- bo'lgan otlar

Negizi "o" turlanishli otlarning turlanishi

	Jen.rod	Jen.rod
k.k	Birlik	Ko'plik
B.k	-u	-a
Q.k	-e	-a
J.k	-e	-um
T.k	-e	-a

Bu turga faqat jen. rod so'zlari kiradi :

Birlik		Ko'plik		Birlik		Ko'plik
Bosh	fōr	Fōra		swipir		swapa
Qarat.	fōre	Fōra		swape		swapa
Jo'nal.	fōre	Fōrum		swape		swapum
Tushum	fōre	fōra		swapc		swapa

Negizi "i"

Qadimgi davr ingliz tili -i- negizli otlarga uchchala roddagi otlar kirgan. Ammo tilning tarixiy rivojlanishi jarayonida -i- negizli otlar boshqa negizli otlarning kelishik qo'shimchalarini ola boshlagan, ya'ni -i- negizli muj. va sr. roddagi otlar -ja- negizli muj. va sr. rodga o'tgan -i- negizli jen. rod otlari -ja- negizli otlarga o'tgan.

	Birlik	
Muj. r.	Sred. r	Jen. r.
Bosh	hyll	hilt
Qar.	hyless	hiltes
		hyd
		hyde

Jo'n. hylle	hilte	hyde
Tush. hyll	hill	hyd
Ko'plik		
Muj. r.	Sred. r	Jen. r.
Bosh hyllas	hilt	hyde(a)
Qar. Hyla	hilta	Hyda
Jo'n. hyllum	hiltum	Hydyem
Tush. hyllas	hilt	hyde(a)

Negizi «u»

Qadimgi ingliz tilida -u- negizli otlarga -u- yoki bitta va ko'proq undosh bilan tugagan muj. va jen. roddagi otlar kirgan. Negizi -u- bo'lgan otlarga quyidagi otlarni kiritish mumkin : Muj. roddagi otlarga sunu - o'g'il, wudu-daraxt, feld - dala, jen. roddagi otlarga duru - eshik, nosu - burun, hand - qo'l, frōr - pol.

Birlik

	Muj	Jen
Bosh	sunu (u)	duru (u)
Qar.	sunu (a)	dura (a)
Jo'n.	sunu (a)	dura (a)
Tush.	sunu (u)	duru (u)

Ko'plik

	Muj	Jen
Bosh	sunu (a)	dura (a)
Qar.	sunu (a)	dura (a)
Jo'n.	sunum (um)	durum (um)
Tush.	sunu (a)	dura (a)

Kuchsiz turlanish

Qadimgi ingliz tili davri undosh negizli turlanish otlari ham o'z navbatida bir necha guruhga bo'lingan.

1. -en- negizli otlar

2. -r- negizli otlar

3. -s- negizli otlar (Negizi «n»)

-n- negizli otlarga qadimgi davrda barcha roddagi otlar kirgan

Muj. Rod	Jen. rod.	Sred. rod.
nama – ism	sunne – quyosh	ēaže- ko'z
guma –erkak	swealwe-qaldirg'och	ēare-quloq
steorra- yulduz	tunge- til	

Muj rod so'zlari birlik son bosh kelishigida "a" kelishigini oladi, jen. va sr. rod so'zlari "e". Sr. rodda tushum kelishigi bosh kelishik bilan bir xil, qolgan boshqa kelishiklarda 3 rodning turlanishlari bir-biridan farq qilmaydi.

Son	Kelishik	Muj. rod	Jen. rod	Sred. rod
Birlik	B.k	-a	-e	-e
	Q.k	-an	-an	-an
	J.k	-an	-an	-an
	T.k	-an	-an	-e
Ko'plik	B.k	-an	-an	-an
	Q.k	-ena	-ena	-ena
	J.k	-um	-um	-um
	T.k	-an	-an	-an

	Birlik son	
Muj.	Sred.	Jen.
Bosh nama	cwene	ēaze
Qar. naman	cwenan	ēazan
Jo'n. naman	cwenan	eajan
Tush.	Ko'plik son	ēaze
naman	Cwenan	
Muj.	Sred.	Jen.
Bosh naman	cwenan	ēazan
Qar. namena	cwencna	cazcna

Jo'n. naminn	cwenum	ēazit
Tush. maman	cwenan	ēazan

Otlarning -r- negizli turlanishi

Qadimgi ingliz tilida -r- negizli otlarga qarindoshlikni ifodalovchi otlar kirgan.

Mujskoy rod	Jenskiy rod
--------------------	--------------------

fæder	mother
-------	--------

broder	dohtor
--------	--------

“r” negizlar.

Turlanishning bu turiga qarindoshlikni ifodalaydigan muj. va jen. rodning bir nechta so'zlari kirgan.

Birlik

Mujskoy rod	Jenskiy rod
--------------------	--------------------

Bosh fæder	dohtor
------------	--------

Qar. fæder (es)	dohtor
-----------------	--------

Jo'n. fæder	dohtor
-------------	--------

Tush. fæder	dohtor
-------------	--------

Ko'plik

fæderas	dohtor-tra-tru
---------	----------------

fædera	dohtra
--------	--------

fæderum	dohtrum
---------	---------

fæderas	dohtor -tra –tru
---------	------------------

O'zak negizli turlanishli otlarga asosan quyidagi otlar kirgan:

Jenskiy rod	Mujskoy rod
--------------------	--------------------

ās - dub daraxti	fōt - oyoq
------------------	------------

gat - echki	hnutu- yong'oq
-------------	----------------

Turlanishning uchinchi guruhida negiz yasaydigan suffiks yo'q, shuning uchun qo'shimchalar o'zakka qo'shiladi.

Mujskoy rod

	Birlik	Ko'plik
Bosh.	fōt	fēt
Qar.	fōtes	fota
Jo'n.	fēt	fōtum
Tushum	fōt	fēt

3-kelishiklarda o'zakdagi unli o'zgaradi bu pereglasovka (umlaut)ning natijasidir.

Jenskiy rod

	Birlik	Ko'plik
Bosh.	fōc	fēc
Qar.	fōtce	fōca
Jo'n.	fēc	fōcum
Tushum	fōc	fēt

Mavzuga oid savollar

1. Qadimgi davr ingliz tilida ot qanday grammatik kategoriyalarga ega bo'lgan?
2. Zamonaviy ingliz tili ot tuzilishi qadimgisidan qanday sifatlari bilan farq qilgan?
3. Qadimgi davrda otlar necha xil turlanishga ega bo'lgan?
4. Qanday otlar kuchli turlanishli otlar deb atalgan?
5. Qanday otlar kuchsiz turlanishli otlar deb atalgai?

Sifat. Ravish. Olmosh. Son.

Reja.

1. Qadimgi davr ingliz tili sifat sistemasi.
2. Qadimgi davr ingliz tili sifat darajalari.

3. Ravish sistemasi
4. Olmosh sistemasi
5. Son sistemasi

Tayanch iboralar: Olmosh , artikl, suffiks, sanoq son, tartib son.

Qadimgi davr ingliz tili sifati rod, son va kelishiklarda belgilangan. Sifatlarning rod kategoriyasi sof grammatik kategoriya sifatida rodlarda o'zgargan. Sifatlar ham o'z navbatida kuchli va kuchsiz turlanishlarga ega bo'lgan. Agar sifatlar umumiy ma'noda olingan otlarni aniqlasa, shu tarzda ular noaniq edi. Muj. va sr. rod noaniq sifatlari " ā " negizli otlar kabi turlanar edi. Jen. rod sifatlari esa "ō" negizli jen. rod so'zlari kabi turlanar edi, hamda uch rod sifatlari ham ba'zi bir kelishiklarda 3 shaxs olmoshlarining qo'shimchalarini olgan, shuning uchun noaniq turlanish olmoshli turlanish deb ham ataladi.

Agarda sifat aniq predmetlar va hodisalarni ifodalaydigan otlarni aniqlasa, u aniq sifat edi. Shunday otlarning oldida sē, sēo va þæt olmoshlari ham bor edi. Aniq sifatlar "ń" negizli otlar kabi turlanilar edi. Bu turlanishga uch rod sifatlari ham kirar edi.

Sifatlarning kuchli turlanishi

Kelishik	Muj. rod		Sred. rod	
	Birlik son	Ko'plik son	Birlik son	Ko'plik son
Bosh.	Blæc stān	Blæce stānas	Blæc fæt	Blacu fatu
Qaratqich	Blæces stānes	Blæcra stāna	Blæces fætes	Blacra fata
Jo'nalish	Blæcum stāne	Blæcum stānum	Blæcum fæte	Blacum fatum
Tushum	Blæcne stān	Blæce stānas	Blæc fæt	Blacu fatu
Birgalik	Blæce		Blæce	

Yuqoridagi turlanish jadvalidan quyidagi xulosalar kelib chiqadi:

1. Umuman olganda sifatlarning noaniq turlanishi otlarning kuchli turlanishi bilan mos keladi;
2. Ammo ba'zi bir kelishiklarda sifatlarning kelishiklari olmosh

kelishiklariga mos keladi. Shuning uchun ham bu turlanishni olmoshli turlanish deb ataydi. Olmoshli qo'shimchalarning tagiga chizilgan.

Jenskiy rod

	Birlik	Ko'plik
Bosh	swētu	Swēta
Qar.	Swētre	Swētra
Jo'n.	Swētre	Swētum
Tushum	swēte	swēta

Jen. rod sifatlaring ko'plik son qaratqich kelishik qo'shimchasi ham -ga (olmoshli) birlik son qaratqich va jo'nalish kelishik qo'shimchalari -ri olmoshli bo'lgan.

"a" va "o" negizli sifatlardan tashqari "jä:", "jo" ba "wu" - "wa" wo negizli sifatlarda ham bor edi.

"ja" va "jo" negizli so'zlar (pereglasovka) umlautga uchragan edi.

grōnja> groni>grene>green

swotja> swoti> swete>swect

"j" ta'sirida ō>ë ga o'tar edi. "ā" na "o" reduksiya ta'sirida tushib qolgan edi. "j" > "i" ga o'tib, keyinchalik tushib qoladi. "wā" va "wo" negizli sifatlarning soni juda oz edi.

Ko'plik son bosh kelishikda "u" qo'shimchaga ega edi. Nearu (tor), geolu (sariq). Boshqa formalarida kelishik qo'shimchasi oldida [w] turar edi: Gearwe, gearwes.

Sifatlarning kuchsiz (slaboe) turlanishi

Birlik son			
	Muj. rod	Sr. rod	Jen. rod
Bosh	gōda nama	gōde ēage	gōde cwene

Qar.	gōdan naman	gōdan ēagan	gōdan cwenan
Jo'n.	gōdan naman	gōdan ēagan	gōdan cwenan
Tush.	gōdan naman	gōde ēage	gōdan cwenan
Ko'plik son			
	Muj. rod	Sr. rod	Jen. rod
Bosh	gōdan namab	gōdan ēagan	gōdan cwenan
Qar.	gōdra namena	gōdra ēagena	gōdra cwenena
Jo'n.	gōdum namum	gōdum ēagenum	gōdum cwenum
Tush.	gōdan naman	gōdan ēagan	gōdan cwenan

Bu erda biz ko'rganimizday faqat ko'plik son qaratqich kelishigida "ra" olmoshli qo'shimcha uchraydi, qolgan boshqa kelishiklar ot kelishiklari bilan mos kelgan.

Sifatning (qiyos) chog'ishtirish darajalari.

Hamma qadimgi german tillarida ham sifatlar uchta darajaga ega edi: oddiy, chog'ishtirma va orttirma daraja.

Qadimgi ingliz chog'ishtirma (qiyosiy) darajasi "ira" suffiksining qo'shilishi bilan vujudga keladi. Keyinchalik "r" tushib qoladi va "ira">"ra"

Orttirma darajasi esa oddiy darajaga "ist" qo'shilishi bilan hosil bo'ladi, "ist" so'ngra "est" ga o'tgan edi.

[i] tovushi til oldi umlaut (pereglasovkaga) olib kelgan edi.

earm	earma	earmost
glæd	glædra	gladost
eald	Ieldra (ealdire)	Ieldest(ealdest)
lang	Lengra (langira)	Lengest (langist)

"ira" va "ist" suffikslari bilan bir qatorda "ra" va "ost" suffikslari ham ishlatilar edi. Qadimgi ingliz tilida ular "ra" "ost" ga o'tgan edi.

Qadimgi ingliz tili sifat darajalari yasalishi uch xil shaklda amalga oshirilgan.

yasalishi	oddiy	qiyosiy	orttirma	zam. ing
------------------	--------------	----------------	-----------------	-----------------

Suffiks qo'shilish orqali	Soft wērig	Softra wērigra	Softost wērigost	Soft weary
Suffiks o'zakedagi unli o'zgarishi orqali	Glæd Long Eald	Glædra Lengra Ealdra (ieldra)	Gladost Lengest Ealdost (ieldost)	Glad Long old
suppletiv	Göd Lytel micel	Bettra Læ:ssa mara	Betest Læ:st Mæ:st	Good Little much

O'rta ingliz davrida ra > re ga o'tadi na urg'usiz "e" tushib qoladi, ammo "g" oldidan "e" paydo bo'ladi, ra>re>r>er.

"ost" esa > est

O'rta ingliz davrida bazi bir sifatlar til oldi umlaut (pereglasovka)ni saqlab qolgan edi.

Old - elder - eldest

Long - lenger - lengest

Strong - strenger - strengest

Yangi ingliz davrida esa o'zakedagi unlilar tekislangan edi.

Long - longer - longest

Ammo hozirgacha ham umlautning ta'siri saqlangan:

Old- elder -elderst

Old - older - elderst

Qadimgi ingliz davrida "suppletiv" forma ham bor edi:

göd , betera – betst

lytel - læssa - lsest

micel - mara – mæst –māst

O'rta ingliz davrida:

god - better -best

litel, lutel - lesse-lest

Yangi ingliz davrida esa suppletiv sifatlari quyidagicha:

Good - better - best

Bad - worse - worst

Much (many) - more - most

O'rta ingliz davrida ko'p - bo'g'inli sifatlار paydo bo'ldi. Endi yangi forma vujudga kelishi kerak edi, chunki "es" "est" ni qo'shma so'z juda uzun bo'lib ketgan edi. Shuning uchun ko'makchi so'zlardan foydalanish kerak edi - (more, most)

Shunday qilib hozir ingliz tilida ikkita usul bor: sintetik (er,est). analitik (more, most, less, least)

Ravish

Qadimgi davr ingliz tilida ravishlar sodda va yasama bo'lgan. Sodda ravishlar: hwǣr- where, þer-there, hwanne- when, þa-then, -soon.

Ravish qadimgi davr ingliz tilida suffikslar qo'shish orqali yasalgan.

1. Sifatga -e qo'shish orqali:

wid - wide

Sweotul—sweotule

2. Otga -lice qo'shish orqali:

frēond- frēondlice

3. Mujskoy roddagi -a- negizli otlarning qaratqich kelishigiga -es qo'shish orqali:

Dæg- Dæges

willa- willes

Ravishlarning qiyosiy darajasiga “-or” orttirma darajasiga “-ost” suffikslarini qo'shish orqali ravish darajalari yasalgan:

Wide widor widost

Olmosh

Olmoshlar sistemasi

Qadimgi ingliz tilida olmoshlarning bir nechta turlari bor edi, kishilik

olmoshi, egalik olmoshi, so'roq olmoshi, ko'rsatkich olmoshi va bo'lishsizlik olmoshi.

Egalik (kishilik) olmoshlarining taraqqiyoti

Qadimgi ingliz tilida birinchi va ikkinchi shaxs olmoshlari uchinchi shaxs olmoshlaridan tamoman farq qilar edi. Shuning uchun bizlar ularni alohida tekshiramiz. Birinchi va ikkinchi shaxs olmoshlari uch songa ega edi: birlik, ikkilama va ko'plik son, hamda turlanishda to'rt kelishikga ega edi:

Birlilik

K.k.	1 shaxs	2 shaxs	3 shaxs		
			Muj. rod	Jen.rod	Sred.red
B.k	Lc	thū	He	heo	Hit
K.k	Min	Thin	His	Hire	His
J.k	Me	The	Him	Hire	Him
T.k	Me, mec	The, thec	hine	Hie	hit

Ikkilik olmoshi

	1 - shaxs	2- shaxs
B.k	Wit- biz ikkimiz	Git - siz ikkingiz
K.k	Uncer - biz ikkimizni	Incer - siz ikkingizni
J.k	Unc - biz ikkimizga	Inc - siz ikkingizga
T.k	Unc, uncit - bizni ikkimiz	Inc - sizni ikkingiz

Ko'plik

K-k	1 - shaxs	2- shaxs	3- shaxs
B.k	We	Ge	Hie (hi)
K.k	üre	Eower	Hiora (heora, hiera,
J.k	üs	Eow	Him
T.k	Üs, üsic	eow	hie

Ko'rsatish olmoshlari.

Qadimgi ingliz tilida bosh ma'nosi "o'sha", "'u" bo'lgan -se ko'rsatish olmoshi saqlangan.

sē mann (the man), sē see (the sea) Net lond (the land)

sē ko'rsatish olmoshining turlanishi quyidagicha:

K.k.	Birlik			Ko'plik
	Muj. rod	Jen.rod	Sred.red	Barcha rodlarg
B.k	sē	sēo	thæt	thā
K.k	thæs	Thære	Thæs	Thara
J.k	thæm	Thære	Thæm	Thæm
T.k	Thone	thā	Thæt	thā
Bir.k	Thy, this, thisse	thære	Thy, thon	thæm

Pas-ko'rsatish olmoshining turlanishi

K.k.	Birlik			Ko'plik
	Muj. rod	Jen.rod	Sred.red	Barcha rodlarg
B.k	Thas	Theos	Thās	Thās
K.k	thisses	Thisse	Thisses	Thissa
J.k	Thissum	Thisse	Thissum	Thissum
T.k	Thisne	Thās	Thisne	Thās
Bir.k	Thys, this, thisse	thisse	Thys, this, thisse	thissum

Son

Tartib son

Qadimgi davr ingliz tilida sanoq sonlar 1 dan 3 gacha rodda turlangan. Qolgan sonlar turlanmagan.

1 - an kuchli sifatlar singari turlangan.

2 - soni quyidagicha turlanadi:

	Muj. rod	Jen.rod	Sred.red
B.k	twegen	Tū, twā	twā
K.k		Twegea, twegra	
J.k		Twæm, twān	
T.k	twegen	Tu, twa	twā
3 – shaxs quyidagicha turlanadi			
	Muj. rod	Sred.red	Jen.rod

Б.к	Thrie, thri, thry	Thrio, threo	Thrio, threo
К, к		Throra, threora	
Ж.		Thrim	
Т.к	Thrie, thri, thry	Thrio, threo	Thrio, threo
	4- feower	16- siexyiene	
	5-fit	17- siofontiene	
	6- siex, six	18- eahtatiene	
	7- seofon, siofon	19-nigontiene	
	8- eahta	20- twentig	
	9- nigon	30- thritig	
	10- tien, tyn, ten	40- feorwertig	
	11-endlefan	50- fiftig	
	12- twelf	60-siextig, sixtig	
	13- thriotiene	70- hundsiofontig	
	14- feorwertiene	80- hundeahtatig	
	15- fifitiene	90- hundnigonti3g	
	100- hundteontig		
	110- hundælleftig		
	120-hundtwelftig		
	200- tu hund		
	300- threo hund		
	1000- thūsend		
	2000- tu thūsend		

Tartib son

1- forma, fyrsta

2- other, ætera

3- thridda, thirda

4- feortha

5- fifta

6- siexta. sixta

7- siofotha

8- eahtotha

9- nightha

10- teotha

11- endlefta

12- twelfta

Keyingi 13dan 20gacha va o'nlik sonlarning tartibi **tha** qo'shimchasini qo'shish orqali yasalgan.

Mavzuga oid savollar

1. Qadimgi davr ingliz tilida sifat qanday grammatik kategoriyalarga ega bo'lgan?
2. Qadimgi davr sifatlari qanday turlanishlarga ega bo'lgan?
3. Qadimgi davr ingliz tilida kishilik olmoshlari qanday shakllarga ega bo'lgan?
4. Qadimgi davr ingliz tili kishilik olmoshlari qanday grammatik kategoriyalarga ega bo'lgan?
5. Qadimgi davr ingliz tili ko'rsatish olmoshlari qanday grammatik kategoriyalarga ega bo'lgan?

Hozirgi zamon ingliz tili

1. *The crowd were yelling so you couldn't hear anything* (M.W.W., p. 110)
2. Joyse got up at five every morning and did everything for Dennis before *the family was awake.* (Refugee, p.20)
3. The whole *party was* in hopes of a letter from Mr.Bennet the next morning.

(Pr.Pr., p.289)

4. And the British *public* is really not equal to the mental strain of having more than one topic every three months. (D.Gray, p.251).

Keltirilgan misollar shuni ko'rsatadiki, jamlovchi otlar gap tarkibida ega vazifasini bajarib kelganda, fe'l kesim birlik shaklda ham ko'plik sonda ham kelishi mumkin. Aynan shu hol ingliz tilidagi jamlikni bildiruvchi otlarning boshqa ma'noli otlardan farqlovchi belgilaridan biri hisoblanadi.¹

Qadimgi ingliz tilining fe'l morfologiyasi

Reja

1. Qadimgi davr ingliz tilnining fe'l sistemasi.
2. Kuchli fe'llar
3. Kuchsiz fe'llar
4. Preterito-prezent fe'llari
5. Suppletiv fe'llar
6. Sintaksis. So'z tartibi.

Tayanch iboralar: Kuchli fe'l, kuchsiz fe'l, preterito-prezent fe'llari, dental suffiks, suppletiv fe'l.

Fe'l sistemasi.

Qadimgi ingliz fe'l sistemasi quyidagi kategoriyalarga ega edi :

1. son-ko'plik, birlik;
2. shaxs-1,2,3;
3. mayl-aniqlik, buyruq, shart (fe'l);
4. zamon - hozirgi, o'tgan;
5. tur - tugallanmagan turi, tugallangan turi;
6. fe'lning shaxssiz shakllari, infinitiv, sifatdosh I, II;

Qadimgi ingliz tilida fe'l ushbu xususiyatlaridan tashqari yana bir xususiyatga ega bo'lgan, ya'ni barcha fe'llar, fe'lning o'tgan zamon shakli va sifatdosh II shaklini yasash uchun turli grammatik vositalardan foydalanishga qarab ikki

¹ Bachnick K.R.Op.cit., p. 162

guruhga bo'lingan. 1) O'zakdagi unlining o'zgarishi natijasida hosil bo'ladigan fe'llar (kuchli fe'llar): 2) Fe'lga suffikslar qo'shish orqali yasaladigan fe'llar (kuchsiz fe'llar).

1-guruh fe'llari o'tgan zamonni o'zakdagi unlining o'zgarishi bilan hosil bo'ladi.

2-guruh fe'llari esa o'tgan zamonda suffikslar yordami bilan vujudga kelgan, ya'ni [d] [t]. Shuningdek qadimgi ingliz tilida kichik guruhda preterito-prezent va suppletiv fe'llari ham mavjud edi.

Kuchli fe'llarning taraqqiyoti

Unlilarning almashinuvi bilan fe'llar suffikslar bilan fellarga qaraganda qadimgiroq hisoblanadi.

Masalan: **etan** (ovqatlanmoq) **drincan**, spreca va qadimgi ingliz davridayoq bu usul unumsiz edi, chunki yangi fe'llar suffikslar yordami bilan o'tgan zamon shaklini hosil qilar edi.

Qadimgi ingliz tilida fe'llardagi unlilarning almashinuvi bilan fe'llar 7 razryadga bo'linar edi, ya'ni 7 sinfga.

Unlilarning almashinuvining mohiyati ularning til oldi unlilar, til orqa unlilari o'zgarardi va ba'zi vaqtlarda tushib qolar edi.

I sinf fe'llari

I sinfda almashinuvli unliga qadimgi ingliz davrlarda "i" unlisi kirgan edi va o'zakga kirib shu sinf uchun umuman xarakterli bo'lib qolgan.

Birinchi o'zakda ya'ni infinitiv va hozirgi zamonda almashinuvli I unlisi va keyin qo'shilgan "i" cho'ziq i ga o'tgan.

Ikkinchi negizda (o'tgan zamon birlik soni) almashinuvli a unlisi I bilan "ai" ga o'tgan edi va keyinchalik unlilar uzayishi natijasida "a" ga o'tgan edi. O'tgan zamon ko'pligida va sifatdash II da qadimgi davrlarda almashinuvli unli yo'q edi, shuning uchun bu erda faqat qisqa "i" qatnashar edi.

Yuqorida aytilganni jadvalda ko'rsatish mumkin:

Infinitiv va qadimgi zamon	O'tgan zamon birlik	O'tgan zamon ko'plik	Sifatdosh o'tgan zamon	Tarjimasi
i+i>î	a+i>ai>ā	nul+i>i	nul +i>i	
writan	wrāt	writan	writen	yozmoq
risen	rās	rison	risen	turmoq
ridan	rād	ridon	riden	haydamoq

II sinf fe'llari

II sinfdan almashinuvli unli [u] ga o'tgan edi. Birinchi o'zakda e+u>eu a o'tgan edi va eng qadimgi ingliz davridayoq "ēō" ga o'tgan edi. Bu negizda almashinuvli unli a va u > an diftongini bergan edi va keyin [a] > [æ] palatallashgandan keyin va ikkinchi elementi kuchsizlangandan keyin [æa] ga o'tgan edi va yozuvda "ēa" orqali ifodalanar edi.

Uchinchi va to'rtinchi negizlarda almashinuvli unli yo'q edi va o'zakda faqat u qolar edi. To'rtinchi negizda bu unli urg'usiz bo'lib qolib "ō" ga o'tgan edi. Uchinchi negizda esa urg'usiz "ū" saqlanib qolgan edi, chunki ko'plik son suffiksi yordam bergan edi.

llle+u>en>e	A+u=au>ea	NUL+U>U	nul+wu>o	
Beodan	bead	budon	boden	taklif qilmoq
Ceosan	ceas	curon	coren	tanlab olmoq
Sceotan	sceat	scuton	scoten	otmoq

For - leosan for-leas for-luron for-laren yo'qotmoq

[z]>[r] o'tishi Verner qonunidir.

Ikkinchi sinfdan bitta guruh mavjud bo'lib, u birinchi o'zakda [ēō] ning o'rniga [ú] unlisiga ega edi:

I	II	III	IV	
budan	Beag	bugon	bogen	qayirmoq
lucan	leac	lucon	locen	qulflamoq

III sinf fe'llari.

3 sinf fe'llarining mohiyati shunda ediki, ular almashinuvli unlidan keyin [ʌ], [m], [n], [r] sonor undoshlari va yana bitta o'zakni yopadigan undosh turar edi. Sonor undoshlarning oldida unlilar har-xil rivojlanganligi natijasida IV sinf fellari 3 kichik guruhga bo'linar edi.

I kichik sinf

Bu guruhda o'zakdagi unlidan keyin [m], [n] turar edi. Infinitiv va hozirgi zamonda, ya'ni birinchi negizda bu fe'llar "i" unlisiga ega edi. Chunki [m], [n] sonor tovushlar torayishiga olib kelgan edi. Ikkinchi negizda (ya'ni o'tgan birlikda) a>o ga toraygan edi. 3 va 4 negizlarda unli umuman yo'q edi va bo'g'in yasovchi sonor tovushlarga aylandi. Bo'g'inli sonorlar german tillarida oddiy hol bo'lib qoldi va ularning oldida [u] paydo bo'lgan edi:

I asos	II asos	III asos	IV asos	
l + burun und + undosh l + m[r]+ und	a+ burun und + undal o+m(n)+und	Nul+bur.und+un > u+m(n)+und	Nul+bur.und+un > u+m(n)+un	Ma'no
bindan	band	Bundon	bunden	bog'lamoq
climbau	clamb	clumdon	clumben	chiqmoq
singan	sang	sungon	sungen	kuylamoq
findan	fand	fundon	funden	topmoq

II kichik sinf

Bu fe'llarda almashinuvli unlidan keyin [l] sonor tovushi kelar edi. Infinitiv va hozirgi zamon formasida bu fe'llar [e] tovushiga ega bo'ladi. Ikkinchi negizda ya'ni o'tgan zamon birlikda [ä] prelomeniya (sinish) natijasida [æä] ea orqali ifoda etiladigan diftongga o'tdi. Uchinchi negizda ya'ni ham "u" tovushi kiritilgan bo'lib, sifatdoshning o'tgan zamonida [o] ga o'tadi.

helpan	Healf	hulpon	holpen	yordam
meltan	Mealf	multon	molten	erimoq
sweltan	sweall	swellon	swolten	shishmoq

III kichik sinf

Bu fe'llarda o'zakdagi unlidan keyin [r] sonor tovushi bor edi. Infinitiv va hozirgi zamonda ular [e] unlisiga ega edi. [e] unlisi qadimgi ingliz tili davrida keyingi [r] ta'siri natijasida [eo] diftongiga o'tgan edi. Ikkinchi negizda esa [a] unlisi [æ] ga palatallashgan edi va sinish natijasida [æa] ga o'tgan va yozilishida "ea" orqali ifoda etilar edi. 3 va 4 o'zaklarda "u" rivojlangan edi va 4 o'zakda urg'usiz pozitsiyada [o] ga o'tgan edi.

E+r+undosh	A+r+ undosh	Nul+r+ undosh	Nol + r+ unli>o	Ma'no
Eo+r+undosh	Ea+r+undosh	U+r+ undosh	+ r+undosh	
Ceofan	Cearf	curfon	Corfen	kesmoq
Beorcan	Bearc	Burcon	Borcen	qurmoq
steorfan	stearf	Sturfon	storfen	o'lmoq

IV sinf fe'llari

IV sinfdan almashinuvli unlidan keyin faqatgina sonorli undosh bor edi. Sonorli undoshdan keyin boshqa hech qanaqa undosh turmas edi. Infinitiv va hozirgi zamonda bu sinf fe'llarni [l] na [r] oldidan [e] unlisiga ega edi va [m], [n] oldidan esa [i] ga ega edi. Ikkinchi o'zakli umumiy german [a]>[a:] ga o'tgan edi. Uchinchi o'zakli ya'ni a>æ ga o'tgan edi va bundan tashqari o ga ega edi. IV o'zakda esa [u] kiritilgan edi [r] [l] oldidan [o] ga o'tgan edi.

e+sonor>	a+ sonor >	a+ sonor >	nul+sonor >	Tarjimasi
e+l	æ+r	æ+l	o+l	
e+r	æ+r	æ+l	o+l	
i+m	a+m	o+m	u+m	
cwelan	cwæl	swælon	cwolen	o'lmoq
stelan	stæl	stælon	stolen	o'g'irlamoq
niman	nam	nomon	numen	olmoq

V sinf fe'llari

V sinf fe'llari IV sinf fellariday unlisini almashtiradi, ammo farqi ularda unlidan keyin sonor undosh emas, balkim boshqa undosh kelar edi.

Infinitiv va hozirgi zamonda bu fellar [e] ga ega edi. Ikkinchi osnovada

[a]>[æ] ga bu palatallashgan edi. Uchinchi osnovada [z:] edi. To'rtinchi osnovada nul, ya'ni unli yo'q edi va keyinchalik [e] paydo bo'lgan edi.

yo+und> yo+und	a+und> æ+und	a-und>æ+und	Pul+und> e+und	Ma'no
Cnedan	cnæd	Cnædon	Cnedon	qasos olmoq
Wesan	wæs	Wæron	-	bo'lmoq
Cweðan	Cwæð	cwædon	cweden	aytmoq, demoq

[o] >[d] va [s]>[r] o'tishi Verner qonuni bo'yicha [ð]>[d] ga

VI sinf fellari.

Bu sinf fe'llari birinchi va to'rtinchi negizlarda qisqa [a] ga ega edi.

Ikkinchi va uchinchi negizlarda esa o'zakdagi unli [ō] edi.

ō>á I	ō II	ō III	ō >a IV	
bacan	boc	bocon	bacen	pishirmoq
dragan	drog	drogon	dragen	olib yurmoq

VII sinf fe'llari

Qadimgi ingliz tili davrida 7-sinfni tashkil qilgan fe'llar o'tgan zamon formalarida negizli reduplikatsiyalashtirar edi va unilarni almashtirar edi. Qadimgi ingliz davrida reduplikatsiya ko'pincha yo'qolgan edi va ikki marta takrorlangan negizlar [e] yoki [eo] ga qo'shilgan.

I	II	III	IV	Tarjimasi
Blendan	Blend	Blendon	Blendon	aralashtirmoq
Feallan	feoll	feollon	feallen	tushmoq

7-sinfning ba'zi fe'llaridagina o'tgan zamon formalarida reduplikatsiyani (ya'ni negizning ikki marotaba takrorlanishini uchratamiz). Ammo bu fe'llarda

ham reduplikatsiya bitta undosh harfi takrorlanadi. Keyinchalik bu undosh ham tushib qoladi va o'zakdagi unli uzayadi.

laca	leol	o'ynamoq
raeda	reord>red	maslahat bermoq
haon	heht>het	chaqirmoq

Ba'zi fellarda yuqorida ko'rsatilgan shakllardan chetga chiqish ko'rinadi: Bu qoidaga rioya qilmaslikni 4 guruhga bo'lish mumkin.

1. So'zning boshida palatal undosh ta'siridagi o'zgarishlar:

2. Infinitivda “i, j” ta'sirida sinish yoki umlaut;

3. Unlilarning modifikatsiya natijasida o'zgarishlar;

4. Boshqa o'zgarishlar:

1) So'zning boshida palatal undosh ta'sirida o'zgarishlar III va IV sinf fe'llarida uchraydi:

III gieldan (to'lamoq), gield guldon golden

V giefan (bermoq), geaf geafon giefan

2) Sinish yoki umlaut V na VI sinfnig ba'zi fe'llarida uchraydi.

V biddan (so'ramoq) baed baedon beden

sittan saet saeton seten

VI swerian swor sworon sworn

hebban hof hofon hafen

3) Arap "h" undoshi infinitivda tushib qolsa, unlilarda unlilarning tushishi hodisasi ta'sirida. (I,II,V,VI,VII)

Kuchsiz fe'llarining taraqqiyoti.

Qadimgi ingliz tilida hamma kuchsiz fe'llar yasama fe'llar edi va kuchli fe'llarga nisbatan yangiroq deb hisoblanadi. Qadimgi ingliz tilida kuchsiz fe'llarning o'tgan zamon va sifatdosh II shakllari dental suffiks **-d** yoki **-t** qo'shish orqali yasalgan.

Bizgacha yetib kelgan qadimgi ingliz tiliga oid yozuv yodgorliklarda faqatgina negiz yasaydigan suffikslargina saqlanib qolgan, ammo shunga ham

qarab, qadimgi ingliz to'g'ri fe'llarniing turlanishi sistemasini asli holiga keltirishimiz mumkin. Qadimgi ingliz kuchsiz fe'llari 3 sinfga bo'linar edi:

I sinfnig negiz yasaydigai suffiksi "ian" yoki "an" edi. Shu suffiks yordami bilan ot, sifatlardan fe'llar yasalar edi. Otlardan quyidagi fe'llar yasalgan.

Deman <dom-i+an < dom

Tellan < tal+i+an talyu

Сифатлардан

Fyllan <full+i+an <full

Brædan <brad+i+an <brad

Fe'lli negizlardan kauzativ fe'llari yasalgan

Settan<sat+i+an

lædan<lad+i+an

"i" negiz yasaydigan suffiks yozuv bo'lmagan davrgacha til oldi umlautiga va agar o'zakdagi unli qisqa bo'lsa undosh ikkilanishiga olib keldi, harfning o'zi esa tushib qoldi.

"i" suffiksi bo'g'insiz edi, agar undan keyingi suffiks unlidan boshlangan "an", "ar", "i" bo'g'inli edi, agar undan keynngi suffiks undosh tovushdan boshlansa "de", "te", "do". Agar **de**, **don** suffikslari jarangsiz undoshdan keyin tursa, bu holatda ular jarangsiz bo'lib qoladi, ya'ni **te**, **ton** - **t**. Bu ham o'rta ingliz tiliga o'tish davrida bo'lgan. To'g'ri fe'llarni o'tgan zamon birlik hamda ko'plik formalari farq qilmaydi, farqi faqat qo'shimchalarda 1 shaxs **de** – **te**, 2 shaxs **des(t)** - **tes(t)** 3 shaxs **ðhs**.

Ko'plik **don (ton)**. Birinchi sinfnig bir necha fe'llarini olib ko'raylik:

Infinitiv va hozirgi zamon	O'tgan zamon (1 va 3 shaxs) formalari	Sifatdosh o'tgan zamon negizi	Tarjimasi
Cepan	cepte	Cepes, cept	ushlamoq
Fyllan	fyllde	Fylled	to'ldirmoq
Hieran	Hierde	hiered	eshitmoq

Nerian	nerede	nered	qutqarmoq
--------	--------	-------	-----------

1 negizda, negiz yasaydigai suffiks "nerian" dan tashqari qolgan hamma fe'llarda tushib qolgan, chunki bu fe'llar o'zakda cho'ziq unliga ega, bizlar bilganimizday agar o'zakda unli cho'ziq bo'lsa "i" tushib qoladi, agar o'zakdagi unli qisqa bo'lsa shu paytda saqlanadi yoki urg'usiz "i" yoki "e" ga aylanadi.

O'zakdagi unli hamma fe'llarda til oldi hisoblanadi. Bu esa pereglasovkaning natijasidir. O'tgan zamon shakllarida negizlardagidek "i" pereglasovkaga olib kelgan.

O'zakdagi unlidan tashqari undoshdan ikki marta orttirgan va cho'ziq unlilardan keyin tushib qolgan.

Qisqa bo'g'inda "r" dan keyin "e" ga o'tgan. Jarangsiz undoshlardan keyin "de" > "te" ga o'tgan. Ikii sonor tovushlar uchinchi undosh oldidan osonlashtirdi, ya'ni fyllde>fylde, clynnde>clynde.

Sifatdoshning o'tgan zamonida "r" huddi shunday o'zgarishlarga olib keladi, ammo ko'pincha u "e" ga o'tib saqlanadi.

Mas: **hiored** va hokazo.

2 sinf fe'llari

O'zak	Infinitiv	O'tgan zamon birlik	Sifat o'tgan zamon	Ma'no
Andswar	Andswar+i-an	Andswar+o+d	Andswar+o+d	
Hat	Hat+i+an	Hat+o+de	Hat+o+d	yomon ko'rmoq
Luf	Luf+i+an	Luf+o+de	Luf+o+d	sevmoq
wundor	Windr+i+an	Windr+o+de	Windr+o+d	hayron qolmoq

Yuqorida ko'rib chiqqanimizdek o'zak hamma shakllarda ham o'zgarmagan, "negiz yasaydigai " "i" suffiksi infinitiv va hozirgi zamonda saqlangan. 3 shaklda va a negizlarda esa "o" ga kelgan. Bu II sinf "i" dan farq qiladi.

3 sinf fe'llari

Haf	haffan	hæfde	Hæf-d	ega bo'lmoq
Lif	liffan	lifde	Lif-d	yashamoq
Sag	secgan	sægde	Sæg-d	o'tirmoq

O'zakdagi undoshlar ikki marta orttirildi [i] esa tushib qoldi. O'tgan zamon shakllarida "i" yo'qolgan edi.

Preterit-prezent fe'llari

Qadimgi ingliz tilida kuchli, kuchsiz fe'llardan tashqari preterit-prezent (Past present) deb nomlanuvchi fe'llar ham mavjud bo'lgan. Ushbu fe'llarning asosiy xususiyati shunda ediki, ular oldingi bo'lib o'tgan harakatning natijasini anglatib hozirgi zamonda deb tushuniladi. Pretrito-prezent shakllarini quyidagi jadvalda ko'rishimiz mumkin.

Sinf	Infinitiv	Hozirgi zamon		O'tgan zamon	Sifatdosh II	Ma'no
I	witan	wat	witan	wisse	witen	bilmoq
	agan	ag	agan	wiste ahte	agen	bor bo'lmoq
II	dugan	deag	dugon	-	-	yaramoq
III	unnan	ann	unnon	uthe	unnen	sovg'a qilmoq
	cunnan	cann	cunnon	cuthe	cuth	bilmoq
	thurfan	thearf	thurfon	thorfte	-	muhtoj bo'lmoq
	durran	dearr	durron	dorste	-	jur'at etmoq
IV	sculan	sceal	sculon	sceol	-	burchli
	munan	man	munon	demunde	munen	eslamoq
V	magan	meag	magon	meahte	-	qila olmoq
	-	geneah	genugon	genohte	-	ushlamoq
VI	-	mot	moton	moste	-	qila olmoq

Suppletiv fe'llar

Qadimgi ingliz tilida, shuningdek grammatik shakl o'zakdagi turli

o'zgarishlar orqali yasaladigan suppletiv fe'llar ham mavjud bo'lgan. Ushbu fe'llar guruhiga **beon-to be, gan-to go, don-to do, willon - to want** va boshqalari kirgan.

Boen fe'lining tuslanishiga e'tiborimizni qaratamiz.

Aniqlik mayli

	Hozirgi zamon	O'tgan zamon
Birlik	I –sh eom, beo II –sh eart, bist III –sh is, bith	wæs wære wæs
Ko'plik	I –sh sint II –sh sindon III –sh beoth	wæron wæron wæron

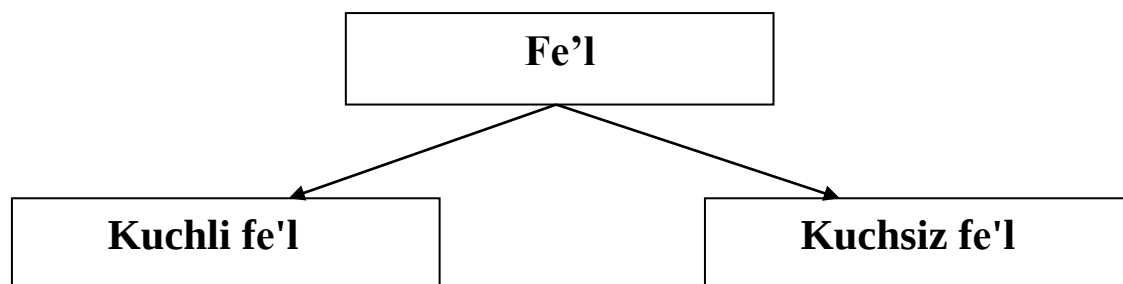
Istak mayli

	Hozirgi zamon	O'tgan zamon
Birlik (I,II,II)	Sie, beo	Wære
Ko'plik (I,II,III)	Sien, beon	wæren

Fe'l t uslari va zamonlari

Qadimgi ingliz davrida faqat ikkita zamon bor edi, hozirgi va o'tgan zamon. O'tgan zamon formalarining xususiyati shundaki, ular faqat harakat vaqtini belgilamasdan, balki fe'lning turini ham ko'rsatadi.

Qadimgi ingliz tilidagi fe'l t uslari



Qadimgi ingliz tilida fe'llarning zamon va nisbatlarda tuslanishi quyidagicha bo'lgan:

	Kuchli fe'llar	Kuchsiz fe'llar
--	-----------------------	------------------------

Infinitiv	Findan (N.E find)	beran (N.E bear)	Deman (N.E deem)	locian (N.E. look)
Hozirgi zamon	Aniqlik mayli			
Birlik	Finde Fintst Fint (deth)	bere bir (e)st bireth	Deme Demst Demath	locie locast locath
Ko'plik	Findath	berath	Demath	locath
Istak mayli				
Birlik	Finde	bere	Deme	locie
Ko'plik	Finden	beren	Demen	locien
Buyruq mayli				
Birlik	Find	ber	Dem	loca
Ko'plik	Findath	berath	Demath	lociath
O'tgan zamon	Aniqlik mayli			
Birlik	Fond Funde Fond	bær bære bær	Demde Demest Demde	locode locodest locode
Ko'plik	Fundon	bæron	Demdon	locodon
Istak mayli				
Birlik	Funde	bære	Demde	locode
Ko'plik	Funden	bæren	Demden	locoden
Sifatdosh 1	Findende	berende	Demende	lociende
Sifatdosh 2	(ge) fundon	(ge) boren	(ge) demed	(ge) locod

Ushbu sxemada ko'rsatilganidek fe'l kesim gapda ega bilan shaxs va sonda moslashgan:

He bindeth –he bends

Bringath me hider tha –Bring me those loaves

Qadimgi ingliz tilida present tense ham kelasi zamonni ifodalash uchun qo'llanilgan.

Thonne thu tha in bringst he ytt and bletsath the – when you bring them, he will eat and bless you.

The past tense o'tgan zamonda bo'lib o'tgan turli voqealarni ifodalash uchun qo'llanilgan.

Old thæs ofer Eastron gefor Ælthered cyning: ond he ricsode fif year – and then after

Easter died king Althered and he had reigned five years.

Qadimgi ingliz tilida tus ma'nosini aks ettirish uchun bir necha usullar bor edi. Birinchi usul – bu fe'lning aspekt xarakteri edi.

1) chegaralangan xarakterli fe'llar o'tgan zamon formasini, harakat tugallanganligini aks ettiradi.

2) chegaralanmagan xarakterli fe'llar o'tgan zamon xarakterini tugallanmagan jarayonni aks ettirar edi:

Beon –to be

Billan –to live

Slæpan –to sleep

III. Ikkilama aspekt xarakterli fe'llarga **write seon** kabilarni kiritish mumkin. Bu fe'llar harakatni ham eks ettiradi. Bu fe'larning aspekt ma'nosi matnning sintaksis sharoitiga bog'liq edi. Agar otda to'ldiruvchi yoki ravish va ikkinchi darajalari gap bo'laklari tursa, paytda 1 usul grammatik ya'ni fe'lning tus xarakteri bo'lgan.

Bundan tashqari qadimgi ingliz tilida fe'lning turlanishini ifodalash uchun grammatik usul ham bor edi. Tugallangan aspektni qadimgi ingliz tilida qo'shimchalar aks ettirishi mumkin edi. Ammo hamma qo'shimchalar ham bu vazifani bajara olmas edi. Shuning uchun ham qo'shimchalar 2 guruhga bo'lingan.

be, on, purh , for, fore, to va boshq. Yuqoridagi qo'shimchalar o'zining leksik ma'nosini saqlab qolgan va ularning asosiy funksiyasi so'z yasash edi.

Ammo shu prefikslar fe'lning ma'nosini ham o'zgartirishi mumkin edi. Ba'zi paytlarda esa fe'lning ma'nosi butunlay o'zgaradi:

Seon (ko'rmoq) **forseon** (nafrat)

Ba'zi qo'shimchalar fe'lning ma'nosini aniqlar edi:

Brecan (sindirmoq) **purbrecan** (urib sindirmoq)

Bu qo'shimchalar ba'zi paytlarda so'zning ma'nosini o'zgartirish bilan ayni bir vaqtda fe'lning aspekt ma'nosini ham o'zgartiradi, ya'ni shu fe'lga tugallangan aspekt ma'nosini beradi.

“ge” va “a” prefikslar shakl va so'z yasaydi.

Grammatik vositalar leksik grammatik vositaga bog'liq edi. Birinchi guruhning qo'shimchalari faqat chegaralanmagan xarakterli fe'llar bilan ishlatilar edi.

Ond þu geare namon Westseaxe frip wip þone here - O'sha yili uesseksliklar daniya qo'shinlari bilan tinchlik sulhi tuzishdi.

Chegaralangan harakat fe'llari bilan birinchi guruh fe'llari juda oz ishlatilgan va faqat biron-bir harakat boshlanishi yoki tugallanganligini ko'rsatar edi, ammo jarayon davom etardi.

He on eaþan engelice life gelifde - U angliya yerlarida yashar edi.

Chegaralangan harakat fe'llar bilan birinchi guruh qo'shimchalari oz ishlatiladi va tugallanganlik va takrorlanishni ko'rsatilar edi.

Hy bændon hergedon aslagon from sæ oþ sæ – Ular uzoq vaqt talonchilik qilishdi, o'ldirib yashashdi.

Shunday qilib, birinchi guruhning old qo'shimchalari tugallangan harakatlarni ko'rsatish uchun grammatik usul hisoblangan. Ammo qadimgi ingliz tilida aniq aspekt sistemasi ham yo'q edi. Grammatik shakllarning ishlatilishi mantiqsiz ya'ni aniq emas edi. Ba'zi paytlarda old qo'shimchali fellar tugallanmagan harakatni ham ifodalar edi.

Bryttas sume time gestelgon fram at gefeohte ond hie sylfe þrseston on ingefeohtum. Bir necha vaqt britlar urushlardan dam olgan edi va o'zlarining ichki urushlari natijasida bir-birlariga kirishib ketishgan edi.

Qadimgi davridayoq ingliz tilining fe'l-zamon shakllarida analitik shakllar vujudga kela boshlagan edi. **Sculan, willan, beon, wesan, habban** fe'llarining leksik ma'nolarini kuchsizlanishi natijasida analitik shakllar vujudga kela boshladi va bu shakllar biror-bir zamon shaklining grammatik shakli sifatida qo'llanila boshladi: Ic eom cumen - Men keldim

Fe'lning majhul shakli

Qadimgi ingliz tilida majhul fe'lli **wesan, bēōn, weorþan** va sifatdoshning o'tgan zamon orqali ifoda etiladi.

Þær uæs se gurfana genumen

Bayroq olingan edi.

“He wearth ofslægen” (u o’ldirilgan bo’ldi) u o’ldirildi (uni o’ldirishdi).

Mayl

Qadimgi ingliz tilida boshqa tillardagi kabi uchta mayl bor edi: aniq, buyruq va shart mayli. Aniqlik mayli ob'ektiv faktlarni ifoda etadi. Buyruk va shart mayllari esa sub'ektiv bo’lgan.

Masalan: far to þære heorde and bring me two tha betstan tyssena – Padoga bor va menga ikkita eng yaxshi ko’zalardan olib kel.

wes þu ūs larena god. Bizlarga maslahat ber.

Shart mayli qadimgi ingliz tilida keng tarqalgan edi. Bosh gapda shart mayli shartlilikni bildirishi uchun ishlatilgan.

Se the me thenige, fylige he me

"Kim menga xizmat qilishni istasa, meni orqamdan borsin", yoki real bo’lmagan shartni ifodalaydi.

Gif thu uære hēt, nære nun brother dēād. Agar sen bu yerda bo’lganingda, mening akam o’lmas edi.

Ergash gaplarda esa shart mayli bosh gaplarga qaraganda yanada ko’proq tarqalgan edi. Shart mayli ko’chirma gap, shart gaplarda ko’chirma savollarda, to’siq gaplarda ishlatilardi.

Masalan: Him uæs lēōfre, thæt hine man ofsloge þonne hine man gebende - Uni bog’lagandan ko’ra o’ldirganing ma’qulroq.

He meahte is æt hide mid. He sæde thæt Northmanna land wære swythe lang and smæl – Uning aytishicha skandinavlar mamlakati tor, ammo uzun.

Ahsige eft hū lange sio siff ζestodt - Tunchlik qancha vaqtga cho’zilganligini so’rachi.

Sintaksis

Qadimgi davr ingliz tilida so’z tartibi aniq tartibga ega bo’lmagan. Hete wæs onhrered, hod weard one niow mannes reorde - adovat uyg’ondi. Xazina qo’riqchisi o’sha kishining nutqini eshitdi.

Nu ic suna minum syllan wolde guthgewædu - Endi o’g’limga qurol-aslaha

bersam bo'ladi.

So'z tartibidagi umumiy o'zgarishlar

O'rta asrlarda qo'llanilgan ingliz tilida so'z tartibidagi o'zgarishlar tilning grammatik tizimidagi o'zgarishlarga mos ravishda rivojlana bordi. Bu davrga kelib so'z tartibining ahamiyati qadimgi davrdagi so'z tartibiga nisbatan ancha muhim ahamiyat kasb eta bordi. Qadimgi davrda morfologik qo'shimchalar orqali ifodalangan ko'pgina tushunchalar (otlarning kelishik qo'shimchalari, fe'lning zamon kategoriyasini ifodalashda qo'llaniladigan qo'shimchalar va hokazo) endi so'z tartibi yordamida ifodalana boshladi.

Masalan, tushum kelishigi (Dative) orqali ifodalangan tushunchalar fe'l-kesimning ketidan albatta to'g'ri (vositasiz) to'ldiruvchining joylashtirilishi orqali ifodalaninshi yo'lga qo'yila boshladi. Gapda eganing kesim oldida kelishi mustahkamlanib odat tusini ola boshladi va bu hol gapning grammatik belgisi sifatida shakllana boshladi. Qadimgi davrga xos bo'lgan "PQS" , ya'ni "kesim Q ega" tarzida qurilgan gaplarning yozma va og'zaki nutqda qo'llanilishi borgan sari sezilarli darajada kamaya bordi. Masalan, XVIII asr boshida yaratilgan "King Horn" poeziyasida ana shunday tarzda teskari tartibda tuzilgan gap tartibi umuman uchramaydi. Biroq gap boshida holning qo'llanishi hollari haliyam saqlanib qolaverdi. J. Choserning qalamiga mansub bo'lgan yozma yodgorliklar (asarlarda) bunday gaplar tez-tez ko'zga tashlanib turadi.

Masalan:

1. so priketh hem nature.

Tabiat ularni shunday yaratgan.

2. so hadde I spoke with hem everychon

Men ularning har biri bilan so'zlashishga shu tarzda ulgurdim.

3. well coude he sette on hors.

U ot ustida yaxshi o'tira olardi.

Ushbu gaplarning barchasida hol (ravish holi) gap boshida, ya'ni eganing oldida kelayapti. Aglyutinativ tillarda bo'lgani singari kesimning gap oxirida kelish hollari (bu hol sintetik hol deyiladi) qadimgi davrdagidan ko'ra kamroq

uchray boshladi. 16 asr boshlarida yaratilgan Richard Rollning (Richard Rolle de Hampole) asarlarida ana shunday sintetik tartibning qo'llanilishi 4 % hollarda uchraydi. Bosh gapda ana shu hollarning uchrashiga misollar keltiramiz:

1. and in his arms he hem alle up hente

U ularning barchasini o'z quchog'iga quchib oldi.

2. she hir love him graunted

U qiz o'zining sevgisini unga sovg'a qildi.

Bu hol ergash gap tarkibida ham uchrashi mumkin. Masalan:

1. and of this cry they holde never stenten, til they the reynes of his brydel henten - va ular bu hayqirig'ini to'xtatishni, uning otining tizginidan tutmagunlaricha istamadilar.

Qadimgi ingliz tiliga xos bo'lgan sintaktik xususiyatlardan biri aniqlovchi (sifat)ning aniqlanmish oldidan kelishidir. Ana shu holat o'rta asrlarda qo'llanilgan ingliz tilida ham saqlanib qoldi. Ayrim hollardagina, bu ham bo'lsa fransuz tilining ta'sirida bo'lgan bo'lsa kerak, aniqlovchi aniqlanmish otdan keyingi o'rinni egallaydi. Masalan:

1. heir male

merosxo'r ota tomonidan bo'lgan .

2. court martial

harbiy sud

3. knight ergapt

sarguzashttalab ritsar.

4. cousin german

amakivachcha

O'rta asrlarga kelib so'z tarkibidagi yordamchi qo'shimchalarning yo'qola borishi tufayli o'sha so'zning gap tarkibidan munosib joy olishining ahamiyati tobora orta bordi. Bu borada o'rta asrlar ingliz tili qadimgi va yangi davr (New English) ingliz tili o'zrtasida o'rtahol vaziyatni egallaydi. Chunki bu davrda so'zning gap tarkibidagi o'rni hali yangi davrdagidek qat'iy emas edi, lekin qadimgi davrdagidek erkin ham emas edi. Bu davr uchun xos bo'lgan so'z

tartibining xususiyatlarini Choserning "Kenterberi hikoyalari" asaridan olingan namunalar bilan izohlash mumkin:

Whan that Aprille with his schoures sote
The droughte of Marche hath perced to the rote
And bathed every veyne in swich licour,
Of which vertu engendred is the flour...

Aprel o'zining yoqimli yomg'irlari bilan martdagi qurg'oqchilikning tomir-tomirigacha to'ydirib sug'organda uning bu karomatidan gullar paydo bo'ladi.

Ushbu gapda gapning egasi rolida kelayotgan *Aprille* so'zi va *the droughte* hamda *every veyne* kabi vositasiz (to'g'ri) to'ldiruvchilar hech qanday qo'shimchalar yordamisiz o'zining gapda tutgan o'rni (o'timli fe'ldan keyingi o'rin) bilan o'zining sintaktik vazifasini bajarayapti. Lekin bu hol yuqorida zikr etilganidek, hali yangi davr ingliz tilidagidek mustahkam pozitsiyada emas. Chunki birinchi to'ldiruvchi the **droughte** kesim **hath perced** oldida turibdi. Ikkinchi to'ldiruvchi **every veyne** esa o'zi bog'liq bo'lgan **bathed** kesimdan keyingi o'rinni egallagan. Oxirgi qatordagi gapda esa ega (*flour*) kesim (*engendred*) dan keyingi pozitsiyani egallagan. Bu ergash gapdagi fe'l-kesim majhul nisbatda qo'llanilgani bois undan keyin kelayotgan ega rolidagi otni to'ldiruvchi deb qabul qilinishiga hech qanday asos yo'q.

Yangi davr ingliz tilida bunday so'z tartibi mutlaqo ko'zga tashlanmaydi. Umuman olganda o'rta asrlarda mavjud bo'lgan sintetik va teskari so'z tartibi yuqorida zikr etilgan asosiy model hisoblangan (S+P+O) modelidan biroz chekinish kayfiyatini ham ko'rsatib turibdi. Shu bilan bir qatorda shu davrda gapning har bir bo'lagi uchun ajratilgan maxsus o'rin mustahkamlanib, so'z tartibining qat'iylashuv jarayoni tezlay boshlagani ham yaqqol ko'zga tashlanadi; kesim oldidagi o'rin ega uchun, kesimdan keyingi o'rin esa to'ldiruvchi uchun maxsus tayinlangan joy bo'lib qola boshladi. Ushbu normadan chekinish holatlari asosan, holni, ayrim o'rinlarda esa to'ldiruvchini gap boshiga o'tkazish bilan xarakterlanadi.

Gapda so'z tartibining asosiy sintakik vosita sifatidagi roli yangi davr tilida

ham o'z ahamiyatini yo'qotmadi. Bu davrga kelib ikki tarkibli shaxsli gaplarning barcha kommunikativ turlari (ya'ni darak, so'roq, undov, buyruq mazmunidagi) turlarida so'z tartibining qat'iy bir tizimda mustahkamlanishi kuzatiladi. Bu davr uchun to'g'ri so'z tartibini darak gaplarda qo'llash oddiy an'anaga aylangan bo'lsa ham, ayrim o'rinlarda bu tamoyildan chekinish hollari kuzatiladi. Bunday hol asosan ikki holatda ro'y beradi:

a) gapning bosh bo'laklari tizimidagi inversiya (teskari so'z tartibi) holati;

b) so'z birikmalarida hokim so'z bilan tobe so'zning o'rin almashtirishi; Inversiya holati quyidagi o'rinlarda yuz berishi mumkin edi:

a) agar gap boshida o'rin yoki payt ravishi kelib ega o'rnini egallab olgan bo'lsa;

masalan:

Here comes she to me.

1. **Now** shalt thou be moved.

Bu gaplarda inversiya holati gapning egasi olmoshlardan ifodalanganligi tufayli qo'llanilmoqda. Bunday holatni quyidagi vaziyatlarda ham kuzatish mumkin.

b) that, this ko'rsatish olmoshlari orqali ifodalangan to'g'ri (vositasiz) to'ldiruvchilardan so'ng:

But who directed you thither?

That did my man, sir.

This did /fear.

v) bog'lovchi rolida qo'llanilgan ravishlardan so'ng:

Thus have I shanned the fire for fear of burning;

Yet but can I not but worthily admire;

And **then** would they straight back him, in opinion.

g) inkor ma'nosini ifodalovchi va cheklash ma'nosini bildiruvchi ravishlar va ulardan hosil bo'lgan birikmalardan so'ng:

Never came trouble to my house;

Never *had lady* more watchful officers.

Bunday xarakterdagi inversiya hodisasi hozirgi zamon tilida ham saqlanib qolgan. Masalan:

Never *have I seen* such a beautiful painting.

Bunday gaplarning yangi davr boshlarida qo'llanilgan inversiyadan farqi shuki, u davrda Present va Past Simple dagi fe'l shakllarida to'la inversiya holati o'rin oladi. Chunki "do" yordamchi fe'li XVII asr oxirlariga kelibgina inversiya qo'llaniladigan emfatik konstruktsiyalardan mustahkam o'rin oladigan bo'ldi. Masalan:

1. Not a syllable *did she utter*;
2. Only now *did she understand* what had happened to her mother.

Qadimgi ingliz tilidagi polipredikativ strukturalarning funktsional-semantik tahlili

Olamdagi barcha voqea-hodisalar bir-biri bilan u yoki bu tarzda bog'langan. Mantiqan, boshqa bir hodisa bilan aloqadorlikka ega bo'lmagan hodisaning o'zi yo'q. Polipredikativ strukturalar, ya'ni murakkab tarkibli qo'shma gaplar borliqdagi murakkab voqea-hodisalarini bildiradi. Mazkur paragrafda biz qadimgi ingliz tilidagi qo'shma gaplarning strukturasi va semantik xususiyatlarini tahlil qilamiz.

Bu kabi izlanish hozirgacha hali hech kim tomonidan amalga oshirilmagan, bu haqida mavjud adabiyotni o'rganish dalolat bo'lib turibdi. Hodisalar o'rtasidagi aloqadorlik turli jihatlarga ko'ra mavjud bo'lishi mumkin. Masalan, bir hodisa boshqasi bilan kelib chiqishiga, sodir bo'lish paytiga, maqsadiga yoki boshqa jihatlarga ko'ra bog'liq bo'ladi. So'zlovchining nutqiy maqsadi hamisha ham bu bog'liqlikni bevosita ta'kidlashga qaratilavermaydi. Agar mazkur bog'liqlikni ta'kidlash zaruriyati tug'ilsa, avval qo'shma gapga murojaat qilinadi. Bu narsa til taraqqiyotining barcha zamonlarida sodir bo'lib kelgan narsa bo'lib, qadimgi ingliz tili ham bundan mustasno emas. Tasavvur qiling, ko'chada ikki kishi bir-biri bilan gaplashib turibdi. Bilamizki, hatto ular bir-biri bilan tanish ham emas. Shunda ham

ularning so'zlashuvi - aloqasi mutlak mantiqsiz asossiz emas, muayyan bir sabab, ayni munosabatning albatta qandaydir asosi bor.

Tabiiyki, voqea-hodisalar o'rtasidagi mantiqiy munosabatning tabiati ham turlicha bo'ladi. Bu munosabat sabab-oqibat shaklida bo'lsa, ayni munosabatdagi voqealarning o'zaro aloqasi juda zich bo'ladi, zero sababsiz oqibat va oqibatsiz sabab bo'lishi mumkin emas. Shakl va mazmun dialektikasiga ko'ra, bu albatta gapning mazmuniy-sintaktik sathida ham o'z ifodasini topadi. Agar voqea-hodisalar o'rtasidagi munosabat, aytaylik, o'xshatishga asoslangan bo'lsa, ayni munosabatdagi voqealarning o'zaro aloqasi u qadar mustaqil bo'lmaydi. Chunki o'xshatish real olamdagi xolis usul emas, balki so'zlovchining nutqiy ifoda maqsadi bilan aloqador bo'lgan sub'ektiv yondashuvidir. Bu ham, albatta, gapning mazmuniy-sintaktik sathida o'z ifodasiga ega bo'ladi. Ta'kidlash lozimki, voqealar o'rtasidagi mantiqiy munosabatlar benihoya murakkab va xilma-xildir. Bunday murakkab munosabatlarning ifodasi uchun, ayniqsa ergash gaplar qulay, ammo qo'shma gaplarning boshqa turlarida ham voqealar o'rtasidagi munosabatlar ifodalanadi.

Mazkur qo'llanmada biz qadimgi ingliz tilidagi qo'shma gap turlarining strukturaviy semantik va funksional jihatdan o'rganishda quyidagi manbalardan foydalandik:

1. А.И.Смирницкий Хрестоматия по истории английского языка, Москва, 1953.

2. И.П.Иванова Книга для чтения по истории английского языка, Москва, 1999.

3. В.А.Алексеева Хрестоматия по истории английского языка, Москва, 1976.

4. Anglo-Saxon reader, Oxford, Oxford University Press, 1966.

Endi mana shu va boshqa manbalardan olingan misollarni atroflicha tahlil qilib chiqaylik:

1. Th r hie hit georne ongitan cuthen. When they could readily understand it. (Orosius , 214.5) Ular qiynalmasdan tushunib olganlarida...

2. Ic m g eac on urum agnum tidum gelic anginn th m gesecgan. I can also tell of a beginning similar to that in our own times. (Orosius, 100.19) Bizning davrimizda bo'lgani kabi boshlanishini aytib berishim mumkin.

3. For thon the hio hyre firen luste fulgan ne moste. Because she could not satisfy her desires. (Orosius,30.33) Chunki u qizning istak hohishlarini ro'yobga chiqara olmadi.

4. Ic sual eac niede thara monegena gewinna geswigian the on east londum gewurdon. I shall also by necessity be silent about those many battles that took place in the East. (Orosius, 218.20) Agar zarur bo'lsa men ham o'sha sharqda bo'lib o'tgan qirg'inbarotlar haqida lom-mim demasligim mumkin.

Bu gaplarning hammasi bir variativ sintaktik qatorni tashkil etadi, ular uchun umumiy mazmuniy-mantiqiy munosabat esa paytdan iborat. Bu vaqt munosabati esa ergash gapli qo'shma gaplarda aniq vaqt ta'kidlangan holda ifodalangan, keyin bog'langan va bog'lovchisiz qo'shma gaplarda esa bu munosabat shaklan bevosita ifodalangan emas. Mazkur munosabat ayni gaplarda umumiy mazmun va mantiqqa ko'ra anglanadi. Lekin baribir ularda muayyan bir voqea yetakchi bo'ladi. Ana shundan kelib chiqiladigan bo'lsa, bog'langan qo'shma gaplardagi gaplar o'zaro teng huquqlidir, degan fikrning nisbiyligi, yani bu teng huquqlilik mantiqiy-mazmuniy jihatdan emas, balki shakliy jihatdanligi ayon bo'ladi.

Bog'langan qo'shma gapni tashkil etgan qismlar orasida ham payt, qiyoslash, sabab-natija, izohlash va ayirish mazmun munosabatlari ifodalanadi. Bog'langan qo'shma gapni tashkil etgan qismlar shaklan mustaqil, mazmunan o'zaro bog'langan gaplardan tashkil topadi. Lekin shaklda mazkur munosabatlar bevosita ifodaga ega bo'lmaydi:

1. The he ond tha consulas hie attellan ne mehton. (Orosius, 140.30) When he and the consuls could not count them. U va konsullar ularni sanab sanog'iga yeta olmay qolganda...

2. Ac him h efdon Rene thone weg forseten. (Orosius,172.18) Buth Carthaginians had blocked the way. Lekin Karfagenliklar yo'lni to'sib qo'yishdi...

3. Tha Scipio h efde gefaren. (Orosius, 196.22) When Scipio had gone. Skipio

ketganida...

4. Hu Orosius s ede th et he w ere cumen? (Orosius,4.17) How Orosium said that he had come? Uning kelganligini Oroziy qanday aytdi?

5. Thider hi tha mid fired gefaren w eron. (Orosius,236.19) To the place where they had marched with the army. Ularni qo'shinlar haydab olib borgan joyga...

6. Ond him efterfyldende w es. (Orosius,236.29) And was following him. ... va ular uning orqasidan kelayotgan edilar.

7. That seo ea bith flowende ofer eal Aegypta land.(Orosius, 12.35) So that this river floods on the land of Egypt. Shuning oqibatida bu daryo Misr yerlari ustiga toshgani-toshgan.

Bog'langan qo'shma gaplarning talqini munosabati bilan German Paul shunday deb yozgandi: «Shu narsa shubhasizki, gaplarni tenglashish munosabati yordamida qo'shish extiyojining o'zi, agar bu gaplar o'rtasida ichki aloqa bo'lmaganda edi, ya'ni ularning biri ikkinchisini muayyan ma'noda aniqlamaganda edi, hech qanday oqilona asosga ega bo'lmasdi». Olim o'z fikrini davom ettirib aytadi: «Biz shuni aniqladikki, hatto mustaqil gaplar ham bir-biri bilan aloqaga kirishib, tobelanishdan iborat ma'no nozikligiga e'tibor bo'ladi». Ayrim tilshunoslar ana shu xususiyatlarni hisobga olgan holda qo'shma gap qismlarining tilshunoslar tomonidan juda ko'p ta'kidlanayotgan tengligi uydirmadir,- deydilar.

Bog'lovchisiz qo'shma gaplarda ham voqealar o'rtasidagi xilma-xil munosabat aks etsa-da, bu munosabat bevosita shakliy ifodaga ega bo'lmaydi. Shunga qaramasdan, ularda ham voqealarning birining yetakchiligi, uning boshqasi bilan mantiqiy-mazmuniy munosabati anglanadi.

Masalan:

Thin Eagan weorthath gestonde thinne bebiodend. (Cura Pastoral is, 405.25) Your eyes shall see your master. Sening ko'zlaring ustozingni ko'radi...

Nu ic wille eac p es maron Alexandres gemunende beon. (Orosius, 110. 10) Now I shall also consider Alexander the Great. Endi men ham Iskandarning buyukligini tan olaman.

Is sceal feohtende beon. I shall be fighting. Men kurashayotgan bo'laman...

Pa tha Darius geseah th et he oferwunnen beon wolde.(Orosius, 128.5) When Darius saw that he would be conquered. ... mag'lub bo'lganligini Doro ko'rganda

Ne cw eth th t nan man ne bude be northan him. (Orosius, 19.10) He said that no man lived north of him. U bundan shimolroqda hech kim yashamasligini aytdi.

Nu ic nille eac th es magap Alexandres gemunende beon. Now I shall also not consider Alexander the Great. Endi men ham Iskandarni buyuk bo'lganligini tan olmayman.

Fand tha th er -inne ethelinge gethiht swefan efler symble , sorge ne cuthon , wonsceaft weru .(Beowulf, 126) He found in there a troop of warriors steeping after the feast, they did not know any trouble , misery of men. U yerda ziyofatdan so'ng qotib uxlayotgan qo'shinni ko'rdi, ular har qanday g'am-tashvishdan begona edilar.

W es he, se mon in weoroldhade geseted oth tha tide ,the he w es geleferede ylde, ond he n efre n enig leoth geleornade. (Beowulf,255) He, that man was a layman, untill he reached an elderly age, and he had never learnt any song. U, mo'ysafid yoshga yetgunga qadar dindan, cherkovdan yiroqda yurgan odam bo'lib, birorta ashulani ham yoddan bilmasdi.

Ic me mid Hruntinge domgewyrce, oth the tes death nimeth. (Beowulf, 255) I will acquire glory with Hrunting (a sword) or death shall take me. Men yoki Xrunting qilichi bilan muzaffar g'alabaga erishaman yoki bo'lmasa o'limga tik boqqancha qurbon bo'laman.

Tha Beormas h efdon swithe wel gebun hira land, ac hio ne dorston th eron cumin. (Beowulf, 126) The Permians had had their land very well cultivated, but the travellers did not dare to disembark there. Bermyanlar o'z yerlariga juda yaxshi ishlov berishgan, lekin sayoqatchilarning u yerda qolishga yuraklari chopmadi.

Shu o'rinda yana bir mulohazani aytib o'tish maqsadga muvofiqdir. Dunyodagi tilshunoslikning deyarli barchasida qo'shma gaplarning tasnifi bir xil, ya'ni:

1. Bog'langan qo'shma gap (Compound sentence)
2. Ergashgan qo'shma gap (Complex sentence)
3. Bog'lovchisiz qo'shma gap (Asyndetical clauses)

Bu tasnifdagi nomlanishda asos yagona emasdek tuyuladi. Bir qarashda yagona asos borgan o'xshaydi, ya'ni tasnifda go'yoki grammatik shakldan kelib chiqilgan: «bog'langan» - deganda bog'lovchilar, «ergashgan» - deganda ergashtiruvchi bog'lovchilar va shunday boshqa vositalar, «bog'lovchisiz» - deganda esa bog'lovchi va bog'lovchi vositalar ishtirok etmagan qo'shma gaplar nazarda tutilganday. Ammo aslida «ergashgan» - deganda ham shakliy va mazmuniy jihat hisobga olinganligi aniqroq anglashiladi, ya'ni bir voqeaning boshqasiga tobe'ligi, ergashishi ta'kidlangan. Ayni paytda ergashish ham bog'lanish, ergashgan qo'shma gapdagiga qaraganda zichroq bog'langan. «Bog'lovchisiz qo'shma gap» - deganda, mazmunga mutlaqo ishora ham yo'q. Qadimiy ingliz tilida qo'shma gaplarning turli ko'rinishlari boshqa qadimgi tillardagi kabi juda keng qo'llanilgan. Quyidagi misollar bu hukmni tasdiqlab kelmoqda:

Her Aethelwulf cyning geteaht et Carrum with 35 sciphl est and tha Deniscan ahton w els towe gewald.(Beowulf, 18 5) Here king Athelwulf faught at Charmouth with 35 shiploads, and the Danes kept the battlefield in their power. O'sha yili qirol Etelvulf Sharmutda 35 ta kemada bo'lgan Daniya armiyasi bilan jang qildi va o'z hokimiyatini saqlab qoldi.

Tha w es thonne leo papa on Rome and he hine to cyninge gehalgode. (Beowulf, 256) Then was Leo pope in Rome ,and he invested him as king. Keyin Rimda Leo pop bo'lib saylandi va mana shu pop uni qirol etib tayinladi.

N efde se here, Godes thances ongelcyn for swythe gebrocodi, ac hie w eron micle swithor gebrocode on th em thrim gearum, mid, ceapes cwilde and monna. (Beowulf, 126) The army had not, thank God, utterly destroyed England, but they were more affected by deaths of cattle and human beings. Xudoga shukrki, dushman qo'shinlari Angliyani yakson qila olmadi, lekin ular juda ko'p qoramol va odamlarning hayotiga zomin bo'lishdi.

Me com swithe oft on gemynd, hwylce wistan w eron giond Angelcyun. (Cura Pastoralis, 257) If often came to my mind what scholars there formerly were in England. Ko'pincha ilgarilari Angliyada qanday zo'r olimlar bor edi degan fikr menga kelib qoladi.

Uncuth, nu longe th er sw e gel erede biscepas sien. (Cura Pastoralis,127) It is unknown, how long there will be such learned bishops. By kabi bilimdon, o'qimishli yepiskoplar yana qanchagacha bo'lishadi, bu narsa qorong'u.

Othere s ede his hlalorde Aelfrede cyninge, th et he ealra North morma, northmest bude, on th em lande northweardum with th em lande northweardum with tha wests e. Ohthere told his lord, king Alfred, that he lived northern west of all Northmen. He said, that he lived in the land northward along the Atlantic Ocean. Otxere o'z hukmdori qirol Alfredga aytdiki, u barcha normanlardan yiroqda yashagan. U shimolda Atlantik Okeani bo'ylarida yashaganini ham aytdi.

Yuqorida keltirilgan gaplarda xilma-xil mazmun munosabatlari ifodalanadi. Ana shularni hisobga olib, qo'shma gap turlarining nomlanishi masalasi ko'pchilik tilshunoslar diqqatini o'ziga tortadi.

Aytib o'tilganiday, voqealar o'rtasidagi munosabat qadimgi ingliz tilidagi ergash gapli qo'shma gaplarda aniq va to'liq ifodalanadi. Bu munosabatning ifodalanishi va belgilanishida bog'lovchi va bog'lovchi vositalarning o'rni benihoya muhimdir.

Ergashtiruvchi bog'lovchilar yoki shunday vositalar ergash gapning mazmunini asosan tayin etishi mumkin. Bu bog'lovchi vositalar o'z mazmuniga ko'ra muayyan munosabatga kirishayotgan voqealarni faqat bog'lash uchungina xizmat qilmaydi, balki bunga qo'shimcha ravishda yana turli modal ma'nolar, so'zlovchining sub'ektiv munosabatlarining ifodalanishi uchun ham ko'mak beradi. Bog'lovchi vositalarning qo'shma gapdagi ahamiyati qaqida gapirib M.I.Cheremisina shunday deydi: «qo'shma gap tarkibidagi aloqa ko'rsatkichini o'z himmatiga ko'ra sodda gapdagi kesim bilan qiyoslash mumkin, u qo'shma gapning tarkibiy cho'qqisidir» Misollarga e'tibor qarataylik:

Txode gif him w ere niht get ese. He asked if the night had been quiet for him. U unga jimlik bo'ladimi deb so'radi.

Men ne cunnon secgan to soothe, seler edende, h elth under heofonum, hwa tham hi este onfeng. (AS Chronicle, p258) Men can not say for sooth, counselors in hall, heroes under heaven, who received the load. Zaldagi elchilar, osmon ostidagi qahramonlar, bu og'ir yukni o'z zimmasiga olgan odamlarga oson bo'ldi deb aytolmadilar.

Swythe feawa w eron behionan Humbre the hiora theninga cuthen understonan on englise.(A S Chronicle, pl58) Very few on this side of the Humber who could understand their service in English. Hamberning narigi tarafida faqat juda ozchilikgina ingliz tilini tuzukroq tushunadi.

Tha w es on tha tid Aethelbyrht cyning haten on Centrice mihtig se h efde rice oth gem ego Humbro streamas. There was at this time a king called Athelbyrht in Kent and a mighty one, who had his kingdom as far as the river Humber. O'sha paytlarda Kentda Etelberxt degan qirol bo'lardi va u juda qudratli bo'lib, uning qirolligi chegaralari Hamber daryosigacha yetib borardi.

Ne gewunade gerissenlice leoth wyrca tha de efesmsse and to arf estnisse belumpon. (A S Chronicle, 259) He was going to compose proper sings which belonged to religion and piety. U din va taqvodorlik haqida o'z ashulalarini yaratishni istardi.

Hwearf tha hr edlice, th er Hrothgar s et. (Beowulf, p 261) He turned quickly to where Hrothgar sat. U tezgina Xrotgar o'tirgan tomonga burildi.

Tha he tha thas andsware onfeng, tha ongan he sona singan. (AS Chronicle, p 262) When he had received this answer, he soon began to sing. Bu javobni olishi bilanoq u ashula aytishni boshlab yubordi.

Thonne he geseah tha hearpan him neal ecan, thonne aras he for sceome fram th em symble. (AS Chronicle, p l28) When he saw the harp approach him ,he rose for shame from the feast. U odamlarning arpani uning oldiga olib kelayotganliklarini ko'rib uyalganidan ziyofatni qilib o'tirgan erda o'rnidan shartta turdi.

So'zlovchi tomonidan fikr ifodasi uchun ayni ergash gapli qo'shma gap shaklining tanlanishini mutlaqo tasodifiy deb bo'lmaydi. Lisoniy texnika nuqtai nazaridan, albatta, sodda gap o'ng'ayroq. Lekin so'zlovchi fikrni ixcham va ayni chog'da barcha ob'ektiv va sub'ektiv jihatlari bilan ifodalashga zaruriyat sezganda qo'shma gapga murojaat qiladi. Bir necha voqea va ular o'rtasidagi xilma-xil munosabatlar (maqsad, sabab-oqibat, shart, payt kabi) ni ifodalash uchun axborot beruvchi tomonidan jumlaning qo'shma gap tarzida tuzilishi, M.V.Lyapon ta'biri bilan aytganda, «xulosa chiqarish operatsiyasiga o'xshaydi». Bunda axborot beruvchi axborotni maxsus mantiqiy ishlovdan o'tkazadi, ya'ni voqealar o'rtasidagi munosabatni baholaydi, aniqlaydi, unga o'z nuqtai nazarini bildiradi va xokazo. Bu mantiqiy operatsiyalarning natijasi sifatida shakllangan qo'shma gapda ayni mazmunlar muayyan darajada aks etadi.

Bu o'rinda gap ma'nosidagi ikki xil tabiatli mazmunni farqlash kerak bo'ladi. «Mazmuniy sintaksisning taraqqiyoti munosabati bilan - deb yozadi V.A.Beloshapkova, juda ko'p tilshunoslar tomonidan turli vaqtlarda aytilgan gap ma'nosida bir-biridan printsipial farqlanuvchi ikki tur mazmun - borliqni aks ettiruvchi xolis mazmun va fikrlovchining ana shu borliqqa bo'lgan munosabatini aks ettiruvchi sub'ektiv mazmun qo'shilgan, degan fikr alohida dolzarblik kasb etdi». Gap ma'nosidagi bunday mazmun turlari dastlab Sh.Balli atamalari tomonidan farqlangan. U ob'ektiv mazmunni «diktum», sub'ektiv mazmunni esa «modus» deb nomlagan. Sh.Balli atamalari bilan aytiladigan bo'lsa, muayyan bir diktum turli moduslar bilan birga ifodalanishi mumkin. Masalan,

1. My friend will undoubtedly come.
2. If only my friend came.
3. My friend likes to come.
4. My friend is sure to come.
5. My friend is likely to come.

Bu gaplarning barchasida ayni bir diktum ifodalangan, ammo ulardagi moduslar har-xil, so'zlovchining ayni voqeaga turlicha sub'ektiv munosabati aks etgan: aniq, istak, gumon, ikkilanish kabi.

Qo'shma gaplarda ayrim hollarda modus va diktum alohida-alohida, ya'ni qo'shma gapning bir qismida modus, ikkinchi qismida diktum ifodalanishi mumkin.

Ma'lumki, modus, modallik so'zlari lotin tilida «usul» ma'nosini bildiradi. Gapning diktumi yoki ob'ektiv mazmuni biz qo'llayotgan atama bo'yicha «denotativ voqea» ga to'g'ri keladi. Denotativ voqea talqinida u qadar har-xillik yo'q. Ammo modus talqinida bir muncha har-xillik bor. M.I.Cheremisina va T.A.Kolosovalar o'z tadqiqotlarida «Gapning modusi va diktumi haqida» maxsus qism ajratib, unda bu tushunchalar haqidagi hozirda mavjud tasavvurlarni umumlashtirganlar. Ularning ta'rificha, «diktum referenti nutqda ifodalanayotgan reallikdagi muayyan vaziyatdan iborat bo'lgan asosiy axborot sifatida tushuniladi», modus esa «diktum mavqeidagi voqeaning modallik yoki ayni voqea, haqidagi tasavvurni ruhiy qayta ishlash tabiati aspektidagi ifodaga ega bo'lgan (verbal) sub'ektiv talqinidir»

Heold, thenden lifde, gamol ona guth-reow gl ede scyldingas. (AS Cronicle, p 262) ...ruled, while he lived, old and battle famous, the scildings, so that they were glad ...va u to qarib qartayguncha, umrining oxirigacha hukmronlik qildi va fuqarolar tinch, hamma shod xurram edi.

N efre him death scetheth on tham will wonge thenden woruld stondeth. (AS Chronicle, p 128) Never will death harm in the wonder garden, while the orld stands. Toki bu dunyo turar ekan, bu ajoyib, mo'jizakor bog'ga o'lim va tushkunlik soya sola olmaydi.

Th er se eadga mot.. .wunian in wonge, oththat wintra bith thusend urnen. (AS Chronicle, p. 262) There blessed one can ...live in the garden, untill a thousand years have elapsed. Xydo yorlaqaganlar bu yerda ming yillar yashar edilar.

Gewat tha neosian siththan niht becom, hean huses. (AS Chronicle, p. 129) Started then, when night fell, to approach the high house. Keyin u tun olamga qora zulmatdek sochlarini yoyganda, o'sha balandlikdagi uyga yaqinroq borish uchun yo'lga tushdi, qo'zgaldi.

Ko'rinib turibdiki, har uchchala qo'shma gapda ham bosh gaplar modusni,

ya'ni ergash gaplarda ifodalangan voqealarning sub'ektiv talqinini ifoda etgan. Rus tilidagi ana shunday qo'shma gaplar haqida gapirib, N.S.Pospelov shunday ta'kidlaydi: «Bunday qo'shma gaplarning bosh gap qismi alohida axborotni ifodalamaydi, balki faqat ergash gapning modallik jihatdan shakllanishi uchun vosita bo'lib xizmat qiladi, bunda u o'z leksik ma'nosi bilan ergash qismdagi mazmunga so'zlovchining u yoki bu tarzda munosabatini ifodalaydi.»

Bu gaplardagi ergash gaplar bosh gaplardagi denotativ voqeaning modal talqini ifodasi uchun xizmat qilgan. Demak, ergash gapli qo'shma gaplarning bosh va ergash qismlarida o'zni bilan modus, o'zni bilan denotativ voqea -ob'ektiv mazmun ifodalanaverishi mumkin.

Shuni ham ta'kidlamoq joizki, modus tushunchasi o'z ichiga bir qator ma'nolarni oladi, xususan, «baho», «ruhiy holat», «taxmin» va boshqalar. Shuning uchun ham qo'shma gaplarda modus ifodalanganda, modus ifodachisi bo'lgan gapning predikati sifatida turli so'zlar ishtirok etishi mumkin. Xususan:

Think, feel, know, approve, want, say, see, good, bad, important, correct kabi fe'llar.

Ba'zan, fe'l bo'lmagan ayni so'zlar sub'ektni ifodalab kelishi ham mumkin va hokazo.

Ergash gapli qo'shma gaplarda modus va denotativ voqeaning alohida-alohida ifodalanishi doimiy emas. Ergash gapli qo'shma gaplarda ularning mazmuniy-mantiqiy va sintaktik mohiyatiga mutlaqo muvofiq ravishda aksar hollarda modus alohida gap sifatida emas, balki turli grammatik shakllar orqali ifodalanib, bevosita ikki yoki undan ortiq denotativ voqea - diktum ifodalanishi mumkin. Ana shunga ko'ra ergash gapli qo'shma gaplarni ikki katta guruhga ajratish mumkin, ya'ni: 1) ikki yoki undan ortiq denotativ voqea ifodalangan va 2) bir denotativ voqea ifodalangan ergash gapli qo'shma gaplar. Shunga yaqin nuqtai nazarni S.A.Shuvalovning tadqiqotida ham ko'rish mumkin. U qo'shma gaplarda ifodalanishi mumkin bo'lgan mazmun munosabatlarini 2 - sinfga ajratadi: 1 – sinf: qo'shma gapning denotati real borliqdagi bir-biri bilan muayyan munosabatda bo'lgan ikki vaziyatdan iborat. (Men tugilganimda ota-onalarim

Londonda yashar edilar) 2 sinf: qo'shma gapning denotati real borliqdagi bor vaziyatdan iborat». Ikkinchi sinfdagi mazmun munosabati deganda, S.A.Shuvalova so'zlovchining maqsadi real borliqdagi bir denotativ voqeani tavsiflamoq bo'lgani holda ana shu tavsif jarayonida ikki yoki undan ortiq denotativ voqea tavsifidan foydalanishni nazarda tutadi. Bu jihatdan biz ajratgan ikkinchi guruh bilan S.A.Shuvalova ajratgan ikkinchi sinf bir-biridan birmuncha farq qiladi.

Bu o'rinda V.V.Martinovning ayni masalaga yondashuvi diqqatga sazovor. U ikki diktum-denotativ voqea o'rtasidagi munosabat va shunday munosabat ifodalangan qo'shma gaplarni hamda modus bilan bir diktum - denotativ voqea o'rtasidagi munosabat va shunday munosabat ifodalangan qo'shma gaplarni farqlaydi. Bunda u ta'kidlaydiki, birinchi tur qo'shma gaplar real, tildan tashqaridagi borliqning ikki yoki undan ortiq vaziyati bilan aloqador bo'lsa, ikkinchi tur qo'shma gaplarda bir vaziyat va ayni voqea haqidagi xabar, ayni g'ayrilisoniy va lisoniy borliq vaziyatlari o'rtasidagi aloqadorlik ifodalanadi. Masalan: *Кто-то сообщил, что Пётр спрятался в сарае; Он знал, что комиссия собрался без него.* Ana shunga ko'ra V.V.Martinov qo'shma gaplarni ikki guruhga ajratadi: 1. Lisoniy va 2. Metalisoniy.

Polyak tilshunosi Anna Vejbitska ham matn tarkibidagi ana shunday qo'shma gap qismidagi mazmunlarning o'ziga xos tabiatini ta'kidlaydi. *Кстате говоря. Я ему совсем удивлюсь. По правде говоря. Я ему не удевялюсь. Что касается меня, не очень этому верю. Если я не ошибаюсь он уехал* kabi bir qator gaplar, paqida shunday yozadi: «Ajratib ko'rsatilgan so'zlar ayni gaplarning birinchi qismlari asosiy matnga shunchaki shaklan kiritilgan, ular asosiy matn bilan grammatik aloqalar orqali bog'langan. Ammo hatto eng yuzaki mazmuniy tahlil ham bu ifodalarning metamatniy tabiatini oshkor qilib qo'yadi».

Tashqi olam hodisalari, ular o'rtasidagi munosabat so'zlovchining ayni hodisalarga bo'lgan nuqtai nazariy keng ma'noda har bir til vakillari uchun mushtarakdir. Lekin bu masalalarning tildagi noma'lum bo'lishi bilan aloqador muammolar, shubhasizki, har bir til uchun anchayin xususiylik kasb qiladi. Shuning uchun ham ergash gapli qo'shma gaplarning mazmuniy sintaksisi

o'rganilar ekan, mazkur mazmunlarning ta'kidlanayotlangan mantiqiy asoslarining o'ziga xos tabiatini chuqur idrok qilish, ayni mantiqiy asoslarning til sathidagi nisbatlanishi bilan bog'liq muammolariga e'tiborni qaratish lozim bo'ladi.

Ta'kidlamoq lozimki, modus «voqea» bir qo'shma gap doirasida diktunga - denotativ voqeaga qarshilantirilgandagina modus «voqea» bo'la oladi. Muayyan denotativ voqea bilan munosabatdan tashqarida modus «voqea» mavjud emas, agar shunday munosabatdan tashqarida bo'lsa, u denotativ voqeaga, ya'ni diktunga aylanadi, masalan:

Wes seo hwyl micel, twelf wintra tid torn gethelode wine Sculdinga, weanna gehwylcne, sidra sorga, fortham synththan wearth ylde bearnum undyrne cuth, Syddum geomore, th ette grendel wan hwile with Hrothgar. (Beowulf, p 263) The time was long, twelve years did the Scildingas friend suffer rage, every great sorrows, because later it became known to children of men, sadly in songs, that Grendel had long made war on Hrotgar. Juda uzoq vaqt o'tdi, o'n ikki yil davomida ruhoniyning do'sti g'azab olovi ila yondi, uning qayg'usi g'oyat ulkan, cheksiz g'am daryosi uni o'z og'ushiga olgan edi va keyinchalik uning qayg'uli qo'shiqlari orqali bolalarga ma'lum bo'ldiki, Grendel allaqachon Rotgar ustiga urush e'lon qilgan edi.

Swa sceal geong gumo gode gewyrcean, fromum leoh giflum on f eder erne, th et nine on ylde eft gewunies wil-gesithas, thonne wig cume, leode gel esten.(Beowulf, p 264) Thus shall a young warrior will achieve by generous gifts in his fathers house, that willing companionous should be with him in his old age, when a war comes, people should follow him. Garchi yosh jangchi otasining uyida otasidan fatvo olar ekan uning do'stlari toki u qariguncha uning yonida bo'lishar va agar yurtga dushman bostirib kirsar uning bilan birga yovga qarshi ayovsiz jangga otlanar edi.

Modusning farqlovchi belgisi diktumdan ajratib olinganda unda voqea haqidagi tasavvurning to'liq bo'lmasligidir. Yuqorida keltirilgan qo'shma gapda ham bu ko'rinib turibdi, ya'ni gapda ifodalangan modus muayyan voqea haqida to'liq tasavvur bera olmaydi. Qo'shma gapning mazkur qismida predikativlik to'liq

ifodalangan. Shunga qaramasdan, ayni bosh gap shaklan ham, mazmunan ham to'liq emas, gap sifatida chala. Chunki gapda modusning bevosita ifodachisi sifatida ishtirok etgan fe'lning kuchli sintaktik va mazmuniy-semantik valentligi ochiq qolgan. Bu ochiq qolgan valentlik esa denotativ voqea ifodasi bilan berkitilishi lozim.

Shuning uchun ham qo'shma gapning denotativ voqea - diktum ifodachisi bo'lgan ergash gap qismini keltirish ham mantiqan, ham mazmunan, ham shaklan (sintaktik jihatdan) zaruratdir.

Ergash gaplardagi bosh gap ergash gaplarga qaraganda alohida mavqega ega, bu tabiiy, shuning uchun ham u «bosh gap» deyiladi. Uni yaxlit gap sifatidagi qo'shma gapning grammatik «sinchi» deb ham atash mumkin. Ammo e'tibor berilsa, bir denotativ voqea ifodachisi bo'lgan qo'shma gapning ko'pchiligida bosh gap denotativ voqeani emas, balki modusni ifodalab kelgan (modus ergash gaplarda ham ko'pincha ifodalanadi). Bunday holatlarda, aytish mumkinki, mazmunan anchayin «kambag'allashadigan» bosh gaplarning mazmunan anchayin «boy» bo'lgan ergash gaplarga nisbatan alohida mavqei nima bo'ladi? Aytib o'tilganiday, denotativ voqea gapning xolis mamunini tashkil etadi, xolis mazmun esa gapning «mazmuniy yadrosi» demakdir. Bu mazmuniy yadro bosh gapda emas, ergash gapda ifodalanayapti-ku. V.V.Kasevich birma va rus tillaridagi ana shunday xususiyatga ega bo'lgan qo'shma gaplar haqida shunday deydi: «Bunday turdagi «bosh gap» ergash gapsiz noto'liqdir... Shuning uchun «bosh gap» degan an'anaviy tushuncha o'zini oqlash ehtimolidan uzoq: qabilidagi tizimlar o'zlarining mohiyatan noto'liqliligiga ko'ra nafaqat bosh gap, balki umuman gap ham bo'la olmaydi» V.G. Admoni esa, bir qadar boshqacharoq nuqtai nazarni aytadi: «Ergash gapli qo'shma gaplarda bosh gap ergash gapga qaraganda semantik jihatidan qiyoslab bo'lmaydigan darajada kam mazmunli bo'lishi mumkin, ammo bari bir grammatik jihatdan hokim bo'lib qolaveradi. Bu fikr, ayniqsa, ergash gapli qo'shma gaplarga tegishliki, ularda bosh gap kimningdir nutqini gapga olib kiradi, yoki ergash gapda ko'pincha keng ifodaga ega bo'lgan mazmunga modal baho beradi. **Ne said, that doubtfully, in order, for.**

Bunday tizimlardagi ergash gaplar ko'pincha maxsus nom (izohlovchi gaplar) bilan ataladi, bu nom ergash gaplarning ergash gapli kompleksdagi yetakchi ma'noviy mavqeini ta'kidlaydi. Lekin ular baribir grammatik jihatdan tobe gaplarligicha qolaveradi».

Mavzuga oid savollar:

1. Qadimgi davr ingliz tilida qanday grammatik kategoriyalar bor bo'lgan?
2. Qadimgi davr ingliz tilida fe'l qanday guruhlariga bo'lingan?
3. Qanday fe'llar suppletiv fellar deb atalgan?
4. Qadimgi ingliz tili grammatikasida nechta fe'l zamon shakllari bo'lgan?

O'rta davrda ingliz tili

Reja:

1. Skandinavlar istilosi. Normandlar istilosi. London shevasining hosil bo'lishi.
2. O'rta davr ingliz tili shevalari, yozma yodgorliklari.
3. O'rta ingliz tili davrining fonetik tuzilishi.

Tayanch iboralar: Orfografiya, yopiq bo'g'in, unlilarning torayishi, undoshlarning vokallashuvi, unlilarning vokallashuvi, unlilar reduktsiyasi.

O'rta ingliz davrining tarixiy ocherki

Skandinavlarining hujumi

Skandinavlarining Britaniya orollariga qilgan hujumlari kamida 300 yil (VIII-asrning ikkinchi yarmidan XI asr o'rtalarigacha) davom etdi.

Skandinavlar deganda shimolda yashovchi norveg va Daniya xalqlarini tushunamiz. Angliyada esa ushbu ikki xalqni bir nom bilan, ya'ni daniyaliklar deb atashar edi. Ko'p skandinavlar shimoli-sharqni Angliyaga o'rnashib olib, bu o'lkaning taraqqiyotiga katta ta'sir etishdi.

Qirol Alfred Buyuk qirollik qilgan davr (871-900) anglo-sakslarning

daniyaliklarga qarshi eng qattiq kurash olib borgan davrlardan biri bo'ldi. Alfred dastlab daniyaliklardan janubga qarab qochishga majbur bo'ldi. Ammo keyinchalik u muntazam urushga o'tib daniyaliklarni Temza daryosining narigi qirg'og'iga uloqtirib tashlashga muvaffaq bo'ldi. Uesseks qiroli Alfred daniyaliklarga qarshi juda ko'p qal'alar qurib, ularga qo'riqchi otryadlar qo'ydi va dengiz qirg'og'i bo'ylarini daniyaliklar hujumidan qo'riqlash uchun dengiz floti qura boshladi. Shu flot bilan qiroli Alfred katta g'alabalar qozondi va 878-yilda daniyaliklarni Uedmord shartnomasini tuzishga majbur qildi. Shu shartnoma bo'yicha skandinaviyaliklar Temzadan janubgacha bo'lgan yerlarni bo'shatib berdilar. Ayni vaqtda ular shimoli-sharqni va markaziy Angliyani o'z qo'llarida saqlab qoldilar. Shu katta hudud Danelag, ya'ni daniyaning qonuniy qududi deb atalar edi.

X asrda ingliz qirolliklari hamda Danelag qirolliklari birlashdilar. Bu inglizlarning va skandinaviyaliklarning assimillatsiya qilish natijasida kelib chiqqan edi.

Skandinaviyaliklarning hujumlari qiroli Alfred zamoni, ya'ni X asr oxirida yanada kuchaya boshladi. Bu hujumlar natijasida Uesseks qiroli haydalgan edi va butun Angliyada daniyaliklarning hokimiyati o'rnatildi. Bu hokimiyat daniyaliklarning siyosiy hokimiyati Angliyada tugatilgandan keyin ham 1042 yilgacha davom etdi.

Angliyada qolgan skandinaviyaliklar har-xil joylarda joylashdilar. Skandinaviyaliklar va inglizlar 1042 yilgacha deyarli bir xalqqa aylanib ketgan edilar. Ko'pgina anglo-sakslar va daniyaliklar bir joyda yashagan edilar. Bu hol geografik nomlarning va atoqli otlarning saqlanishi, hattoki daniyaliklar ko'p yashagan viloyatlarda ham aralashib ketganligi bilan izohlanadi.

Skandinaviyaliklarning hujumi ingliz tiliga ham o'z tasirini o'tkazdi. Qadimgi ingliz davridan keyin ingliz tilida skandinav tilidan o'zlashtirilgan ko'plab so'zlarni uchratish mumkin. Ammo ko'pincha qaysi so'z skandinav yoki qaysi so'z ingliz tilidan o'zlashtirilganligini aytish kiyin. Chunki bu ikkita tilning fonetik tarkibi bir-biriga juda yaqin edi. Ingliz tiliga skandinav so'zlarining o'tishi oson

edi. Skandinav tilidan o'zlashgan so'zlarning soni juda ko'p bo'lib, ko'p holatlarda bu o'zlashtirilgan so'zlar uy-ro'zgor, tabiat, hayvonlar, dengizchilik, kemasozlik atamalarini aks ettirardi. Shuningdek skandinav tilidan olmoshlar ham o'zlashtirilgan bo'lib, bu holat ushbu tillarning bir-biriga yaqin bo'lganligini ifodalaydi. Masalan; **They, Their, Them.**

Lekin qadimgi ingliz matnlarida skandinav tilidan o'zlashtirilgan so'zlar uncha ko'p uchramaydi, chunki ko'p matnlar janubda yaratilgan edi. Janubda skandinavlarining tasiri unchalik kuchli emas edi. Bundan tashqari keyingi Uesseks adabiy tili yangi so'zlarning o'tishiga qarshi kurashgan edi.

Qadimgi ingliz adabiy tili yoddan chiqqandan keyin, skandinav tilida o'zlashgan so'zlar soni o'rta ingliz davridagi manbalarda ancha ko'paygan edi. Masalan; "Take" ("olmoq" qadimgi ingliz tilidagi "Taka" qadimgi ingliz tilidagi "niman" o'rniga, "bloom" (gullamoq) qadimgi ingliz tilida "blom" qo'llanilgan.

Normanlar istilosi

O'rta asrlar Angliyasi tarixida eng katta voqea Angliyaning Normandiya gertsogi Vilgelm tomonidan istilo qilinishi bo'ldi. Normanlar asli skandinav qabilalaridan kelib chiqqan bo'lib, (Norman- porthman) "shimoliy kishi" ma'nosini anglatadi.

IX-asrda Skandinavlar Fransiyaning shimoliga hujum qila boshladilar, hamda Sena daryosining quyilishidagi ikkala hududni bosib oldi. Fransuz qiroli ushbu yerlarni skandinavlariga topshirdi. Shu yerlar Skandinaviya deb atala boshlandi, xalqini esa normanlar deb atasha boshlashdi. Normanlar fransuz xalqi bilan aralashib ketdi va fransuz tilini qabul qildi.

Norman gertsogi Vilgelm 1066-yilda ingliz qiroli Eduard ispovedning o'limi bilan sentyabr kunlarining birida La Manshdan o'tib 15000 kishiga yaqin ritsarlaridan iborat qo'shin bilan Angliyaning hududiga bostirib kirdi. Uning qo'shinida normanlardan tashqari, Fransiyaning boshqa viloyatlaridan bo'lgan yer va boylik orttirish payidagi ritsarlar ham bor edi. Vilgelmga qarshi shaylanib chiqqan Angliya qiroli Garold normanlarning hujumini to'xtata olmadi. Anglo-saks qo'shinlari Gastings shahri yonidagi jangda butunlay mag'lubiyatga uchradi

va Garold o'ldirildi.

Vilgelm boshchiligidagi istilochilar Londonga kirdi va uni Angliya qiroli deb elon qilishdi. Angliyaning shimolidagi normanlar hukmronligiga qarshi ko'tarilgan ikkita qo'zgolon bostirilgandan keyingina Vilgelm hokimiyati uzil-kesil mustahkamlandi. Anglo-saks feodallarinigina emas, balki ajnabiylar hukmronligini istamagan dehqonlar jazolandi.

Mamlakatning istilo qilinishi va qo'zgolonlarning bostirilishi natijasida eski anglo-sakson yer egalarining ko'pi yerlaridan mahrum bo'lib, ularning o'rnini yangi kelgindi fransuz normanlari egalladi. Angliya cherkovining yepiskoplari ham batamom almashtirildi. Ilgarigi anglo-sakson yepiskoplari o'rnini fransuz yepiskoplari egalladi. Ko'plab fransuzlar Angliyaga kela boshladilar. Ularning ichida savdogarlar, askarlar, yepiskoplar, feodallar bor edi. Umuman Vilgelm davrida Angliyaga ikki yuz ming fransuz ko'chib kelgan edi.

Bir necha asrlar davomida Angliyada frantsuz tili asosiy bo'lib qoldi. Fransuz tili saroyda, cherkovda keng tarqalgan edi. Ingliz tili esa pastki ijtimoiy tabaqalar orasida ishlatilar edi. Fransuz tili ingliz tiliga qaraganda yuqorida turar edi, ammo ingliz xalqi o'z ona tilini mahkam saqlab qoldi. Faqat ingliz feodallarining kam qismigina fransuz tilini o'zlashtirishgan edi. Chunki o'sha davrda fransuz tilisiz yuqori tabaqalar orasida aloqa qilish mumkin emas edi.

Ingliz va fransuz tillari orasidagi kurash

Normanlar Angliyaga hujum qilgan paytda bu ikkala xalq aralashib ketmagan edi. Ko'p shaharlarda, masalan Noridjda va Nottingemda fransuz tumanlari bilan bir qatorda ingliz tumanlarni ham bo'lgan. Keyinchalik pastki tabaqalar o'rtasida turmush qurish asta-sekin boshlandi. Ko'plab fransuz va inglizlar o'rtasida turmush qurish ham rivojlana bordi. Pastki tabaqalar uchun ingliz tilini bilish shart edi, chunki ular har-xil ishlarni olib borar edilar. Bundan tashqari monaxlar va kichik ruhoniylar o'z ishlarini olib borish uchun ingliz tilini bilishga majbur edilar.

Yuqori tabaqalarda esa butunlay boshqacha bo'lib, fransuz tili saroy va hukumat tili bo'lganligi uchun ular ingliz tilini bilishi majbur emas edi. Har bir yuqori tabaqali ingliz esa frantsuz tilini bilishi majbur edi.

XIII -asr oxirida Robert Glosterskiy o'zining xronikasida shunday yozgan edi. "Vor bole a man conne irenss me telp of him late. Ac lowe men holdip to engliss and to hor owe speche gute" - Agarda biror kishi fransuz tilini bilmas ekan, odamlar unga nisbatan past nazarda bo'lar edilar, biroq past deb atalgan kishilar ingliz tiliga, o'z nutqiga yopishib olgan edilar.

Fransuz tilining hukmronligi XIV-asrning yarmiga kelib tamom bo'ldi. Bu hodisaning sababi Frantsiya va Angliya o'rtasidagi yuz yillik urush sabab bo'ldi. Bu urush Fransiya hududida bo'lganligi sababli inglizlarning frantsuz tilini bilishlari ixtiyoriy edi. Shuning uchun fransuz tilining tarqalishi pasaya boshladi. Buning dalili quyidagi isbot bo'lishi mumkin. 1348-yilda maktab o'qituvchisi D. Kornuell grammatikani fransuz tilida emas, balki ingliz tilida o'qita boshladi va shuning o'zi katta g'alaba edi. Buning natijasida 1385 yilda boshlang'ich maktablarda fransuz tilining o'rniga ingliz tili kiritildi. Hokimiyatda ham shu vaqtga kelib ingliz tili fransuz tilini siqib chiqara boshladi. 1358-yilda qirol Genrix London aholisiga ingliz va fransuz tilida yozilgan murojaatnoma bilan chiqdi. 1362-yilda Eduard III parlamentga ingliz tilida murojaat qildi. Shundan so'ng Angliyada qirol nutqi ingliz tilida aytiladigan bo'ldi. Fransuz va ingliz tillari o'rtasidagi kurash ingliz tilining g'alabasi bilan tugadi, fransuz tili esa anglo-norman shevasiga aylandi. XIV asrda bu sheva tamoman fransuz tilidan farq qilar edi.

XV asrda fransuz tili Angliyada tamoman yo'qotildi. Bu kurashda g'alaba qozongan ingliz tili o'zining asosiy fonetikasini va grammatikasini saqlab qoldi, shu bilan birgalikda fransuz tili orqali boyidi. Ingliz tiliga fransuz tilidan juda ko'p so'zlar o'tdi. Buning natijasida ingliz tilida juda ko'p sinonimlar paydo bo'ldi. Masalan: fransuz so'zlari hayvonlarni go'shtini nomini anglatrsa, ingliz so'zlari esa hayvonlarni o'z nomlarini ifoda etar edi:

Masalan: beef- mol go'shti, ox-ho'kiz, cow-sigir, veal- buzoq go'shti, a calf-buzoq, mutton -qo'y go'shti, a sheep-qo'y va boshqalar.

Fransuz tilidan kirib kelgan affiksalar: "re" (reread), "en" (entrust), "ment" (development), "ess" (goddess), "ry" (fishery), "age" (shortage), "able" (eatable) va

boshqalar.

London shevasining hosil bo'lishi va tarqalishi

O'n ikkinchi va o'n uchinchi asrlarda Angliyada vujudga kelgan siyosiy va iqtisodiy shart-sharoitlar Londonning katta iqtisodiy va madaniy markaz bo'lishiga sabab bo'ldi. London Angliyaning shimoliy va markaziy hududlarini bog'lovchi yo'lda joylashishi bilan birga hunarmandchilik va savdo markazi edi. Shuning uchun London mamlakatning turli hududlar aholisini o'ziga jalb qila boshladi. Hududiy jihatdan markaziy, sharqiy va janubiy shevalar chegarasida joylashgan bo'lib London ushbu shevalarni va boshqa bir qancha shevalarni umumlashtiruvchi markazga aylandi. Demak, London shevasining vujudga kelishi o'n ikkinchi, o'n uchinchi asrlarga borib taqaladi.

XIV-asrning oxirlariga borib London shevasi Angliyaning boshqa hududlariga tarqala boshladi. Buning sababi esa Londonning mamlakatdagi iqtisodiy va siyosiy rolining oshishi edi. Londonda shuningdek parlament va hukumat joylashgan bo'lib, turli qonun, qaror va maxsus hujjatlar London shevasida yozilib, boshqa hududlarga tarqatilar edi. XIV-asrda til normalariga javob bera oladigan ko'pgina badiiy asarlar London shevasida paydo bo'ldi. Bular: «Eduard II davridagi axmoqona vaqtlar» poemasi, ingliz reformatori Jon Uiklif (1324-1384)ning faol ishtiroki natijasida Injilning ingliz tiliga tarjima qilinishi ham London shevasining keng tarqalishiga sabab bo'ldi. Ushbu davrning eng yirik adabiyot namoyondalaridan biri Jeffri Choser (1340-1400) bo'lib, u ko'pgina asarlar yaratgan edi. Jumladan «Gertsoginya haqida kitob» (Book of the Duchess), "Shuxrat uyi" (the House of Famous). "Kenterberi hikoyalari" va boshqalar edi.

O'rta ingliz davrining yozma yodgorliklari va shevalari

Ushbu tarixiy davrda (XI-XV) ingliz tili shevalarida ancha o'zgarishlar ro'y berdi. Angliyaning shimolida Shotlandiyada nortumbr shevasi asosida shotland shevasi XIV-XV asrlarda shotland tili sifatida paydo bo'ldi. Keyinchalik esa, Shotlandiya erkinligini yo'qotgandan so'ng XVII-asrda hokimiyat ingliz qirollari qo'lga o'tgach, shotland tili shotland shevasiga aylandi. Shotland shevasining janubi-shimol shevalari guruhi tashkil topdi (shu nortumbr shevasi asosida).

Shotland tilida ham ko'pgina yozma yodgorliklar saqlanib qolgan. Jumladan: shotland shoiri Djonu Barber (1316-1395)ning "Bryus" poemasi. Ushbu poema XIV-asrda Shotlandiyaning ozodligi uchun kurashgan milliy qahramon Robert Bryusga bag'ishlangan edi. Yana yirik asarlardan biri "Qirol kitobi" (The Kings Quhair) poemasi bo'lib, shotland qiroli Yakob I (1394-1457)ga tegishli. Shuningdek, XV-asr oxiri XVI-asr boshlarida yozilgan asarlarga Uilyam Danberning «Edinburg savdogarlariga», "Yetti gunohkorning raqsi" va boshqa asarlarni kiritish mumkin.

Angliyaning markazida Hamber va Temza daryolarining o'rtasida Mersiya shevasi asosida markaziy shevalar paydo bo'ldi. Bu shevalar sharq-markaziy (East-Midland) va g'arb-markaziy (West-Midland) shevalariga bo'linar edi.

Temzadan janubda uestseks va kent shevalari asosida janubiy shevalar tashkil topdi. O'z navbatida janubiy shevalar Kent va janubiy-g'arb shevalariga bo'linar edi. Shimoliy va markaziy shevalarning chegarasi Hamber daryosi edi. Markaziy va janubiy shevalarni chegarasi esa taxminan Temza daryosidan o'tar edi. Hamma shevalar o'rtasida London shevasi muhim o'rin egallar edi. Norman istilosidan keyin London Angliyaning poytaxti bo'lib qoldi. London Temzada joylashgan bo'lib, markaziy va janubiy shevalar chegarasida joylashgan edi. XII asrdayoq London tilida janubiy va markaziy shevalar elementlarining aralasha boshlaganini ko'ramiz.

XIV-asrning oxiriga borib London shevasi butun Angliyada keng tarqalgan edi. London mamlakatning iqtisodiy va siyosiy markazi bo'lib, bu yerga Angliyaning barcha joylaridan savdogarlar, umuman ko'p odamlar kelar edi va shunday qilib London shevasiga boshqa shevalarning elementlari kirgan edi. Shunday qilib, London shevasiga asosan sharq-markaziy va qisman janubiy-sharqiy va janubi-g'arbiy elementlari kirgan edi. Shu alozda London shevasi ingliz milliy tilining asosi bo'ldi.

London shevasining birinchi yodgorlingi 18-oktyabr 1258-yilda yozilgan «Genrix III proklamatsiya»si edi. London shevasida mashhur ingliz shoiri Choserning asarlari ham yozilgan edi. XV asrda London shevasida yozilgan asarlar

ko'paydi. Bular: Lidgeyt, Kekston va boshqalarning asarlari hamda Adam Dau va Gauerning asarlari kiradi.

Janubiy shevalar: Kent Dan Michel. Ayenbite of inbite (Vijdon qiynog'i) - diniy traktati, William of Shoreham, she'rlari (XIV- asr boshi) Roema Morale (XIII-asr boshi).

Janubiy-g'arbiy sheva: Layaman Brut (Britaniyaning she'riy tarixi), Ancren Riwe, Robert of Glovicesster "Sheriy xronika" (1300 y.) The Owl and Nightingale (XIII-asr boshi). 1387-yilda tugatilgan Kornvil jon de Trevizning "Polixronikon" (dunyo tarixi to'g'risidagi kitob) tarjimasi va boshqalar.

Markaziy sheva g'arbismi: Katerina. Margarita va Yulian haqida afsonalar (XIII-asr). William of Palerne (Ritsar romani), (XIV-asr o'rtasi) Sir Gawayne and the Green Knight va shu muallifning boshqa poemalaridir. (XIV-asr ikkinchi yarmi).

Sharqiy sheva: King Horn (XIII asr) Navelon the Dane (XIII asr).

Shimoliy shevada yozilgan yozma yodgorliklarga quyidagi asarlarni kiritish mumkin; 1300-yillar atrofida yozilgan "Cursor Mundi" poemasi, Robert Rollning "The Prick of Conscience" (vijdon azobi) poemasi. XIV-asr va XV-asr boshlariga tegishli misteriya (diniy mavzudagi drama)lardan "Townley Plays", "York Plays" asarlarini kiritish mumkin.

Qadimgi Mersiya shevasi asosida vujudga kelgan markaziy sheva Temza daryosining shimolida joylashgan bo'lib, o'z navbatida kichik shevalarga bo'lingan. Ulardan eng yirigi markaziy-sharqiy sheva bo'lib hisoblanadi. Ushbu markaziy-sharqiy shevada quyidagi asarlar yozilgan: XIII-asr boshlarida monax Orm tomonidan yozilgan «Ormulum» poemasi. 1154 yilgacha bo'lgan anglo-sakson xronikasining davomi hisoblanmish "Peterborough Chronicle" (tarixiy kundalik) solnomasi. XV-asr ikkinchi yarmiga tegishli shaxsiy xatlar "Celliy papers", "Letters of Margaret Peston"ni kiritish mumkin.

Ingliz milliy tilining shakllanishi

XIV-XV asrlarda Angliyada feodalizmning inqirozga yuz tutish jarayoni

boshlangan edi va ayni vaqtda kapitalizm paydo bo'la boshladi. Kasb, hunarlar taraqqiy qila boshladi hamda shaharlar qad ko'tara boshladi. Natijada aholi feodallar hokimiyatidan ozod qilina boshlandi, savdo taraqqiy eta boshladi.

16-asrda ingliz milliy bozori paydo bo'ldi. Shu bozor mamlakatning iqtisodiy birligining asosi bo'ldi. Iqtisodiy birlik esa millatning tashkil topishiga olib keldi. Millatning paydo bo'lishi bilan milliy til ham paydo bo'ldi.

Angliyada milliy tilining asosini London shevasi tashkil etadi. Bu tarixiy hodisalar bilan bog'liq edi. XIV-asrdayoq London Angliyaning eng katta savdo markaziga aylandi. Londonning siyosiy mohiyati tobora kuchayib borgan edi. Sanoatning rivojlanishi ham Londonda markazlashgan edi. Asta-sekin London mamlakatning madaniy markazi ham bo'lib qoldi. Mana shu faktorlarning hammasi London shevasinigina asosiy milliy til bo'lishiga sabab bo'ldi va ingliz milliy tili taraqqiy eta boshladi. Ingliz milliy tilining hosil bo'lishi uch asr davom etdi.

Ingliz milliy tilining hosil bo'lishida Uilyam Kekstonning faoliyati katta ahamiyatga eta edi. U birinchi bo'lib Angliyada kitob nashr etishga kirishgan edi. 1476 yilda Angliyada u ingliz tilida kitoblarni bosib chiqardi. Kitoblar tashkil topayotgan til normalarining ishlanishiga va mustahkamlanishiga va o'sha vaqtdagi Angliyaning eng uzoq burchaklariga tarqalishiga yordam berdi. Kitoblarning nashr etilishi ingliz orfografiyasining shakllanishiga ham xizmat qildi. Umummillat ingliz tilining tarqalishi bilan bir vaqtda mahalliy shevalar yo'qola bordi, shevalarning yagona milliy tilga markazlashish jarayoni ro'y berdi.

Choserning faoliyati

Jefri Choser (1340-1400) ingliz adabiyotining eng yirik namoyondalaridan biridir. Choserning hayot yo'li ko'pgina ijtimoiy tabaqalardan o'tgan edi. U asli unchalik boy bo'lmagan oiladan edi, keyinchalik esa parlamentga deputat bo'lib ham saylangan edi.

U ko'pgina asarlar yaratgan bo'lib jumladan, "Gertsoginya haqida kitob" ("Book of the Duckess")- Choserning eng yirik asarlari, "Shuxrat uyi", "House of Famous" va "Olijanob ayollar haqida kitob", "Kenterberi hikoyalari" va ko'pgina

boshqalar edi. Choser yashagan davrda fransuz tilining ta'siri katta edi va boshqa ko'pgina yozuvchilar frantsuz tilida yozishar edi. Ammo Choser faqatgina ingliz tilida yozishni istar edi, chunki bu til uning o'z ona tili edi. U asli Londonlik bo'lgani uchun o'z asarlarini London shevasida yozgan edi. Bu bilan Choser ingliz tilini yaratdi deb hisoblash mumkin emas, chunki u ingliz tilini tayyor holda topgan edi. Uning xizmati shundaki, u bu tilni ustalik bilan qo'lladi. U xalq tilini shunaqa lingvistik elementlarini topib, shu elementlar orqali adabiy tilni yaratish uchun eng qulay yo'nalish yaratdi. Choserning asarlari London shevasini ingliz adabiyotining asosi qilib qo'ydi.

O'rta ingliz tili davri orfografiyasi

O'rta ingliz tili davri orfografiyasi o'zining turg'un emasligi bilan xarakterlanadi. Bu mahalliy shevalarning turlichi va ularda yozilgan asarlarning ma'lum bir til normasiga bo'ysunmasligi sabab bo'lishi mumkin. Shunga qaramasdan, bizgacha etib kelgan norman kotiblari tomonidan kiritilgan orfografik yozuvlarning ko'pchiligi bizgacha etib kelgan.

Cho'ziq unlilarning yozilish usuli

XI-XV-asrdan boshlab cho'ziq ochiq [e] va cho'ziq yopiq [e:] e harfining juft yozilishi bilan ifodalana boshlandi.

Feet [fe:t] been [be:n]

Yeer [je:r] deed [de:d]

Shu bilan birga cho'ziq yopiq [e:] fransuz tilidan o'zlashgan "ie" digrafi bilan ham berilgan.

Chief [tʃe:f]

Ochiq [ɛ:] va yopiq [e:] yozuvda farq qilmagan, ammo XV-asrdan boshlab ochiq cho'ziq [ɛ:] tovushi uchun "ea" digrafi qabul qilingan.

Year, dead, read.

Cho'ziq ochiq [o:] va cho'ziq yopiq [o:] tovushlari uchun ham "oo" digrafi qo'llanila boshlangan.

Foot [foit], boot [bo:t]

Shuningdek ba'zi o'rta ingliz tili davr yozma yodgorliklarida ochiq cho'ziq

[o:] tovushi “oa” digrafi bilan ham ifodalangan.

Noan, loand, boat, road.

XIII asrdan boshlab ochiq bo’g’inlardagi qisqa [o] cho’ziq [o:] ga o’tdi, ammo oa harfi bilan ifodalanishda davom etdi.

Nose [o]>[o:] smoke [o]>[o:]

XIII asrdan boshlab cho’ziq [u:] fransuzcha “ou” yoki “ow” digraflari bilan yozila boshladi.

Qadimgi ingliz	O’rta ingliz
Hūs	hou[s] [hu:s]
Mūs	Mou[s] [mu:s]
Hū	How [hu:]
Nū	Now [nu:]

O’rta ingliz tili davrida cho’ziq [i:] “y” harfi bilan yozila boshlagan.

Qadimgi ingliz	O’rta ingliz
Wif>	wyf
Bi>	by

Shuningdek **y** harfi qisqa [i] ni ham ifodalashda qo’llanila boshlagan. Qadimgi ingliz “mihti” > o’rta ingliz “mighty” [mixti].

XIII asr davomida [u] tovushini ifodalash uchun qo’llanilgan “u” harfi **n,m,v** harflari oldidan “o” harfi bilan almashtirildi.

Qadimgi ing.

O’rta ing.

Yangi ing.

Cuman [kuman]

comen [kuman]

come [kΛm]

Sum [sum]

some [sum]

some [sΛm]

Wundor [wundor]

wonder [wundor]

wonder [wΛnda]

O’rta ingliz tili davrida [tʃ], [ʃ], [dʒ] fonemalari mavjud edi, ammo ularning yozuvdagi belgisi yo’q edi. XII asr o’rtalariga kelib normand kotiblari ta’siri natijasida [tʃ] ifodalash uchun **ch** digrafi [ʃ] tovushini ifodalash uchun **sh** digrafi qabul qilindi. [θ], [ð] fonemalarini ifodalash uchun XIV-asrda **th** harf birikmasi

kiritildi. [x], [x] fonemalarini ifodalash uchun **gh** qo'llanila boshlandi.

Qad.ing. brohte > **o'rt.ing** broughte

Qadimgi ingliz tilidagi "hw" [hw] harf birikmasini ifodalash uchun "wh" qo'llanila boshlandi, ammo talaffuzi XV asr boshlarigacha o'zgarmasdan qoldi.

hwæt > what [hwat]

hwile > while [hwile]

Qadimgi davr ingliz tilida tovushini ifodalagan 'p' (wyn) "w" harfi bilan almashtirildi (ya'ni "uu" double "u" dan kelib chiqqan). Qadimgi davr ingliz tilidagi [k] tovushini ifodalash uchun qo'llanilgan "s" harfi 12-asrdan boshlab faqat undoshlar va orqa qator unlilar oldidan [k] tovushini ifodalashda qo'llanila boshlandi. Old unlilar oldidan esa fransuz tilidagidek [s] tovushini anglatishga ishlatila boshlandi.

certayn > certain

Old qator unlilar oldidan keladigan [k] tovushini ifodalash uchun **k** harfi qo'llanila boshlandi.

qadimgi ing. cepan > **o'rta ing.** Keepen

[kw] tovushini ifodalovchi **cw** harf birikmasi o'rniga **qu** harf birikmasi qabul qilindi.

Cweðan > quethen

cwicu > quike

Qadimgi davr ingliz tilida [j] tovushini ifodalagan ζ harfi **u** harfi bilan almashtirildi.

ζiefan > yeven-bermoq

ζēar > yeer-yil

[gg] [dg] ga o'tgan tovushni ifodalovchi **cg** harf birikmasi **g** yoki **dg** bilan almashtirildi.

brycg > bridge

Qadimgi davr ingliz tilidagi jarangli **cg** ifodalagan **c** harfi saqlanib qoldi, ammo fransuz tilidan o'zlashgan **z** harfi bilan ham ba'zi so'zlar ifodalanar edi.

Freosan [freo:zan] > freeze

O'rta ingliz davrida unli tovushlar

O'rta ingliz tili davrining unli tovushlari sistemasida ancha o'zgarishlar bo'lib o'tgan edi. Shu o'zgarishlar unli harflarga ham tarqalgan edilar. Ma'lumki o'rta ingliz tili davrida Angliyada fransuz tilining ta'siri juda katta edi. Ingliz yozuvi ham fransuz kotiblari qo'llarida bo'lgan. Shu kotiblar ingliz tiliga fransuz yozma harflarining shakllarini kiritgan edilar. Shundan ba'zi birlari tilda hozirgacha saqlanib qolgan.

Unli tovushlar yozilishida asosan o'zgarishlar quyidagicha hosil bo'lgan:

1. Qadimgi ingliz matnlarida [u:] tovushini **u** harfi ifoda etardi. Keyinchalik esa fransuz tilidan shu tovush uchun **"ou"** kiritilgan edi. Avvalo **"ou"** harfi birikmasi fransuz tilidan kiritilgan so'zlarda ishlatilar edi, keyinchalik ingliz so'zlarida ham qo'llanila boshlandi.

Masalan: OE hus ME: hous[hu:s].

So'z oxirida ba'zi vaqtlarda so'z o'rtasida ham **"ou"** o'rniga **ow** yozishar edi.

OE cu ME cow [ku:]

2. [u] tovushi uchun "o" ishlatila boshlandi.

OE Cuman > comen [kumən]

Sunu > sone ['sunə]

3. [e:] tovushi uchun **"ie"** unlisini uchratish mumkin.

Chief [tʃe:f], relief [re'le:f] va shunga o'xshash fransuz tilidan kiritilgan so'zlarda qo'llanilgan bo'lib, keyinchalik esa ingliz tilidagi so'zlariga ham kirib kelgan. Masalan, OE feld > ME field[fe:ld]

4. [u:] tovush uchun **"u"** harfi kiritilgan edi. Lekin faqat [u] shu dialektlarda ushbu tovush saqlanib qolgan bo'lsa.

Masalan: fur

Fransuz tili ta'siri natijasida ingliz tili uchun umumiy bo'lgan orfografiya yo'q edi, har bir mahalliy dialekt o'z xususiyatlariga ega bo'lgan. Buni biz yozma yodgorliklarda ko'rishimiz mumkin.

Norman istilosidan keyin o'rta ingliz tilida asosan qadimgi ingliz tilida

bo'lgan dialektlar saqlanib qolgan edi. Lekin shu dialektlarga boshqacha nom berilgan edi. Nortumbr dialekti — shimoliy (Northern). Mers dialekti — Markaziy (Midland), Uesseks va Kent dialekti — Janubiy (Southern).

Markaziy dialekt o'z navbatida ikkiga bo'linadi: G'arbiy Markaz (West Midland) va Sharqiy Markaz (East Midland).

Ayrim unli tovushlarning o'zgarishi

Yuqorida aytib o'tilgan ediki, o'rta ingliz davri fonetik sistemasida ancha o'zgarishlarni ko'rishimiz mumkin. Shu o'zgarishlar asosan quyidagicha:

Qadimgi ingliz tilida "a" o'zgarmagan edi. OE **a** va **o** har xil dialektlar har- xil rivojlangan edi.

G'arb-sharqiy dialektda "o" qolgan edi; **mon, con.** qolgan shimoliy, janubiy va sharqiy markaziy dialektlarda esa "a" qolgan edi; **man, can.**

“a” harfi esa shimoliy dialektda o'zgarmagan edi, markaziy va janubiy dialektlarga esa " ô " o'tgan:

fa>fo, ham>hom

OE æ asosan >a

glæd>glad, æppel>eppel

Faqat g'arbiy-markaziy va Kent dialektlarida:

æ>e wǣs>wes, æppel>eppel

OE æ () >"e" ochiq

slæpan>slepen

3 Mid " æ " OE davridayoq yopiq e ga o'tgan edi.

slepan, leten

OE 0 () ę hamma dialektlarda:

dǣl> dēl, Sǣ>sē dengiz

Kent dialektida esa æ yopiq ē OE davridayoq o'tgan edi va ME da shunaqa saqlanib qolgan: del, se

OE y shimol va sharq... >i

Kent dialektida >e va boshqalar shunaqa saqlanib qolgan:

ferst, hell

ŷ - y harfi haqida

OE da e, ē, I, I, o o'zgarmagan.

tellan>tellen. Urllle>urllle

Qadimgi ingliz tilida **ô** tovushi asosan o'zgarmagan faqat shimoliy dialektda [ö] [ü] gud, fuh, fut, fot ü u o'zgarmagan hu>hou. sume>sone.

O'rta ingliz tili davrida unli tovushlarda bo'lgan asosiy o'zgarishlar.

O'rta ingliz tili davrida tilning fonetik tuzilishida ancha o'zgarishlar bo'lib o'tgan edi. Bulardan ba'zi birlari umumiy tovushlar kategoriyasiga dahldor edi. Ba'zi birlari esa, faqat ayrim unli va undosh tovushlarga tarqalgan. O'rta ingliz tili davrining asosiy fonetik o'zgarishlari quyidagilar:

1. Urg'usiz bo'g'inlarda reduksiya;
 2. Unlilarning qisqarishi va cho'zilishi;
 3. Qadimgi ingliz diftonglarining monoftonglarga aylanishi;
 4. Yangi diftonglarning paydo bo'lishi.
- I. Urg'usiz bo'g'inlarda unli tovushlar reduksiyasi.

Hamma urg'usiz unli tovushlar "e" tovushiga o'tgan [ə]. Masalan, infinitiv qo'shimchasi **an>en**

Spræcan>spræcen

sættan>sætten

Ko'plik son bosh kelishik qo'shimchasi as>es

stanes>stones yoki, **sunu>sune.**

Wyld va Yespersen bu hodisani XIII asrga tegishli deb xisoblashadi. XIII asr matnlarida **asbed>asbid** formasini **bunden>bundin** formalarini uchratish mumkin. Balki, yozilishidagi farqlar mahalliy dialektlardagi talaffuz xususiyatlariga bog'liqdir, chunki yuqorida ko'rsatilgan farqlar faqat shimoliy dialektda uchraydi.

Masalan, QI fst>fisi

düst>dust

læfan>laft.

Faqatgina **ld**, **nd**, **mt** va ayni vaqt **st** oldida kelgan harf birikmalari cho'ziqligicha qoldi. Masalan, **bindan**.

Eastan>esten "sharqda"

Ayrim uch bo'g'inli so'zlarda undosh oldida turgan cho'ziq unli ham qisqaradi.

Masalan,

OE

ME

halidæ > haliday

laferce > lark

Unli tovushlarning cho'zilishi

"a, o, e" qisqa unli tovushlari ochiq bo'g'inlarda cho'zilgan edi. Masalan, talu>tále

care>cáre

stelan>stēlan

"i" va "u" qisqa tor unli tovushlar cho'ziq keng tovushlarga aylandi: i>e. u>o wikes>wēkes

duros>dores.

O'rta ingliz tili davrida yangi prinsip vujudga kelgan edi. Unli tovushining cho'ziq va qisqa bo'lishi fonetik muhitga bog'liq edi. Brunner, Ilish va Smirnitkiy unli tonushlarning qisqarishi XI va cho'zilishi XIII asrda bo'lib o'tgan deb hisoblaydilar. Arakin esa shu ikkita hodisa parallel bo'lib o'tgan deb hisoblaydi.

Shu jarayon umuman tilning ritmik-fonetik strukturasi o'zgartirgan edi va unli tovushlar sistemasining keyingi rivojlanishi uchun imkoniyat tug'dirib berdi. Bu esa yangi ingliz unli tovushlar sistemasining yaratilishiga olib keldi.

Unlilarning torayishi

XII-asr davomida cho'ziq [a:], [æ:] unlilarining torayishi sodir bo'ldi. Buning natijasida qadimgi ingliz tilida [a:]>[o:] ga o'tdi va **o** yoki **oo** bilan, keyinchalik esa **oa** bilan ifodalana boshlandi.

Ban > bon, boan - suyak

gan > goon - yurmoq

hlaf > lof, loaf - non

Agar [a:] tovushidan oldin undosh + [w] turgan bo'lsa, uning ta'sirida [o:] ifodalana boshladi.

twa > two [two:]

[æ:] > [ɛ:] ga o'tdi va yozuvda **e** yoki **ee**, **ea** grafikasida qo'llanila boshlandi.

sǣ > se, sea - dengiz

lǣtan > leten, leeten - ruxsat bermoq

XIII asrga kelib qadimgi ingliz [a:] tovushi qisqa [a]ga o'tdi.

thǣt > that [ðat]

Qadimgi ingliz diftonglarining monoftonglarga aylanishi

Hamma qadimgi ingliz diftonglari XI asrda monoftonglarga aylandilar, faqat Kentda bu hodisa XIV asrgacha uchrab turar edi. Bu jarayon natijasida:

ea > æ > a QI da wearm > wǣ:rm > warm

Lekin, bu erda dialektlarga ko'ra ancha farqlarni ko'rishimiz mumkin. Janubiy dialektda:

ea > ea > e, eare > ēare > ere

Markaziy dialektda "ea" ga sinish hodisasiz "a" harfi **ld** oldidan "a" cho'zilgan va **o:** (ochiq cho'ziq)ga o'tgan.

ea > a > o ceald > cald > cold

Shimoliy dialektda ham sinish bo'lmagan edi. Lekin "a", "ld" oldidan cho'zilib o'z sifatini saqlab qoldi (hech qanaqa boshqa tovushga o'tib ketmagan).

ald > ald.

Qadimgi ingliz Uesseks adabiy til uchun xarakterli bo'lgan sinish formalar tilning keyinchalik taraqqiyotida asosiy bo'lgan London dialektida o'z ifodasini topmmaydi. London dialektning formolari qadimgi ingliz Mers dialektidan boshlanib kelmoqda. Mers shevasida biz bilganimizdek sinish oz tarqalgan edi.

Uesseks **cald** formasiga Mersiyadagi **aid** formasi mos kelardi. Tilning keyingi taraqqiyoti uchun esa aid formasi ahamiyatga ega edi. Chunki hozirgi zamon ingliz tilini old so'zi "**aid**" formasidan kelib chiqqan.

Qadimgi ingliz cho'ziq ea > e ochiq cho'ziq tovushiga o'tgan edi.

Qadimgi ing: heap > hep

Kentda esa: ea > **ue, ua** ga o'tgan

deild > dyed, dyad

Qadimgi ingliz "eo" avvalo [o] tovushiga o'tgan edi. Shu tovushni g'arb-sharqiy va janubiy-g'arb dialektlarida XIV asrgacha uchratish mumkin edi, qolgan boshqa dialeklarda esa **o** XII asrda "e" o'tgan.

Masalan : q.ing seolf. soil, self

Qadimgi ingliz cho'ziq eo > e

Yozilishida ko'pincha double "ee"

theof > thief

ceosan > chosen

Qadimgi ingliz "io" "i" dan umlaut ta'sirida kelib chiqqan, qadimgi ingliz davridayoq "eo" ga utib keyinchalik esa "o" ga o'tgan.

siolfor > seolfor > selver

Qadimgi ingliz **ie, i, u** palatal undoshdan keyin janubiy-g'arbiy shevada i, u gietan > yitan, yuten, boshqa dialektlarda esa qadimgi ingliz tilidagi **e** diftongi saqlanib qoladi: geten, gelden

Janubiy dialektda:

ea > ea > e eare > ēare > ere

Markaziy dialektda "ea"ga sinish hodisasiga o'xshash "a" harfi mos kelardi. Keyin esa **ld** oldidan "a" cho'zilgan va **o** (ochiq cho'ziq) o'tgan ea>a>o ceald > cald > cold

Shimoliy dialektda ham sinish hodisasi bo'lmagan edi. Lekin "a" "ld" oldidan cho'zilib, o'z sifatini saqlab qoldi (hech qanaqa boshqa tovushga o'tib ketmagan), **ald>ald**.

Yangi diftonglarning paydo bo'lishi

O'rta ingliz tilida yangi tildagi diftonglar paydo bo'ladi. Bu diftonglar qadimgi ingliz monoftonglashib ketgan diftonglardan tamoman farq qilar edi. Yangi diftonglar unli va o'rta yoki orqa sirg'aluvchi undosh tovushlar birikmasi

natijasida vujudga kelgan.

Til o'rta sirg'aluvchi undosh g [g] va til orqa sirg'aluvchi y [j] unlisiga aylanadi va oldingi kelayotgan unli bilan birga yangi tildagi diftonglarni vujudga keltiradi. O'rta sirg'aluvchi natijasida paydo bo'lgan diftonglarning ikkinchi elementi "i" tovushi bo'ladi.

Orqa sirg'aluvchi vujudga keltirgan diftonglarda esa ikkinchi element "w" keyinchalik "u".

1. Unli + til o'rta sirg'aluvchi j æg > ai, ay masalan :

dæg > dai , day

mæy> mai, may

áy>ai, gráy>gral>gray

ey > ei . ey wey > wei, wey

ēy> ei,ey hēy> hei, hey.

2. Unli + orqa sirg'aluvchi "u"

ag>aw>au

lagu>lawe

ag>ow

agen>owen

"au" diftongi bir qator fransuz tilidan o'zlashgan so'zlarda uchraydi: cause, faute.

Bundan tashqari ushbu diftong juda ko'p normand shevasida burun tovushlari oldida uchraydi.

ancient>auncient

chambre>chaumber

Diftonglar **unli + h** dan paydo bo'lgan bo'lishi mumkim. Lekin bu tovushlar saqlanib qolmagan: a+h>auh, augh, naht>haught.

Shu o'zgarishlar natijasida, o'rta ingliz tilida yangi diftonglar paydo bo'lgan. Ular qadimgi ingliz diftonglaridan farq qilar edilar, chunki ularning ikkinchi elementi tor edi. Qadimgi ingliz diftonglarida esa ikkinchi element ochiq edi.

Shunday qilib, o'rta ingliz tilining fonetik sistemasi qadimgi ingliz diftonglaridan farq qilar edi. Asosiy o'zgarishlar faqat tovushlarning o'zlarigina o'zgarib qolmasdan, balki ayrim fonetik printsiplar ham o'zgargan. Unli tovushning sifati va soni, fonetik va orfografik o'zgarishiga bog'liq edi. Diftonglarning xususiyati ham o'zgargan edi.

O'rta ingliz davrining konsonantizmi

O'rta-ingliz tili davrida qadimgi ingliz davrida boshlangan jarayonlar tugadi. O'rta ingliz davrida deyarli ko'p o'zgarishlar bo'lmagan.

1. So'zning boshida **hl, hn, hr** harf birikmalarida turgan "h" talaffuzda tushib qolgan edi.

masalan: hlaforð > lord

hnuiu > nute, hring > ring

2. O'tgan zamon formalarida [k] tovushi tushib qolgan.

Makede > makde > made

Maked > makd > mad

Ushbu unli tovushlarning sistemasi yangi ingliz davrni fonetik sistemasini rivojlanish asosi edi.

Mavzuga oid savollar

1. Norman istilosi davrida ingliz tilining mavqei qanday edi?
2. Skandinavlar istilosi ingliz tiliga qanday ta'sir etdi?
3. Ingliz tilining fransuz tili ustidan qilgan g'alabasining sabablari nimada edi?
4. Shotland tili qaysi sheva asosida hosil bo'lgan edi?
5. London shevasining mamlakat buylab tarqalishiga nimalar sabab bo'lgan?
6. O'rta davrga kelib, orfografiyadagi o'zgarishlarning asosiy sababi nimada edi?
7. O'rta ingliz tili davrida qanday yangi diftonglar hosil bo'ldi?

Savol va topshiriqlar

1. Quyidagi gaplarni o'qing, tarjima qiling, ularda ishlatilgan ot va fe'l

shakllarining qo'llanishi xususiyatlariga e'tibor bering. Alohida e'tibor so'zlar semantikasi va kombinatorikasiga qaratilsin.

1. *Se flota* tha eall gecuron Cnut to cuninge (Chron., p. 272) – O'shanda u flot Knutni qirol deb atagan.

2. *Se here gebrohton* heora soipu on Lundene (Chron., p. 268) – Qo'shin kemalarni Londonga olib keldi.

3. And eall thaet *folc* God aelmihtigne bletsodon and wurhodon (A.L., p. 536) – Bu xalq qodir xudoni olqishlab unga sig'indilar.

4. Th *landfolc* comen him ongean grithedon with hine, *waedon* th he sceolde thet land ofergan (Chron., p. 345) – Unga qarshi chiqayotgan xalq bu bilan bitim tuzdi va u mamlakatni vayron qiladi deb o'yladi.

O'rta davr ingliz tili

1. All his *baranage* him biforn to Joseph ban an oth sworn (C.Mundi., 4649) – Uning barcha baronlari ungacha Iosifga bo'ysunib kelganlar.

2. The knight was glad, and no ferly, and so were al that *cumpanye*. (H.Synne, Z863) - Ritsar mamnun edi va qo'shinining barchasi mamnun ekanligini hayratlanarli joyi yo'q edi.

3. his *dugethe* weoron blithe. (Bruth, 17635) - Uning qo'shini xushchaqchaq edi.

4. *The Kynrod* of Cayn was evir bisi for to make armour and wepin. (Chr, of Engl., p.l 1) - Kainning urug'i doimo qurol yasash bilan mashg'ul edi.

Boshlang'ich yangi ingliz tili davri

1. And ... a Dutch *fleet* is gone thither: and if they should meet with our lame ships (Pepys, Diary, p.296)

2. *The army* of queen means to besiege us. (Sh. III, H. 6,1, 2, 64)

3. *The company* she keeps about her are like herself, that she may be known by them what she is. (Pepys, Diary, p. 148)

4. All his *families* are in good humour. (Ad. Spectator, p. 13)

O'rta ingliz tili davri grammatik tuzilishidagi asosiy o'zgarishlar

Reja:

1. O'rta ingliz tili davrida ot kategoriyasi.
 - a) O'zak-negizli turlanishdagi o'zgarishlar.
 - b) Rod kategoriyasining yo'qolishi.
2. O'rta ingliz tili davrida olmosh kategoriyasi.
3. O'rta ingliz tili davrida fe'l kategoriyasi.
 - a) Fe'l tuslanishidagi asosiy o'zgarishlar.
 - b) Yangi zamon shakllarinng paydo bo'lishi.

Tayanch iboralar: *Otlarning o'zak-negizli turlanishi, shaxs son, grammatik rod, artikl, qo'shimchalarining reduksiyasi, urg'usiz bo'g'in, davomli shakl, perfekt shakl.*

Qadimgi ingliz tili davrida vujudga kelgan omonim kelishik qo'shimchalarining tushishiga olib keldi. Ushbu hodisa, urg'usiz bo'g'indagi unlilarning reduktsiyaga uchrab neytral tovush ifodalay boshlashi tasirida yuzaga keldi.

XII asrga kelib, qadimgi ingliz tilida mavjud bo'lgan “-as” qo'shimchasining “-es” ga o'tishi va mujskoy, sredney roddagi barcha negizli (-o-.i-.u-) otlar -a-negizli otlarning bosh kelishik birlik va ko'plik qo'shimchalarini ola boshladi.

Jenskiy roddagi (-o-.i-.u-) negizli otlarning bosh kelishik ko'pligi “-en” negizli qo'shimcha bilan ifodalana boshladi va XIII – XIV asrlarda “-es” ko'plik qo'shimchasi bilan qo'llanilishga o'tdi. “-es-“ ko'plik qo'shimchasi fransuz tili ta'sirida vujudga kelgan degan olimlar fikri ilmiy adabiyotlarda ko'proq uchraydi.

-a- negizli muj.roddagi otlar

	birlik	ko'plik	
	Qadimgi ingliz	XII asr	XIV asr
	hring	ring	ringes
	Hrinegs	ringes	ringes
	Hrineg	ringe	ringes
	hring	ring	ringes

O'rta ingliz tili davrida negizlarga ajratish jarayoni tugagan edi. Ammo grammatik rod saqlanib qolgan edi. XII asrda II turlanish qolgan edi. Turlanishlarga bo'lish asosida rod yotgan edi.

Muj.rod		
	birlik	ko'plik
Bosh kelishik	ston	stones
Qaratqich kelishik	Stones	stone
Jo'nalish kelishik	Ston (e)	stones
Tushum kelishik	ston	stones

Endi muj.rodga "a" negizli so'zlari "a" "a" negizli sr.rod so'zlari kirar edi. Jen. rodga esa "u" "o" negizli so'zlar va qisman "u" negizi sr.rod so'zlari kirar edi.

Jen.rod		
	birlik	ko'plik
Bosh kelishik	cāre	cāreu
Qaratqich kelishik	cāre	cāren (e)
Jo'nalish kelishik	cāre	cāren
Tushum kelishik	cāre	cāren

Sr.rod		
	birlik	ko'plik
Bosh kelishik	ship	shipe
Qaratqich kelishik	shipe	shipe
Jo'nalish kelishik	ship	shipen
Tushum kelishik	ship	shipe

XIV asrda so'zning oxiridagi "u" qo'shimchasi tushib qoladi. Shuning natijasida rod va kelishiklar bir xilda bo'lib chiqadi .

XV asrda esa "e" ham tushib qoladi. Bu esa jen. va sr. rod bir xil bo'lib qolishiga olib keladi. Faqatgina ikkita kelishik saqlanib qoladi, possessive va

objective case qo'shimchalarning yo'qolgani bilan birga grammatik ma'nolar ham yo'qoldi deb o'ylash noto'g'ri. Flektiv formalar o'rniga analitik formalar vujudga keladi, ya'ni kelishiklar oldingi ko'makchi orqali ifoda etila boshlandi.

Predloglar qadimgi ingliz tilida ham mavjud edi. Ular ayrim leksik ma'nolarga ega edi. Masalan: Two gentlemen of Kerona.

“of” ko'makchining aniq ma'nosi. Keyinchalik esa ko'makchilar so'z manosini yo'qotgan edi.

XIV asrda “of” ko'makchisi qaratqich kelishigini ifoda eta boshladi: The groghte of Marche - Mart qurg'oqchiligi.

"Wip" ko'makchisi ma'nosi qadimgi ingliz tilida qarshi bo'ylab edi.

Efeah wip pone here - bu yerda qarshi keyinchalik esa birgalik kelishigi o'rnida ishlatila boshlandi.

"To" esa jo'nalish kelishigi.

eocle lo his huse - o'z uyiga ketdi.

XIV -XV asrda eski flektiv sistemasi o'rnida kelgan edi.

"S" suffiksi bilan egalik formasining tarixi

Yuqorida aytilganday qadimgi ingliz tili turlanish sistemasi yo'qola bordi, ingliz otlari faqatgina ikkiga kelishikka ega bo'lib qoldi, ya'ni bosh va qaratqich kelishigi “es” qo'shimchasiga ega edi va ko'plik sonning qo'shimchasi ham "es" edi.

Qaratqich kelishigi suffiksi "es" edi, u ko'pincha muj. va sr. rod otlariga qo'shilar edi.

Bundan tashqari V negizli otlarga qaratqich kelishigida "es" qo'shimchasi qo'shilmas edi.

Masalan: **his sister sone** (onasining o'g'li).

Yoki jen. rodde **the Scottis Quene ctyue** - Shotland qirolichasining jinoyati.

"es" suffiksi urg'usiz paytda [iz] talaffuz etililadi.

XIII-XV asrlarda “is” "ys" orfografik belgisiga ham ega edi. XIII asrda tegishlilikni ifodalash uchun yangi metod qo'llaniladigan bo'ldi va shu usul XV-XVI asrlarda keng tarqalgan edi. Bu usulning mohiyati shunda ediki, otdan keyin

tegishlilikni ifodalash uchun egalik olmoshi ishlatilar edi. Ya'ni: his. her, their.

Mas: XIV asrda The painter ys nam - rassomning ismi.

XV asrda **No shoo apon no man ys fote** hech kimning oyog'ida botinka yo'q. Undan keyin egalik olmoshi [h] ni yo'qotgan edi va his is (ys) ohangiga yaqinlab qolgan edi.

Keyinchalik is (ys) fonetik bo'yicha [r] va [s] ga oddiylashgan edi. Apostrof – 's yozilishi esa XVII asrda tarqala boshlandi. Shunday qilib, hozirgi zamon "s" formasi qadimgi ingliz tili "a" negizli muj. va sr. rod otlarining qaratqich kelishigidan kelib chiqqan edi. Ko'plik sonning va egalik formasining qo'shimchalariga mos kelgan edi va shuning uchun ko'plik son uchun faqat "s" qo'shilar edi. Lekin otlar ko'plik sonda "es" qo'shimchasiga ega bo'lmasa "-s" qo'shilar edi.

O'zakli negizlar

Qadimgi ingliz davrida otlarning katta bir guruhi bor edi. Bu guruhning otlari ko'plik sonda negiz yasaydigan suffiksga ega emas edi va ko'plik son qo'shimchalarini to'g'ri so'zning o'zagiga qo'shish orqali yasalar edi. Turlanmishning bu tiliga uch rod otlari ham kirar edi. Ko'plik son bosh va tushum kelishiklarida otlar "i" suffiksiga ega edi. "i" suffiksi esa til oldi pereglasovkasiga olib kelib tushib qolgan edi. VII asrga kelib ba'zi bir so'zlar ko'plik sonning bosh va tushum kelishiklarida hech qanaqa suffiksga ega bo'lmagan, balki o'zakdagi unlini o'zgartirgan edi. Bu usul keng tarqalmagan edi va o'rta ingliz davrida tuxtagan edi.

Bu guruhning ba'zi bir so'zlari masalan: bos, scrud keyinchalik shu guruxdan ajralib "es" suffiksi yordami bilan ko'plik sonni vujudga keltira boshladi. Books

Ilgari bōc - bec

qolgan boshqa so'zlarla esa uzakdagi unlini o'zgarishi orqali ko'plik yasalishi saqlanib qolgan edi.

a foot-fut

a tooth- teeth va boshqalar

Qadimgi ingliz ko'plik sonda o'zakni o'zgartiradigan ("goose" g'oz)

so'zidan) yangi ma'noni ya'ni "mashinachining dazmoli" anglatadigan **goose** so'zi paydo bo'lgan edi. Shu so'z ko'plik sonda o'zakdan negizni o'zgartirmasdan balkim "es"suffiksi ishlatilishi orqali yasalgan: a goose— geese

Sheep va eor so'zlarining ko'plik soni.

"a" negizli qadimgi ingliz **sceap** va **surne deor** so'zlari ko'plik sonda qo'shimchalarga ega emas edilar, chunki o'zakda cho'ziq unliga ega bo'lgan so'zlar "u" suffiksini yo'qotgan edi. Shuning uchun bu otlarning ko'plik va birlik son formalari bir xil edi, ya'ni **sēap deor**.

Ko'p vaqt o'tgach bu guruhning ko'p so'zlari masalan: **pēār, þing** ko'plik sonda "es" suffiksi kushiladigan so'zlari guruhiga o'tgan edi. Eski shaklini esa yuqorida aytilgan faqat uchta so'z saqlab qolgan edi.

Albatta bu erda nima uchun bu so'zlar ko'plik sonda "es" suffiksini qo'shmaydi degan savol paydo bo'ladi. Qadimgi ingliz "a" negizli **fisc-fiscas** formalarga ega bo'lgan **fisc** so'zi ham keyinchalik bu guruhga o'tib ketgan. Faqat **fish** so'zi emas, balkim **trout, salmon, sterlet** so'zlari ham ushbu guruhga o'tgan.

Otlarda grammatik rodning yo'qolishi

Otlarning negizli turlanishidagi morfologik belgilar sistemasining buzilishi faqatgina kelishik kategoriyasi emas, balki rod kategoriyasining ham yo'qolishiga olib keldi.

Ot va sifatlardagi kelishik va bir-biri bilan moslashuvchi qo'shimchalarning yo'qolishi hamda olmosh, artikllarning kelishik qo'shimchalarining buzilishi natijasida rod grammatik kategoriyasini xarakterlovchi belgilar yo'qola bordi.

XII-XIV-asrlar davomida kishilik olmoshlari sistemasida sezilarli o'zgarishlar sodir bo'ldi. O'rta davr ingliz tilida kishilik olmoshlari quyidagicha ko'rinish oldi:

	Birlik	Ko'plik
	Bosh kelishik	Bosh kelishik
I shaxs	I, ich	We

II shaxs	Thou	Ye
III shaxs	M. he F. he, she N. hit, it	Hi, they

O'sha davrga kelib tushum kelishigi olmoshlari asosida obyekt kelishigi olmoshlari ham hosil bo'ldi.

	Birlik	Ko'plik
I shaxs	Mē	Us
II shaxs	Thē	thou
III shaxs	M.r him J.r hir, hire S.r hit, it	Them, hem

Egalik olmoshlari esa quyidagicha ko'rinish olgan edi.

	Birlik	Ko'plik
I shaxs	Min, mi	Our
II shaxs	Thin, thi	Your
III shaxs	M. his F. hir, her N. his	Ther, hire

Ko'rsatish olmoshlari

XII-XIV asrlar davomida ko'rsatish olmoshlari bir qancha o'zgarishlarga duch keldi. Natijada ikki xil ko'rsatish olmoshlari, ya'ni yaqin masofani ko'rsatish olmoshlari va uzoq masofani ko'rsatuvchi ko'rsatish olmoshlari hosil bo'ldi.

Qadimgi (M) þēs>thes [ðe:s] þās>tho, thos [ðo:s]

(F) þēos>thes [ðe:s] þā>tho, thos [ðo:s]

(N) þis>this þæt>that

Artiklning hosil bo'lishi

O'rta davr ingliz tilining eng muhim grammatik hodisalaridan biri bu aniq va noaniq artiklning vujudga kelishi bo'ldi.

Qadimgi davr ingliz tilida mavjud bo'lgan m.r sē, j.r sēo, va sr.r. þæt ko'rsatish olmoshlari yordamchi so'z vazifasida qo'llanilib, ot tomonidan ifodalangan predmetning ayrim xususiyatini ko'rsatishga xizmat qilgan. Vaqt o'tishi bilan ushbu ko'rsatish olmoshlarining funksiyalari boshqa ko'rsatish olmoshlariga o'tib, bu olmoshlar aniq artiklga aylanadi.

Aniq artiklning rivojlanishi noaniq artiklning hosil bo'lishi bilan ham bog'liqdir. Noaniq artiklning hosil bo'lishiga qadimgi davr ingliz tilidagi **ān**-“**bir**” soni xizmat qilgan. Qadimgi ingliz tili davrida ushbu son faqatgina sanoq son vazifasinigina emas, balkim otning umumiy xarakterini ko'rsatuvchi so'z sifatida ham qo'llanila boshlagan edi. XII asrga kelib **ān** ikkiga bo'lindi, ya'ni **oon** [o:n] keyinchalnk **one** [wʌn]ga aylandi va noaniq artikl **an** o'rta ingliz tili davrida saqlanib qoldi. XIII-XIV- asrlarda **n**-ning urg'usiz bo'g'inlarda tushishi natijasida **a** noaniq artikli hosil bo'ldi. Ammo **an** unli tovushlar oldidan qo'llanilishi saqlanib qoldi.

Qadimgi davr ingliz tilida mavjud bo'lgan barcha (kuchli, kuchsiz, preterito-prezent, suppletiv) fe'llar o'rta davr ingliz tilida ham saqlanib qoldi. Ammo o'rta davr ingliz tilidagi fonetik o'zgarishlar ta'siri natijasida ba'zi o'zgarishlar sodir bo'ldi.

KUCHLI FE'LLAR SISTEMASIDAGI ASOSIY O'ZGARISHLAR

1. Qadimgi ingliz [ā] > o'rta ingliz [ō] o'tish 1 sinf ikkinchi negizida [ā]>[ō] o'tishda sababchi edi. Shuning natijasida unlilarning almashinuvini quyidagicha ko'rsatish mumkin: **î-i-ō-o**.

Bundan tashqari urg'usiz qo'shimchalarning unlilari [ə] reduksiyalashgan edi.

driven - drov - driven – driven; shinen - shon - shinen - shinen

2. Diftonglarning cho'zilishi II va III sinflarida ba'zi bir o'zgarishlarga olib keldi. II sinfdagi uchinchi negiz (ya'ni o'tgan zamon ko'plik soni) [u] ni [o] ga

almashdi. XIII asrda uchinchi va to'rtinchi unlilar cho'zilgan edi.

II sinf fe'llarining unlilar almashinuvini quyidagicha ko'rsatish mumkin:

I ēo>ē	II ēā>ē	u>ō>ō	ō>ō
chesen	ches	chosen	chosen
fresen	fres	frosen	frosen

3. Uchinchi sinf fe'llari qadimgi ingliz tili davrida uchta sinflarga bo'linar edi.

O'rta ingliz davrida esa 2 va 3 sinflarning unlilari modifikatsiyasi natijasida bir xil bo'lib qoldi.

II sinf	melten	malt	multen	molten
	helpen	halp	hulpen	holpen
III sinf	ēō>ē	ēā>ā	u	o
	kerven	earv	curven	corven
	sterven	sratw	sturven	storven

III sinf I sinfchaning fe'llariga bo'linib ketgan edilar. Ulardagi fe'llarning "i" va "u" unlilari "ld", "nd" va "mb" oldida cho'zilgan edi.

III sinf I sinfga cho'zilgan

i>i	ā>ō	u>ū	u>ū
binden	bōnd	bounden	bounden
finden	fōnd	founden	founden

Cho'zilmagan

i	ā>ā	u	u
drinken	drank	dunken	drunken
winnen	wan	wunnen	wunnen

Qisqa [ō] ko'pincha [ā] ga o'tgan edi.

Qisqa ingliz [ɔ]ning o'rta ingliz cho'ziq [e] torayishi va [ɔ] ni [ū] o'tishi IV va V sinf fe'llari unlilarning o'zgarishiga olib keladi.

IV sinf fe'llari

Q.ing ē> o'rta ing e	Q.ing ā> o'rta ing a	e>ē	ō>o
beren	bar	beren	boren
teren	tar	teren	toren

V sinfnig ba'zi bir fe'llari to'rtinchi negizning [ē] va [ō]ga almashgan edi.

ē>e	æ>a	ē>e	ē>e
sp(r)eken	sp(r)ak	sp(r)eken	sp(r)eken, spoken
eten	at	eten	eten

O'rta ingliz davrining o'rtasida ochiq urg'uli bo'g'inlarda qisqa unlilar cho'zilgan edi. Shuning natijasida 4, 5, 6 sinf birinchi negizda 2, 4, 5 sinf, uchinchi negizda 2, 4-6 sinf to'rtinchi negizda o'zgargan edi. Misollarni yuqorida ko'rishimiz mumkin.

Yuqorida aytib o'tilgan o'zgarishlar negizlarning moslashuviga olib kelgan edi. Kuchli fe'llarning o'rta davr ingliz tilidagi shakllari quyidagicha ko'rinish oldi:

Infinitiv	O'tgan zamon birlik	O'tgan zamon ko'plik	Sifatdosh II	
I sinf written riden	wrot rod	written riden	written riden	to write to ride
II sinf chesen	ches	chosen	chosen	to chose
III sinf drinken	drank	dronken	dronken	to drink
IV sinf beran	bar	beren, bar	boren	to bare
V sinf geten	gat	geten, gat	geten	to get
VI sinf shaken	shok	shoken	shaken	to shake
VII sinf fallen holden wepen	fell held wep	fellen helden wepen	fallen holden wepen	to fall to hold to weap

Kuchsiz fe'llar

O'rta ingliz tili davrida kuchsiz fe'llarda o'zgarishlar ro'y berdi. Urg'usiz bo'g'inlardagi unlilarning kuchsizlanishi natijasida bir sinfdan ikkinchisini farq qiluvchi belgilari yo'qoldi va fe'llarning bitta shaklga birlashishiga olib keldi.

	Qadimgi ingliz tili davri	O'rta ingliz tili davri
--	---------------------------	-------------------------

sinf	infinitiv	O'tgan zam. ko'plik	infinitiv	O'tgan zam. ko'plk	infinitiv	O'tgan zam. ko'plik
I	belæfan	belædon	beleven	belevden	beleeve	beleevede
II	locian	locodon	loken	lokedden	looke	lookede
III	libban	lifdan	liven	livden	live	livede

Yuqoridagi jadvalda ushbu kuchsiz fe'llarning o'zgarishi misollarda keltirilgan. Ushbu kuchsiz fe'llarning bir guruhiga suffiksatsiya bo'lishi natijasida kuchli fe'llarga qaraganda ko'pchilikni tashkil eta boshladi. O'sha davrda tilga kirgan yangi fe'llar ham ushbu guruhga qo'shilishdi. Shu bilan birga guruh fe'llarining ba'zilarida yangicha o'zgarishlar ham sodir bo'ldi. Masalan o'zagi -l.-n.-ld.-nd.-rd bilan tugaydigan fe'llardagi -de suffiksi -te ga aylandi.

Qadimgi ingliz tili davri			O'rta ingliz tili davri		
Infinitiv	O'tgan zamon	Sifatdosh II	Infinitiv	O'tgan zamon	Sifatdosh II
Fēlan	Fēlde	Fēl(e)d	Fēlen	Fēlte	Fēlt
Lænan	Lænde	Læn(e)d	Lenen	Lente	Lent
sendan	sende	sendedn	senden	Sente	sent

Preterito-prezent fe'llar sistemasidagi o'zgarishlar

O'rta ingliz tili davriga kelib preterito-prezent fe'llarining tovush tuzilishi tildagi umumiy fonetik o'zgarishlarga binoan o'zgardi.

Masalan: **wat>wot; āg>owe; sceal > shal**

Fe'llardagi shaxs-son qo'shimchalarining reduktsiyasi. O'rta ingliz tili davrida fe'lning shaxs-son qo'shimchalari quyidagi o'zgarishlarga yuz tutdi:

1. Urg'usiz bo'g'indagi unlining "[ə]" ga kuchsizlanishu fe'ldagi shaxs-son qo'shimchalaridagi farqning yo'qolishiga olib keldi.
2. Shaxs-son qo'shimchalarining yo'qolishi natijasida tovush almashinuviga kiruvchi fe'llarning sistemi suffiksli fe'llar guruhiga o'tdi.

Son	Shaxs	Qadimgi ing.t. davri	O'rta ing. t. davri	Son
Birlik	I	Telle	Telle	Telle
	II	Tallest	Tallest	Tallest

	III	Telleþ	telleth	Telles
Ko'plik		telleþ	Tellen	telle

Yangi zamon shakllarining paydo bo'lishi.

Qadimgi ingliz tili davrining oxirlariga kelib perfekt, kelasi zamon va majhul nisbat shakllarining analitik formalari paydo bo'la boshladi. Ammo ushbu davrda bu shakllar grammatikalashuv jarayonida bo'lib, erkin sintaktik birikma sifatida qaralar edi. O'rta ingliz tili davriga kelib ushbu shakllar to'la grammatik shaklga ega bo'lishdi.

Biz ushbu jarayonni quyidagicha izohlashimiz mumkin:

1. **beon, habban, sculan, willan** fe'llarining boshqa turli fe'llar bilan birikib qo'llanilishi natijasida ushbu fe'llar o'zlarining leksik ma'nolari yo'qola bordi va ushbu jarayon XIII-XIV asrlarga kelib o'z nihoyasiga yetdi. Misol uchun "**that hem hath holpen....**" «ularga yordam bergan» gapida **hath** fe'li o'zining «bor bo'lmoq» leksik ma'nosini to'laligicha yo'qotgan.

2. **beon, habban** fe'llari bilan birikib keladigan sifatdosh konstruksiyasi qo'shimchalardagi umumiy reduksiya ta'siri natijasida rod, shaxs-son, kelishik shakllarini yo'qotdi va murakkab fe'l shakllari tarkibiga kirdi. Ushbu jarayonlar natijasida yuqorida keltirilgan konstruksiyalar fe'lning zamon grammatik shakliga aylandi.

Passiv shakllari ham o'rta ingliz tili davriga kelib hosil bo'ldi. Ma'lumki passiv shakllari faqatgina o'timli fe'llar bilan yasalihi mumkin. Shunday qilib, passiv shakli o'rta ingliz tili davriga kelib **to be + sifatdosh II** shakllari orqali yasala boshladi. O'rta davrda perfekt ma'noni ifodalagan passiv shakldagi ba'zi holatlar hozirgacha ham saqlanib qolgan. Masalan: **He is gone - u ketdi.**

Shall, will fe'llari infinitiv bilan birikib kelgan holatda o'zlarining modal ma'nosini yo'qotib, grammatikalashuv jarayoni natijasida kelasi zamonni ko'rsatuvchi shaklga aylandi.

O'rta ingliz tili davrida, shuningdek **continuous** shakli ham paydo bo'ldi. Ya'ni ushbu shakl nutq momenti paytida davom etayotgan ish-harakatni ifodalash

uchun qo'llanila boshlandi va **to be + sifatdosh I** shakli orqali yasalar edi. Ushbu **beon + sifatdosh I** qadimgi ingliz tili davrida ham davomiylik holatini ifodalab kelgan.

(O.E) ealle þa woruld on hiora āgen gewill onwendende wæron neah C wintra (they all were (destroyers) destroying the world).

M.E) Syngynge he was or floytynge al the day. (He was singing or playing the flute all day long)

Perfect Continuous shakli o'rta ingliz tili davrida juda kam uchraydi.

We hanl ben waytinge al this fourteninght (We have been waiting for fournight (two weeks)).

Mavzuga oid savollar.

1. O'rta ingliz tili davriga kelib ot kategoriyasida qanday muhim o'zgarishlar ro'y berdi?
2. Rod kategoriyasiishi yo'qolishiga asosiy sabablar nimada edi?
3. O'rta ingliz tili davriga kelib olmosh kategoriyasida qanday o'zgarishlar sodir bo'ldi?
4. O'rta ingliz tili davrida ko'rsatish olmoshlari qanday ko'rinish oldi?
5. O'rta ingliz tili davrida fe'ldagi shaxs-son qo'shimchalarining yo'qolishini qanday izohlash mumkin?
6. O'rta ingliz tili davrida fe'l tuslanishi qanday o'zgarishlarga uchradi?

Savol va topshiriqlar

1. Quyidagi gaplarni o'qing, ularda ishlatilgan ot, fe'l va sifatlarga e'tibor bering. Ularning semantikasi va kombinatorikasiga e'tibor qarating.

1. *The army of the queen hath got the field* (Sh.II.H.6.1.4.1.)
2. For no *familie* there lacketh any kinde of victualles (More, Utopia, p.109)
3. And now Catholicke party was much weakened (Hayward, Annals, p.24)
4. Such a field as this, where stained nobility lies trodden on (Sh.H.4, V, 4, 13)

Hozirgi ingliz tili davri (18 -19 asrlar)

1. *The crowd* was already thinning out considerably – some bound for the theatres, some to their clubs (S.Carrie, p. 63)
2. *The company* was then complete, 21 in all (M.P., p. 109)
3. Kirby's *gang* is going to raise hell about any wage cuts (T.W.Us., p. 48)
4. A new *generation* is growing up un our midet, a generation actuated by new ideas and new principals (M.R.S.S., p.59)
5. *The government* hopes to confine the strike to the Transvaal and are created with having the situation well in hand (Wendt, S. 33)
6. *The committee* has pronounced for a continuance of the "tyrany" and propose to extend, rather than to curtail or abolish the powers of the Lord Chamberlian's office (ibid., S. 33)
7. The Megarean sects were founded by Euclid not the mathematician and were the happy inventors of logical syllogism, or the art of quibbling (Bain, p. 301)

Yangi ingliz tili davri. Ingliz milliy tilining hosil bo'lishi va rivojlanishi.

Yangi ingliz tilining sistemasi

Reja.

1. Yangi ingliz davrining tarixiy ocherki.
2. Ingliz adabiy tilining rivojlanishi.
3. Yangi ingliz tili davriniig orfografik tuzilishi.
4. Unlilar sistemasidagi o'zgarishlar (unlilarning buyuk siljishi) "The Great Vowel Shift"

Tayanch iboralar: Til normasi, unlilarning buyuk siljishi, sirg'aluvchi undosh tovushlar, undoshlar tushishi, assimilatsiya.

Har bir til unda gapiruvchilar qanday past ijtimoiy darajada bo'lmasin, tarixiy sharoitning o'zgarishi va ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi bilan bog'lagan holda yuqori darajada rivojlangan va takomillashgan tilga ega bo'la oladi. Konkret tillar tipologiyasidagi struktural o'zgarishlar juda sekin, bilish qiyin bo'lgan yangi elementlarning barcha til bosqichida hosil bo'lgan va kelgusi taraqqiyotida ichki sabablar va tashqi sharoitlar ta'sirida to'planuvchi jarayonlarni

aniqlashga yordam beradi. Biroq, xalqlar va tillarning rivojlanish tarixida ba'zan shunday tarixiy sharoitlar vujudga keladi-ki, ularning ta'sirida alohida tillarning ijtimoiy funksiyalari tobora kengaya boradi. Tillar tezlikda qayta qurilishga ega bo'ladi, yangi sharoitga moslashadi va bunda tillardagi tipologik o'zgarish jarayolari shu sharoitda o'z tipologiyasida unchalik ko'p o'zgarishlarga uchramasa ham ancha ko'zga ko'rinib qoladi.

Tillarning ijtimoiy funksiyasi ishlab chiqarish va ijtimoiy sharoitlarning murakkablashuvi bilan bog'liq ravishda kengaya borishi tilshunoslar tomonidan bir necha bora ta'kidlab o'tilgan ijtimoiy hodisadir². Tillardagi bunday o'zgarishlarga ham lingvistik, ham ekstralingvistik faktorlar sabab bo'lishi mumkin. Bu hol qiyoslanayotgan tillarning har ikkalasida ham ko'zga tashlanadi. Masalan, ingliz tili tarixidagi fransuz tili ta'sirida bo'lgan o'zgarishlar ingliz tilining leksikasigagina emas, balki morfologik va sintaktik hodisalarda ham ko'zga tashlanadi. O'zbek tili tarixida arab va fors tillarining ta'siri ham huddi kechagidek, o'zbek tili leksikasida, ayrim hollarda esa fonetika va hatto sintaksisda ham ko'zga tashlanib turadi. Bu faktorlar qiyoslanayotgan tillarning sintaksisida sezilishi o'sha faktorlarning ancha salmoqli ekanidan dalolat beradi.

Bosh bo'laklar tartibida sodir bo'lgan o'zgarishlar

Ma'lumki, sintaksis tilning ancha mustahkam tizimga ega bo'lgan qismidir. Shu bois o'rta asrlardagi ingliz tilining sintaksisi va uning tarkibiy komponentlari bo'lgan gap bo'laklari va ularning gap strukturasida tutgan o'rni o'rta asrlar davrida qadimgi davrdagi holatidan unchalik ko'p o'zgarishlarga uchramadi.

Ko'pincha tilshunos olimlar ingliz tilining o'rta asrlar davomida fransuz tili ta'sirida ko'p o'zgarishlarga uchragani haqida gapiradilar. Bunday fikrni tilning morfologiya qismi haqida gapirilsa, ehtimol o'rinli bo'lar, lekin tilning sintaksisida katta o'zgarishlar bo'lishi uchun fransuz tilida aholining barcha qatlamlari gaplashgan bo'lganda, ehtimol, qandaydir o'zgarishlar bo'lishi mumkindir. Biroq Angliyada fransuz tili hukmron doiralar tilidagina qo'llanilgan bo'lib, asosiy

² Общее языкознание формы существования и функции языков. М. Наука, 1970, 213стр.

omma o'rtasidagi muloqot faqat ingliz tilida olib borilgan. Umumiy muloqot tili bo'lgan ingliz tiliga bu hol unchalik katta ta'sir o'tkazganiga ishonish qiyin³.

So'z turkumlari tizimida mavjud bo'lgan qo'shimcha (fleksiya)larning o'zgarishlar tufayli so'z tartibi bajaradigan funktsional vazifalarda ham ma'lum o'zgarishlar o'rin oldi. Agar so'z o'zagida morfologik elementlar o'z o'rnini topmagan, ya'ni so'z morfologik jihatdan shakllanmagan bo'lsa, uning boshqa bo'laklarga bo'lgan munosabati yordamchi vositalar, ya'ni analitik formalar, yoki predloglar, ko'makchilar, yo bo'lmasa so'z tartibi orqali ifodalanadi. Shu tarzda so'z tartibi ham sintaktik munosabatlarni ifodalovchi vositalardan biriga aylanib boradi. Fleksiya (qo'shimchalarning) qisqarishi morfologik o'zgarishlar gap tarkibining o'zgarishiga va so'z birikmalaridagi komponentlarning o'zaro munosabatlarining o'zgarishiga olib keldi.

Qadimgi davrda to'qri so'z tartibi (SQP) tarkibli gaplarda ko'proq qo'llanilgan bo'lsa, o'rta asrlarga kelib to'qri so'z tartibi (SQPQO) tuzilishdagi gaplarda va (Attr.QN) tuzilishdagi so'z birikmalarida ko'proq uchray boshladi. Shu tarzda sintaktik munosabatlar so'z tartibi orqali ifodalanadigan hollarda gap tarkibidagi so'zlarning joylashuvi qat'iy tus ola boshladi. Sintaktik munosabatlar yordamchi vositalar, analitik formalar, predlogli birikmalar orqali ifodalangan hollarda esa so'z tartibida ma'lum darajada erkinliklar hali saqlanib qolganligidan dalolat beradi. Masalan:

1. **The childe** was given a book...

Bolaga kitob berdilar...

2. To Caunterburry they wende...

Ular Kenterberriga ketdilar...

Qadimgi davrdagi an'anaga ko'ra ayrim o'rin va payt ravishlari ravishlari gap boshida kelganda teskari so'z tartibi haliyam saqlanib turgan edi. Masalan:

1. **Thanne longenfolk** to goon on pilgrimages.

O'shandan keyin odamlar hajga borishga *shoshila* boshlaydilar.

³ Bu haqida qarang; B.A.Ilyish, Ko'rsatilgan asar, 259 bet.

Sintetik so'z tartibi o'rta asrlar davrining oxirigacha nutqda kamroq ishlatilsada, ma'lum darajada saqlanib qoldi. Masalan:

1. **She** hir love him **graunted**.

U **qiz** o'z muhabbatini unga (yigitga) **had'ya etdi**.

Qadimgi ingliz tilida bo'lganidek, o'rta asrlar ingliz tilida ham gapning egasi asosan, ot va olmosh (kishilik va ko'rsatish)lar orqali ifodalangan. Masalan:

1. The kyng listned the savve.

Qirol hikoyani tingladi.

2. So hadde I spokan with hem everychon.

Men ularning har biri bilan gaplashib bo'ldim (chiqdim).

3. This was a fals cherl and a fals justice!

Bu yolg'onchi odam va yolg'onchi hakam edi.

Qadimgi davr ingliz tilida bo'lgani kabi o'rta asrlar davrida qo'llanilgan ingliz tilida ham kesim o'z tuzilishi va ifodalagan ma'nosiga ko'ra fe'l-kesim va ot-kesimga ajratilgan. Fe'l kesimlar sodda va qo'shma tuzilishga ega bo'lgan. Sodda fe'l-kesim faqat fe'lning o'zagidangina hosil qilingan. Masalan:

1. com neer, and taak youre lady by the hond.

kel yaqinroq va xonimning ushla qo'lidan.

2. I speke in prose.

men proza (usuli)da gapiraman.

Qo'shma fe'l-kesimga misollar:

1. eal sceal beon ther thenne cuth.

hamma narsa ma'lum bo'lishi kerak u yerda.

2. i ne can ne mai tellen alle the wunder ne alle the pines.

men sanab bera olmayman va bunga jur'at qila olmayman barcha yovuzliklarni va azoblarni.

qo'shma ot-kesimga misollar:

1. ich am elder then ich wes.

men (avvalgidan) kattaroqman.

2. for Januarie was bicome hir knight.

zero, Yanuare uning zobiti bo'lib qolgan edi.

3. I was of hir felawshipe anon.

bundan buyon men uning sheriklardan biriga aylanib qolgan edim.

Ikkinchi darajali bo'laklar tarkibidagi o'zgarishlar

Qadimgi ingliz tilida bo'lganidek, to'ldiruvchilar o'rta asrlar tilida ham vositali va vositasiz to'ldiruvchilar toifasiga bo'linar edi. Binobarin, vositali to'ldiruvchilar predlogli va predlogsiz holatda ishlatilishi mumkin edi. Vositasiz to'ldiruvchilar bosh kelishik shaklidagi otlar va tushum kelishigidagi olmoshlar bilan yoxud boshqa olmoshlar bilan ifodalanishi mumkin edi. Vositali predlogsiz to'ldiruvchilar ham yuqorida zikr etilgan kelishik shaklidagi otlar va olmoshlar orqali ifodalanishi mumkin bo'lib, ko'pincha vositasiz to'ldiruvchilar bilan birikib kelishi ham mumkin edi. Masalan:

1. thine blisse ne mei no wiht understonden.

sening olijanoblingga hech kim qasd qilolmaydi.

2. ye seken lond and see for your winninges.

mol-dunyo uchun siz yeru-suvni kezib chiqasiz.

Predlogsiz vositali to'ldiruvchilarga misollar:

1. me thinketh it acordaunt to resound, to telle you al the condicioun of ech of hem

Menga ularning har birining ahvoli haqida sizga aytsam ma'qul bo'ladi.

2. wo was his cook, but if his sauce were poynaunt and sharp

oshpazga yomon bo'l(a)di, agar u tayyorlagan sous mazali va o'tkir ta'mli bo'lmasa.

Endi predloglar vositasida kesimning ma'nosini to'ldirib kelayotgan to'ldiruvchilarga misollar beramiz:

1. and the king Vortiger of hire come was war

qirol Vortiger ham eshitdi ularning kelishi haqida.

2. and to Hangest and his cnihtes hr gef riche geftes

ham Xengestga ham uning askarlariga u hadya qildi katta sovg'alar.

3. and at a knight that woll I first biginne
va ritsarlar haqida unda men avval boshlayman.

O'rta asrlarda qo'llanilgan ingliz tilida aniqlovchilar asosan sifat bilan, so'ngra ot (bosh va qaratqich kelishigidagi), olmosh (egalik, ko'rsatkich va so'roq olmoshlari) va ba'zan predlogli sintaktik birikmalar orqali ifodalanishi mumkin edi. Masalan:

1. smale fowles maken meljdye
mayda qushchalar kuy yaratadilar.
2. and let me tellen al my tale. I preye
barcha bo'lgan voqealarni aytib berishimga ruxsat bering.
3. this gentil duk doun from his courser sterte
bu oliy martabali gertsog tushdi uchqur otidan.
4. he nas but seven yer old
u endi yetti yoshga to'lgan edi.
5. full worthy was he in his lordes were
qahramonlik ko'rsatdi u o'z xo'jayini boshlagan jangda.
6. swelleth the brest of Arcite
gupillab urib turibti yuragi Arsitaning.

O'rta asrlar ingliz tilida holning bajaradigan vazifalari va uning ifodalanish yo'llari qadimgi davrdagidan juda kam o'zgarishga uchradi. Bu davrda hol ravishlar, predlogli birikmalar, va ba'zan predlogsiz otning o'zi bilan ham ifodalanishi mumkin edi. Masalan:

1. I repente fulle sore
men juda qattiq afsuslanyapman.
2. his deope wounden bledeth fast
uning chuqur yaralari kuchli qonayapti.
3. at night were come into that hostelre wel nyne and twenty in a companye
tunda bu mehmonxonaga yigirma to'qqiz kishi bir bo'lib keldilar.
4. for he was y-come from his viage
u yaqinda ekspeditsiyadan qaytib kelgani uchun.

5. as he was wont from veer to veer
yildan yilga u ko'nikib qolgani uchun.

O'rta asrlardagi ingliz tilida izohlovchilar bir so'z bilan, ya'ni faqat otning o'zi bilan yoki butun boshli uzun so'z birikmalari bilan ham ifodalanishi mumkin edi. Masalan:

1. here in the temple of the Goddesse Clemence we han ben waytinge al
this fourtenight

bu yerda, Shafqat xudosi ehromida, biz ikki haftadan buyon kutib
turibmiz.

2. how asseged was Ipolita, the faire hardy quene of Scithia

qanday qiyin ahvolda qoldiya Ippolita, Skifiyaning go'zal va shijoatli
hukmdori.

3. the bisy larke, messenger of day, salueth in hir song the morwe gray

sertashvish to'rgay, kunning xabarchisi, xira tongni o'z qo'shiqlari bilan
qutlamoqda.

O'rta asrlar ingliz tilida undov so'zlar hozirgi davrdagadek, asosan, gap
boshida tinglovchiga murojaat tarzida qo'llanilgan. Masalan:

1. herkneth to me, gode man, wiues. maydnes. and alle men, of a tale, that
ich you wile telle

quloq tuting, ey yaxshilar, xotinlar, qizlar, barcha-barchangiz, sizlarga bir
hikoya aytib beraman.

2. the child saed: "Justice, held thi mouthe"

bola dedi: «Ey, sudya, og'zingni yum".

Bu davrda kirish so'z va kirish iboralari sifatida ko'pincha modal so'zlar
ishlatilar edi.

1. and sikerly she was of great disport

va albatta, u juda quvnoq qiz edi.

2. but certainly no word ne writeth he

lekin, shubxasiz, u hech nima yozmagan.

Sintaktik aloqalarni ifodalashdagi o'zgarishlar

O'rta asrlar ingliz tilida sintaktik munosabatlarni ifodalashda qadimgi davrdagiga nisbatan sezilarli o'zgarishlar bo'ldi. Bunda qadimgi davr tiliga xos bo'lgan vositalarning ayrimlarining qo'llanilishi sezilarli darajada kamayib, qadimgi davr tilida kamroq uchraydigan usullarning tez-tez ko'zga tashlanish hollari kuzatiladi. Ayrim hollarda esa qadimgi davr tilida umuman qo'llanilmagan vositalarning o'rta asrlar tilida qo'llanish hollari tadqiqotchi diqqatini o'ziga jalb qiladi. Albatta, bu o'zgarishlardan xabardor bo'lish va bu haqidagi ma'lumotlardan ingliz tilini o'rganish va o'rgatish jarayonida qo'llash o'rganuvchi uchun ham, o'rgatuvchi uchun ham foydadan holi bo'lmaydi. Umuman olganda, o'rta asrlar tilida qo'llanilgan sintaktik munosabatlarni ifodalash vositalaridan foydalanish quyidagi ko'rinishda tasavvur qilinishi mumkin.

Moslashuv. Moslashuv usulining o'rta asrlarga kelib qadimgi davrdagiga nisbatan kamroq qo'llanilishi ko'zda tutiladi. Bu holni quyidagi materiallarda ko'rish mumkin. Aniqlovchi rolida qo'llanilgan sifat yoki olmoshning aniqlanmish ot bilan moslashuvi hollari kamayib, o'rta asrlar oxiriga kelib umuman yo'qolib ketdi. Bu holning asosiy sababi morfologik tizimning, xususan, ot, olmosh, xususan, ko'rsatish olmoshi va sifatlardagi kelishiklar qo'shimchalarining avval qisqarib, keyinchalik umuman yo'qolib ketishi bilan izohlanadi. Bu davrga kelib sifatlar va ko'rsatish olmoshlari rod va kelishiklar bo'yicha turlanish xususiyatini yo'qotib, faqat kuchli turlanishdagi sifatlar va olmoshlarda aniqlanmish ot bilan faqat sonda moslashish xususiyati saqlanib qoldi. Masalan:

1. sharpe speres stromge
o'tkir qudratli nayzalar;
2. fresshe floures
yangi (uzilgan) gullar;
3. monthes glade
quvonchli oylar.

Biroq Choserning she'rlarini diqqat bilan kuzatilsa sifatlarning ko'plik shaklini ifodalovchi "-e" qo'shimchasi bora-bora talaffuz etilmay qolishi va

yozuvda ham o'z aksini topa olmay qolganini kuzatish mumkin. Masalan:

1. In May, that mother of monthes glade,
That fresshe floures, blewe, and whyte, and rede,
Ben quike agayn, that winter dede made.

Quvonchli oylarning onasi bo'lgan may oyida qish so'ndirib qo'ygan sariq, oq va qizil rangdagi yangi gullar yana qayta tiriladilar.

Yuqorida keltirilgan misollarda so'z oxirida ajratib ko'rsatilgan "e" harfi talaffuz etilmaydi, demak, sifat bilan ot orasidagi moslashuv qam asta-sekin yo'qola boradi.

Boshqaruv. O'rta asrlarga kelib boshqaruv usulining sintaktik munosabatlarini ifodalash vositasi sifatidagi ahamiyati kamaymadi. Qadimgi davr ingliz tilida qo'llanilgan kelishik qo'shimchalari o'z funksiyasi va ma'nosini deyarli sezilarli o'zgarishsiz saqlanib qoldi.

Bitishuv. O'rta asrlar tilida bitishuv usuli ham moslashuv kabi unchalik katta o'zgarishga uchramadi va aksincha, moslashuv usuli qisqargan hollarda, uning qisqarishi hisobiga, bitishuv usulining qo'llanishi kengaya bordi. Qadimgi davrda aniqlanmish ot bilan rodda, kelishikda va sonda moslashgan sifatlar endi, u ko'rsatkichlar qisqargani bois ot bilan moslashish xususiyatini yo'qota boshladi. Birlik sonda "e" qo'shimchasi bilan tugaydigan sifatlar endi ko'plik shakli bilan bir xil shaklga kirib qola boshladi. Natijada bitishuv vositasi ularning aniqlanmish ot bilan bog'lovchi yagona sintaktik usul sifatida qo'llanila boshladi. Quyidagi misollarda sifatlarning son kategoriyasi ifodalanmagan. Shu bois ularning aniqlanmish ot bilan bilan bo'lgan bog'lanishi bitishuv orqali ifodalanadi. Masalan:

1. his schoures sote.
uning yoqimli yomg'irlari.
2. straunge strondes.
begona qirg'oqlar.

So'z tartibidagi umumiy o'zgarishlar

O'rta asrlarda qo'llanilgan ingliz tilida so'z tartibidagi o'zgarishlar tilning

grammatik tizimidagi o'zgarishlarga mos ravishda rivojlana bordi. Bu davrga kelib so'z tartibining ahamiyati qadimgi davrdagi so'z tartibiga nisbatan ancha muhim ahamiyat kasb eta bordi. Qadimgi davrda morfologik qo'shimchalar orqali ifodalangan ko'pgina tushunchalar (otlarning kelishik qo'shimchalari, fe'lning zamon kategoriyasini ifodalashda qo'llaniladigan qo'shimchalar va hokazo) endi so'z tartibi yordamida ifodalansa bo'ladi.

Masalan, tushum kelishigi (Dative) orqali ifodalangan tushunchalar fe'l-kesimning ketidan albatta to'g'ri (vositasiz) to'ldiruvchining joylashtirilishi orqali ifodalaninshi yo'lga qo'yila boshlandi. Gapda eganing kesim oldida kelishi mustahkamlanib odat tusini ola boshladi va bu hol gapning grammatik belgisi sifatida shakllana boshladi. Qadimgi davrga xos bo'lgan "P+S" , ya'ni "kesim+ega" tarzida qurilgan gaplarning yozma va og'zaki nutqda qo'llanilishi borgan sari sezilarli darajada kamaya bordi. Masalan, XVIII asr boshida yaratilgan "King Horn" poeziyasida ana shunday tarzda teskari tartibda tuzilgan gap tartibi umuman uchramaydi. Biroq gap boshida holning qo'llanishi hollari haliyam saqlanib qolaverdi. J. Choserning qalamiga mansub bo'lgan yozma yodgorliklar (asarlarda) bunday gaplar tez-tez ko'zga tashlanib turadi.

Masalan:

1. so priketh hem nature

shunday yaratgan tabiat ularni

2. so hadde I spoke with hem everychon

shu tarzda ulgurdim men ularning har biri bilan so'zlashishga

3. well coude he sette on hors

yaxshi o'tira olardi u ot ustida.

Ushbu gaplarning barchasida hol (ravish holi) gap boshida, ya'ni eganing oldida kelayapti. Aglyutinativ tillarda bo'lgani singari kesimning gap oxirida kelish hollari (bu hol sintetik hol deyiladi) qadimgi davrdagidan ko'ra kamroq uchray boshlaydi. XVI asr boshlarida yaratilgan Richard Rollning (Richard Rolle de Hampole) asarlarida ana shunday sintetik tartibning qo'llanilishi 4 % hollarda uchraydi. Bosh gapda ana shu hollarning uchrashiga misollar keltiramiz:

1. and in his arms he hem alle up hente

o'z quchog'iga u ularning barchasini quchib oldi.

2. she hir love him graunted

u qiz o'zining sevgisini sovg'a qildi unga.

Bu hol ergash gap tarkibida ham uchrashi mumkin. Masalan:

1. and of this cry they holde never stenten, til they the reynes of his brydel
henten

va ular bu xayqiriqni to'xtatishni, uning otining tizginidan tutmagunlaricha
istamadilar.

Qadimgi ingliz tiliga xos bo'lgan sintaktik xususiyatlardan biri aniqlovchi (sifat)ning aniqlanmish oldidan kelishidir. Ana shu holat o'rta asrlarda qo'llanilgan ingliz tilida ham saqlanib qoldi. Ayrim hollardagina, bu ham bo'lsa fransuz tilining ta'sirida bo'lgan bo'lsa kerak, aniqlovchi aniqlanmish otdan keyingi o'rinni egallaydi. Masalan:

1. heir male

merosxo'r ota tomonidan bo'lgan .

2. court martial

harbiy sud

3. knight ergapt

sarguzashttalab ritsar.

4. cousin german

amaktivachcha

O'rta asrlarga kelib so'z tarkibidagi yordamchi ko'shimchalarning yo'qola borishi tufayli o'sha so'zning gap tarkibidan munosib joy olishining ahamiyati tobora orta bordi. Bu borada o'rta asrlar ingliz tili qadimgi va yangi davr (New English) ingliz tili o'zlasida o'rtahol vaziyatni egallaydi. Chunki bu davrda so'zning gap tarkibidagi o'rni hali yangi davrdagidek qat'iy emas, lekin qadimgi davrdagidek erkin ham emas edi. Bu davr uchun xos bo'lgan so'z tartibining xususiyatlarini Choserning "Kenterberi hikoyalari" asaridan olingan namunalar bilan izohlash mumkin:

Whan that Aprille with his schoures sote
The droughte of Marche hath perced to the rote
And bathed every veyne in swich licour,
Of which vertu engendred is the flour...

Aprel o'zining yoqimli yomg'irlari bilan martdagi qurg'oqchilikning tagtomirigacha to'ydirib sug'organda uning bu karomatidan gullar paydo bo'ladi.

Ushbu gapda gapning egasi rolida kelayotgan *Aprille* so'zi va *the droughte* hamda *every veyne* kabi vositasiz (to'g'ri) to'ldiruvchilar hech qanday qo'shimchalar yordamisiz o'zining gapda tutgan o'rni (o'timli fe'ldan keyingi o'rin) bilan o'zining sintaktik vazifasini bajaryapti. Lekin bu hol yuqorida zikr etilganidek, hali yangi davr ingliz tilidagidek mustahkam pozitsiyada emas. Chunki birinchi to'ldiruvchi *the droughte* kesim *hath perced* oldida turibdi. Ikkinchi to'ldiruvchi *every veyne* esa o'zi bog'liq bo'lgan *bathed* kesimdan keyingi o'rinni egallagan. Oxirgi qatordagi gapda esa ega (*flour*) kesim (*engendred*) dan keyingi pozitsiyani egallagan. Bu ergash gapdagi fe'l-kesim majhul nisbatda qo'llanilgani bois, undan keyin kelayotgan ega rolidagi otni to'ldiruvchi deb qabul qilinishiga hech qanday asos yo'q.

Yangi davr ingliz tilida bunday so'z tartibi mutlaqo ko'zga tashlanmaydi. Umuman olganda o'rta asrlarda mavjud bo'lgan sintetik va teskari so'z tartibi yuqorida zikr etilgan asosiy model hisoblangan (S+P+O) modelidan biroz chekinish kayfiyatini ham ko'rsatib turibdi. Shu bilan bir qatorda shu davrda gapning har bir bo'lagi uchun ajratilgan maxsus o'rin mustahkamlanib, so'z tartibining qat'iylashuv jarayoni tezlay boshlagani ham yaqqol ko'zga tashlanadi; kesim oldidagi o'rin ega uchun, kesimdan keyingi o'rin esa to'ldiruvchi uchun maxsus tayinlangan joy bo'lib qola boshladi. Ushbu normadan chekinish holatlari asosan, holning, ayrim o'rinlarda esa to'ldiruvchining gap boshiga o'tkazish bilan xarakterlanadi.

Gapda so'z tartibining asosiy sintakik vosita sifatidagi roli yangi davr tilida ham o'z ahamiyatini yo'qotmadi. Bu davrga kelib ikki tarkibli shaxsli gaplarning barcha kommunikativ turlari (ya'ni darak, so'roq, undov, buyruq mazmunidagi)

turlarida soʻz tartibining qatʼiy bir tizimda mustahkamlanishi kuzatiladi. Bu davr uchun toʻgʻri soʻz tartibini darak gaplarda qoʻllash oddiy anʼanaga aylangan boʻlsa ham, ayrim oʻrinlarda bu taomildan chekinish hollari kuzatiladi. Bunday hol asosan ikki holatda roʻy beradi:

a) gapning bosh boʻlaklari tizimidagi inversiya (teskari soʻz tartibi) holati;

b) soʻz birikmalarida hokim soʻz bilan tobe soʻzning oʻrin almashtirishi; Inversiya holati quyidagi oʻrinlarda yuz berishi mumkin edi:

c) agar gap boshida oʻrin yoki payt ravishi kelib ega oʻrnini egallab olgan boʻlsa;

masalan:

1. **Here** comes she to me.

2. **Now** shalt thou be moved.

Bu gaplarda inversiya holati gapning egasi olmoshlardan ifodalanganligi tufayli qoʻllanilmoqda. Bunday holatni quyidagi vaziyatlarda ham kuzatish mumkin:

a) **that, this** koʻrsatish olmoshlari orqali ifodalangan toʻgʻri (vositasiz) toʻldiruvchilardan soʻng:

But who directed you thither?

That did my man, sir.

This did / fear.

b) bogʻlovchi rolida qoʻllanilgan ravishlardan soʻng:

Thus have I shanned the fire for fear of burning;

Yet but can I not but worthily admire;

And **then** would they straight back him, in opinion

c) inkor maʼnosini ifodalovchi va cheklash maʼnosini bildiruvchi ravishlar va ulardan hosil boʻlgan birikmalardan soʻng:

Never came trouble to my house;

Never had lady more watchful officers.

Bunday xarakterdagi inversiya hodisasi hozirgi zamon tilida ham saqlanib

qolgan. Masalan:

Never *have I seen* such a beautiful painting.

Bunday gaplarning yangi davr boshlarida qo'llanilgan inversiyadan farqi shuki, u davrda **Present** va **Past Simple** dagi fe'l shakllarida to'la inversiya holati o'rin oladi. Chunki "do" yordamchi fe'li XVII asr oxirlariga kelibgina inversiya qo'llaniladigan emfatik konstruktsiyalardan mustahkam o'rin oladigan bo'ldi. Masalan:

1. Not a syllable *did she utter*;

2. Only now *did she understand* what had happened to her mother.

Yangi davrning dastlabki yillarida gapning ikkinchi darajali bo'laklari tarkibida ham quyidagi hollarda ayrim inversiya holatlari kuzatiladi.

1. "**aniqlovchi + aniqlanmish**" birikmalari guruhida:

a) egalik (qaratqichli) olmoshlarning sifatdan keyin qo'llanishida; (goog my sausie companion);

b) **of** predlogi bilan hosil qilingan aniqlovchining aniqlanmish otdan ajralib qolgan hollarda. Masalan:

canst though shew me, of a gentleman, one signior Bobadilla, where his lodging is (where the lodging of a gentleman, one signior Bobadilla, is).

2. "**kesim + ega**" birikmalarida guruhida:

a) ega bilan kesim o'rtasida olmoshda xn ifodalangan to'ldiruvchi kelgan holatlarda; Masalan: I me recommend right humble unto your good grace;

b) ko'makchi (poslelog) dan keyin kelgan olmoshdan ifodalangan to'ldiruvchidan keyin: I had them take away you.

3. "**kesim + hol**" guruhida:

a) **never, ever, just always** kabi ravishlar hozirgi davrdagidek yangi davrning boshlarida asta sekin fe'lining analitik formalarida yordamchi fe'l bilan asosiy fe'l o'rtasiga suqilib kira boshlaydi, lekin ayrim hollarda bu qoidadan chekinish hollari ham kuzatiladi. Masalan:

1. It's not only the best that erer you heard (quoi ever heard).

2. He always be intitled to my respect (he will always be intitled).

Umuman olganda olmoshlardan va ancha qadimgi davrda hosil bo'lgan ravishlardan ifodalangan ikkinchi darajali gap bo'laklari boshqa so'z turkumlaridan ifodalangan gap bo'laklariga qaraganda ancha keyinroq o'zlarining muhim o'rinlariga ega bo'ldilar.

Ingliz milliy tilining XVI va XVII - asrlarning boshidagi taraqqiyoti

XVI-asr Angliyada kapitalizm ayni bir vaqtda xalq xo'jaligining hamma tarmoqlarida, sanoat va qishloq xo'jaligida, savdo va dengiz kemasozligida ham katta muvaffaqiyatlarga erishmoqda edi. XVI-asr Angliya uchun kapitalistik manufakturaning gullab yashnagan, agrar o'zgarishlar boshlangan, ingliz savdogarlari okeanlarni keza boshlagan, dastlabki ingliz mustamlakalariga asos solina boshlangan davr edi.

Angliya xalq xo'jaligining yuksalishiga va uning kapitalistik asosidagi qayta qurilishga ikkita tarixiy faktor yordam bergan edi: 1) buyuk jug'rofiy kashfiyotlar; bu kashfiyotlar natijasida Angliya eski dunyo bilan yangi dunyo o'rtasidagi yangi jahon yo'llarining markazi bo'lib qolgan edi va 2) Angliyada feodalizmning yemirilib ketganligi, krepostnoy huquqning ilk yo'qotilganligi, movut sanoatining rivojlana boshlaganligi, mamlakatning juda tez markazlashishi va ko'plab feodal tabaqalarning yangidan tashkil topayotgan burjuaziya bilan yaqinlasha boshlaganligidir.

Movut sanoati XVI asrga kelib Angliyaning "milliy sanoatiga" aylandi. Aholining yarmidan ko'prog'i shu sanoat bilan band edi. Movut to'qish bilan shaharlardagina emas, balki qishloqlarda ham ko'p shug'ullanar edilar. Movut sanoatining ko'proq tarqalgan shakli manufaktura edi.

XVI asrda Angliyada "tarqoq" manufakturalarning soni yana ham ko'proq edi, chunki buning natijasida butun-butun qishloqlar yo'q bo'lib ketayotgan edi. Ko'plab odamlar shaharlarga ish axtarib ketishga majbur edilar. Yana o'sha XVI-asr oxiridagi manbaning birida shunday deyiladi; "Movutchilar minglab odamlarga ish berar va bu bilan o'zlari juda boyib ketar edilar" deyiladi.

XVI asrda Angliyada sanoatning boshqa tarmoqlaridan konchilik temir, qo'rg'oshin, mis qazib chiqarish ancha rivojlangan edi. Nihoyat XVI asrda

Angliyada ishlab chiqarishning o'rta asrlarda bo'lmagan yangi turlari – shisha sanoati, sovun ishlab chiqarish, porox yasash, yozuv qog'ozi ishlab chiqarish va boshqalar tez rivojlanib bormoqda edi. Ishlab chiqarishning bu turlari ham manfaktura shaklida edi. Shu voqealar hammasi Angliya madaniyatining va ingliz tilining taraqqiyotida muhim rol o'ynadi.

Ijtimoiy hayotning o'zgarishi bilan ingliz tilida yangi so'zlar paydo bo'la boshladi, ingliz tili yanada boyib bordi. Hamma asarlarda London shevasi ishlatila boshlandi. qolgan shevalar esa og'zaki shaklda saqlanib qoldi.

XVI asr Angliya tarixida kapitalizmning uygonish asri bo'lish bilan birga ingliz madaniyatining g'oyat gullagan davri ham edi.

XVI asrda ayniqsa ingliz adabiyoti bilan teatri gullab yashnadi.

Frensis Bekon (1561-1626) falsafaning yangi yunalishini empirizmning asoschisi bo'ldi. Shuni aytib o'tish kerakki, XVI asr nafaqat Angliyada, balki Yevropaning boshqa mamlakatlari adabiyoti, san'atning rivojlanish davri hisoblanadi. Ana o'sha davrda ingliz adabiyoti yangi va yangi asarlar bilan boyigan edi. Shular ichida butun jahonga mashhur buyuk dramaturg Vilyam Shekspir (1564- 1616) edi. Shekspirning zamondoshlari Kristofer Marlo, Ben Djonson, Djon Fletcher, Spenser va boshqalar ingliz tilining taraqqiyotiga katta hissa qo'shdilar. Shu til egalarining hammasi uchun tushunarli bo'lgan bir xil talaffuz va orfografiya sohasidagi xilma-xillik ham XVI asrdayoq ingliz tili talaffuzi va orfografiya masalalariga hamda grammatik xususiyatlariga bag'ishlangan ishlarning maydonga kelishiga sabab bo'ldi. Shunday asarlardan eng birinchisi Solsberi tomomidan 1547-yilda yozilgan traktat edi.

O'sha davrda yozilgai ko'pgina lingvistik asarlarda ko'pgina xatolar va qarama-qarshiliklar bor edi. Ammo shunga qaramasdan o'sha davrda ingliz tilini normalashtirish boshlangan edi.

XVI asrdan boshlab ingliz milliy tili boshqa mamlakatlarga ham tarqala boshladi. Masalan 1584-yilda protestantlarning katta guruhi Amerikaga jo'nagan edi. Ular Atlantik okeanini kesib Yangi Angliya hududiga tushgan edi. Bu ekspeditsiya muvaffaqiyatsiz bo'ldi, chunki protestantlar bir- biri bilan urishib

qolishdilar, kasalliklar, ochlikka duch kelishdi. Ko'p vaqt o'tmasdan 1620-yili "Mayflower" kemasida Amerikaga bir guruh emigrantlar etib kelishdi va ular shu yerda qolib ketishdi. Keyinchalik Irlandiyada revolyutsiya bostirilgandan so'ng ingliz tili Irlandiyaga ham tarqaldi.

Ingliz milliy tilining XVII va XVIII asrning birinchi yarmidagi taraqqiyoti

XVII asrning birinchi yarmida kapitalistik ishlab chiqarishning ilg'or shakllari etilgan edi. Sanoat ishlab chiqarishiniig yangi tarmoqlari: qog'oz ishlab chiqarish, temir eritish, ko'mir qazib olish va boshqa sanoat turlari tez rivojlana bordi.

Tashqi savdoning rivojlanishi va mustamlaka mamlakatlarning ko'payishi natijasida kemasozlik ham rivojlandi. Qishloq xo'jaligida ham yangi hodisalar ko'rina boshladi.

1642-1648 yillarda Angliyada fuqarolar urushi bo'lib o'tdi. Bu urush qirol armiyasi hamda parlament armiyasi o'rtasida bo'lib o'tdi. Ushbu urushda parlament armiyasi g'alaba qozondi va 1649 yili qirol o'ldirildi hamda respublika tuzildi. Respublika boshida general Kromvel turdi. Respublikaning g'alabasi natijasida feodal munosabatlar yuqotildi va burjuaziya tarkibi tashkil topdi. Kromvel qirol bilan urush olib borgan ayni bir vaqtda Irlandiyada 1641-yilda qo'zg'olon bo'lib o'tdi va qo'zg'olon shafqatsizlik bilan bostirildi.

Respublikaning g'alabasi san'at, adabiyotga ham o'z ta'sirini o'tkazdi. Burjuaziya hokimiyatni o'z qo'liga olgandan so'ng, adabiyot normalarining shakllanishiga ham ta'sir eta boshladi (ya'ni qanday yozish, qanday gapirish).

1611-yilda qirolning buyrug'i bilan Injil ingliz tiliga tarjima qilindi. Bu ish cherkov mutasaddilari tomonidan bajarilgan bo'lib, Injil tarjimasi oddiy va tushunarli edi.

Umuman shu davrning yozuvchilari, shoirlari sodda va aniq tilda yozishar edilar. Individual shoirona stilni o'sha davrda yashagan mashhur yozuvchi Milton yaratgan bo'lib, uning asarlarida grek tili va Injilning ta'siri ko'rinar edi.

Shu davrning ikkinchi atoqli yozuvchisi Jon Benyan esa o'z asarlarini

xalqning oddiy tilida yozar edi.

Demak respublika davrining umumiy xususiyati shunda ediki, til, adabiyot, umuman san'at oddiy xalq uchun tushunarli edi. Lekin bu holat uzoq davom etmadi. 1660 yilda Styuartlar qirollik dinastiyasi qayta tiklangach Karl I o'g'li Karl II Fransiya dan qaytib kelib hokimiyatni o'z qo'liga oldi. Mamlakatda yana fransuz tili va fransuz madaniyati hukmdorlik qila boshladi, chunki Karl II hokimiyatni fransuzlar yordamida qaytarib olgan edi.

Lekin o'sha vaqtdayoq puritanizmning yangi to'liqlini yana bir marotaba ko'tarildi. 1667-yilda Tomas Spret tomonidan yozilgan "History of the Royal Society" degan asarida fransuz tilidan ingliz tiliga fransuz so'zlarining kirishiga qarshi chiqqan edi. Spret o'z asarida oddiy, aniq tilga qaytishni talab qilgan edi.

1668-yilda "Shonli revolyutsiya" bo'lib o'tgan edi va buning natijasida kapitalistlar va savdogarlar hokimiyatni o'z qo'llariga oldilar. XVII asrning burjua revolyutsiyasi ingliz absolyutizmini yo'q qildi.

XVII asrning ikkinchi yarmidan tilni va til qoidalarini sof holicha, buzilmasdan saqlashga juda katta rioya qilish oqimi g'alaba qozondi.

Shu oqimning eng birinchi namoyondalari Jon Ivlin, Jon Drayden va Richard Stil "The Spectator" (Tomashabin) jurnalini nashr etishadi. Shu jurnalda ingliz tiliga bag'ishlangan ko'p maqola va ocherklar chiqar edi.

1725-yilda Shekspirning asarlari to'plamini nashr etilishi haqida qaror qabul qilingan edi. Bu ish Aleksandr Poupga topshirilgan edi. Poun esa Shekspir asarlarini buzishga harakat qilgan edi.

XVIII-asrning boshlarida hokimiyat boshqarishining yangi turi - ingliz parlament sistemasi paydo bo'ldi. Buning xususiyatlaridan biri vazirlikning parlament oldida javobgarligini va vazirlarning palatadagi siyosiy hokim partiyadan tayinlanishi edi.

XVIII-asrning boshida ikkita siyosiy partiya bor edi: viglar partiyasi va tori partiyasi.

Viglar partiyasi yirik savdo va bank aristokratlarning manfaatdori edi. Tori partiyasi esa dvoryanlar va ingliz ruhoniylarining manfaatdori edi.

Ushbu vaqtlarda ingliz milliy tilining tashkil topishi nihoyasiga yetgan edi. Ingliz til normalari grammatikaga oid asarlarda mustahkamlangan edi.

Shuningdek, ingliz tilining milliy til bo'lib shakllanishiga Uilyam Kekston (1422-1491)ning Angliyaga kitob bosmaxonasini kiritishi bo'ldi.

1643-yilda Charlz Batlarning "Ingliz grammatikasi" (English grammar) asari nashr etildi. 1653-yilda Jop Uollis "Grammatica Linguae Anglicanae" nomli asarini yozdi.

1724-yilda Vilyam Tekrning "Rules for True Spelling and Writing" nomli asari nashrdan chiqdi. Ushbu asarida muallif ingliz so'zlarining talaffuzi va yozilishidagi farqlarni ko'rsatgan edi. Bundan tashqari shu vaqtda ko'p lug'atlar chiqqan edi, masalan Samuel Jonsonning mashxur lug'ati.

XVIII asrda tashqi savdo natijasida ingliz burjuaziyasi yangi va yangi mustamlakalarga ega bo'lgan edi. Shu asrdan boshlab ingliz tili butun dunyoga tarqala boshladi. Avvalo Kornuelda, Uelsda, keyinchalik Hindistonda, Avstraliyada, Afrikada va yetti yillik urush natijasida Kanadani qo'lga kiritdi va ingliz tili ushbu mamlakatlarga tarqaldi.

Ingliz milliy tilining hosil bo'lishida, adabiy til shakllarini normalashtirish, kitob bosmaxonasining kiritilishi mustahkam orfografik normalarni talab qilar edi. Kitob nashr etishning boshlanishi ingliz tili orfografiyasi jarayonining boshlanishiga sabab bo'ldi. Birinchi bosmalarda Kekston tomonidan kiritilgan tovushlarda noaniqlik mavjud edi. Masalan: cho'ziq [o:] dan kelib chiqqan [u:] Kekston ba'zan **oo** bilan ifodalasa ba'zan **o** bilan yozgan: **booke, boke**

Shuningdek, affikslarning ham turlicha yozilishini kuzatishimiz mumkin. Masalan, o'tgan zamon shakli qo'shimchasi -ed, -id, -yd kabi orfografik belgilar bilan berilgan: **usid, concluded**.

Otlarning ko'pligini yasovchi affikslarda ham, turlilik mavjud bo'lgan. Masalan: -es, -ys. egges, eggys

XVI-XVII asrlarga kelib ingliz tili orfografiyasiga qisman o'zgarishlar kiritildi. Masalan ba'zi so'zlarda **e** harfining tushirilib yozilishi bo'ldi.

To goe - to go, to lacke - to lack, to sleepe - to sleep va boshqalar.

XVI-asrda soʻz oʻrtasida qoʻllaniladigan **u** harfi **i** harfiga oʻzgartirildi.

ryche - rich, descrybc - describe, lyvyng – living.

Shu bilan birga **-yng** qoʻshimchasi **-ing** qoʻshimchasi bilan qoʻllanila boshlandi. Shuningdek XVI-asrda frantsuz tilidan kirgan soʻzlarda **aun** boʻlgan boʻlsa **u** tushirilib yozila boshlandi.

To chaunge - to change, pleasaunt - pleasant va boshqalar.

XV-XVI asrlarda ingliz tili hayotida oʻziga xos hodisa roʻy berdi, ya'ni koʻpgina soʻzlarga lotin orfografiyasi kiritildi. Buning sababi frantsuz tilidan oʻzlashgan soʻzlar va ingliz tilining assimillatsiyasidagi farqlar boʻlishi mumkin. Oʻsha davrda Angliyada lotin tilini bilgan shaxslar koʻp edi. Lotinlashtirish asosan, lotin soʻzlaridagidek soʻzda yoʻq boʻlgan undosh harflarni qoʻshish yoki unli harflarni oʻzgartirish orqali amalga oshirilgan. Ushbu jarayon asosan **b, l, p, s** undosh harflari kiritilgan. **B** -harfi quyidagi soʻzlarga kiritilgan; *debte-debt, doute-doubt, sugei-subject, sotil-subtle*, **-c-** harfi quyidagi soʻzlarga kiritilgan; *enditc-indict, parfit-perfect, snget-subject, verdit-verdict*. Ushbu soʻzlar lotincha *indiciare, debiliim, subjecliis, sublilis, perfectus, verdiclnm* va boshqa soʻzlar asosida yozila boshlangan. **l,p,s** harflari ham lotin soʻzlari boʻlmish *absaltus, falco, fallita, solidum, insula* asosida quyidagi soʻzlarga kiritilgan; *assaut-assault, faucon-faulcon, faul-fault, soudior-souldier, deceit-deceipl, receit-leciept, conceit-conecipt, iland-island* va boshqalar. Shuningdek frantsuz tilidan oʻzlashgan ba'zi soʻzlarga lotincha **ad-** prefiks qoʻshilib yozilishi qabul qilingan; *avenlur-adviciliire, avys-adviee, avancc-advancc, avaunlage-advaniage*.

ens- va **cs-** prefikslari lotincha **sx-** prefiksi bilan oʻzgartirilgan; *ensample - example, eschange-exchange*.

en- prefiksi **in-** prefiksiga oʻzgartirilgan: *enform-inform, encrease-increase*.

Frantsuz tilidan oʻzlashgan soʻzlarda keng tarqalgan **-cioun, -cyon** suffikslari lotincha - *lion (lionem)* suffiksi bilan almashtirilgan.

Shunday qilib, XV-XVI asrlarda ingliz tili orfografiyasida ancha oʻzgarishlar sodir boʻldi va natijada orfografiya sistemasi tovushlar sistemasidan ancha yiroqlashdi.

Unli tovushlarning buyuk siljishi (The Great Vowel Shift)

Ingliz tili unlilar sistemasidagi o'zgarish tilshunoslik adabiyotlarida **The Great Vowel Shift** nomini olgan. Ushbu unli tovushlar sistemasidagi o'zgarishlar jarayoni, Suit va Espersen fikricha XVI-asrda boshlanib, XVIII-asrda nihoyasiga etgan. Ushbu hodisaniig mohiyatini, barcha cho'ziq unlilar toraygan, qisqa unlilar diftonglashganligi bilan izohlash mumkin.

Unli tovushlarning buyuk siljishi o'rta ingliz va yangi ingliz davrlarning chegarasida bo'lib o'tib, ingliz tili tarixida juda katta ahamiyatga ega. Bu xodisa natijasida o'rta ingliz tili unli tovushlari tamoman o'zgargan edi, cho'ziq unlilar toraygan, tor unlilari [i:] va [u:] esa diftonglashgan edilar.

[i:>ai] [u:>au]

Unli tovushlarning buyuk siljishini quyidagi sxema orqali ko'rsatish mumkin.

Bu jadvaldan kelib chikadigan bo'lsak, quyidagicha ko'rinish olgan: 1.O'rta-ingliz cho'ziq ochiq e (qadimiy ingliz æ va ea) yopiq e o'tgan edi. Shu unli uchun XVI asrda **ea** yozilishi kiritilgan edi. "ea" bu unlini boshqa bir o'rta-ingliz e unlisidan ajratish kerak edi. Ikkinchi e siljishga asosan "i" o'tgan edi va yozilishida "ee" berilar edi. Lekin XVII asrda birinchi **e** ham [i:] deb tallafuz etilar edi. Shundan buyon "ea" "ee" tarzida yozila boshlandi. Yoziladigan farqlar fonetik manosini yo'qotgan edi va talaffuzi farq qilmaydigan otlarni ajratilishi uchun **ea**, **ee** usuli bilan qo'llanila boshlandi.

Masalan: "**meat**" go'sht "**meet**" uchrashmoq kabi.

Se [sɛ:] > sea [sɛ:] > sea [si:]

Ete [ɛ:tə] > eat [ɛ:t] > eat [i:t]

Ba'zi bir so'zlarda o'rta ingliz e siljishi hodisasiga ko'ra [i:] o'tgan. yozilishida "u" orqali berilgan edi: **field**, **chief** yoki "ei" - **receive**.

2. O'rta ingliz tili davriga o'tishning boshlarida, ya'ni XV-asrning boshlarida London shevasida [o:]>[u:][c:]>[i:] ga o'tgan.

Roof [ro:f]>[ru:f]

Cool [ko:l] > [ku:l]

We [we:] >[wi]

Feele[fe:l]>[fi:l]

Qadimgi [a] dan hosil bo'lgan [a:] til oldi [æ:]ga keyinchalik [e:]ga va XVIII-asrga kelib [ei] diftongiga aylangan.

Take [ta:k] > [tæ:k] > [te:k] > [teik]

Shake [sha:k] > [shæ:k] > [she:k] > [sheik]

3. O'rta ingliz tili davridagi [i:] XV-asrda [ei] diftongiga aylandi. Ushbu jarayon kengayib [æi]ga o'tdi va XVII asr boshlarida [ai] diftongiga o'tdi.

Five [fi:v] > [feiv] > [faiv]

Like [li:k] > [leik] > [laik]

My [mi:] > [mei] > [mai]

Write [wri:tə] > [wreit] > [rait]

4. O'rta ingliz tili davridagi [u:] XV asrda [ou] keyinchalik [au] diftongiga o'tdi.

Town [tu:n] > [toun] > [taun]

Out [u:t] > [out] > [aut]

Ushbu hodisa [p] va [m] lab undosh tovushlari oldida diftonglashmagan.

Q.ing. drupa-> o'rt. Ing droupen > yangi. ing. droop

Q. Ing. rum > o'rt.ing. roum > yangi ing. Room.

5. O'rta ingliz tili davridagi [o:] XVIII asrga kelib [ou] diftongiga o'tgan.

Rood [ro:d] > road [roud]

ston [slo:n] > stone [stoun]

Yuqorida aytilganlarga xulosa tarzida The Great Vowel Shift hodisasining sxemasini quyidagicha izohlash mumkin:

i: —>ai o: —>u:

e: >i: ɔ: >ou

ɛ: >i:

u: >au. a: > ei

Yangi ingliz tili davrining boshlarida qisqa unlilarda quyidagi o'zgarishlar sodir bo'ldi.

[e] > [a]	were > war [war]
	sterre>star[star]
[a] > [æ]	cat [kat]> [kæt]
	land [land] >[lænd]
[a] > [ɔ]	was [was] > [wɔz]
	want [want] > [wɔnt]
[u]>[ʌ]	run [run]> [ʌ]

Shuningdek yangi ingliz tili davri bolarida ba'zi [E:] cho'ziq unlilarning qisqarishi ham sodir bo'ldi. Cho'ziq [u:] tovushi [v], [d], [th] tovushlari oldidan qisqa [ʌ] ga aylandi.

Blood [blo:d]>[blu:d]>[blʌd]
 Mother [mo:ther] > [mu:th] > [mʌthə]
 Glove [glo:v]>[glu:v]>[glʌv]

O'rta ingliz tili davridagi [ɛ:] tovushi [e:]ga va keyinchalik qisqa [e] hamda ba'zi holatlarda [d], [θ]. [t] tovushlari oldidan [i:] ga o'tdi.

deed[de:d] > dead [ded]
 breed[bre:d] > bread [bred]
 heed[hɛ:d] > head [hed]
 reden [rɛ:dea] > read [re:d] > [ri:d]
 beten[bɛ.:ten] > beat [be:t] > [bi:t]

XVII-XVIII asrlarga kelib cho'ziq [u:] tovushi [k], [t], [d] tovushlari oldidan qisqa [u] ga o'tdi.

book[bo:k]>[bu:k]>[buk]
 foot [fo:t] > [fu:u] > [fut]
 stood [sto:d] > [stu:d] > [stud]

Ammo food [fu:d], mood [mu:d] kabi ba'zi so'zlarda cho'ziq [i:] saqlanib qolgan.

Yangi ingliz tili davri davomida yangi [a:], [ɔ:]. [ə:] kabi cho'ziq fonemalar paydo bo'ldi. Cho'ziq [a:] o'rta ingliz tili davridagi [a]dan kelib chiqqan bo'lib,

turlicha rivojlandi va XVIII-asrga kelib [a:] fonemasiga aylandi. Ushbu hodisa asosan [f], [s], [θ], [r] tovushlari soʻz oxirida kelganda oʻsha undosh tovush oldidan [a] ga oʻzgardi.

Pas [pas] > [pæ:s] > [pa:s]

After [after] > [æ:fter] > [a:tə]

Ammo, AQShda shunga oʻxshash holatlarda [æ:] saqlanib qolgan: pass [pæ:s], after [æ:fter].

Oʻrta ingliz tili davridagi [a] lab [l], [m] yoki [f] undosh tovush birikmalari oldidan kelganda avvalambor [au] diftongiga oʻtgan va [l], [u] tovushlarning tushishi natijasida [a:] choʻzilgan.

Calm [kaulm] > [kaum] > [ka:m]

Caulf [kaulf] > [kauf] > [ka:f]

Yangi ingliz tili davridagi choʻziq [ɔ:] bir necha unlilarning rivojlanishi natijasida vujudga kelgan.

Cauze [kauzə] > [kauz] > [kɔ:z]

Drau [drau] > [drau] > [drɔ:]

Talke [talkə] > [taulk] > [tɔ:k]

Yuqorida taʼkidlaganimizdek, oʻrta ingliz tili davrida [ai], [ei], [au], [ou], [eu] diftonglari vujudga kelgandi. Yangi ingliz tili davriga kelib ushbu diftonglar quyidagicha rivojlandi:

[ai] va [ei] diftonglarining rivojlanishi

XII asr	XIV asr	XV asr	XVII asr
Dai [dai]	Day [dæi]	[dæ:]	[dai]
Wey [wei]	Way [wæi]	[wæ:]	[wei]

[au] diftongi yuqorida taʼkidlaganimizday monoftongga aylandi,

[ou] esa quyidagicha rivojlandi:

XIV asr	XV –XVI asrlar	XVIII asr
Snow [snou]	[sno:]	[snou]

Know [knou]	[kno:]	[nou]
-------------	--------	-------

O'rta ingliz tili davri [eu] diftongi o'rta ingliz tili davrining oxirlarida [iu]ga va XV-asrda esa [ju:] ga o'tdi. Yana shuni ham ta'kidlash kerakki, o'rta ingliz davridagi [u:] (fransuz tilidan kirgan) tovushi ham [ju:]ga o'tdi.

XIV- asr XV-asr XVI-asr

Knew [knui] > [knju:] > [nju:]

New [niu] > [nju:] > [nju:]

Duke [dy:kə] > [dju:k] > [dju:k]

Use [y:zə] > [ju:z] > [ju:z]

Yangi ingliz tili davriga kelib (urg'usiz) so'z oxiridagi urg'usiz bo'g'inda turgan unli [a:] dan [i] ga o'tdi. Ushbu hodisani –age [idj], –ate [it] suffikslarida kuzatishimiz mumkin.

XIV-asr XV- asr XVI- asr

village[vila:j] > [vilæ:dj] > [vilidj]

private [priva:l] > [privæ:l] > [praivit]

So'z oxirida kelgan our [u:r] tovushi neytral [ə]ga o'tdi.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, yuqorida keltirilgan The Great Vowel Shift hodisasidagi o'zgarishlarda barcha olimlarning qarashlari bir xil emas.

4. Yangi ingliz tili davri davomida undoshlar sistemasida ham bir qancha o'zgarishlar ro'y berdi.

1) Urg'usiz bo'g'inlardagi [f], [s], [θ] jarangsiz undosh tovushlari jaranglashdi.

2) [r] Undosh tovushi vokallashti.

3) Undoshlarning tushishi.

4) Yangi sirg'aluvchi undosh tovushlarning hosil bo'lishi

XVII asrga kelib sirg'aluvchi jarangsiz [f] undosh [v]ga, [s] undoshi jarangli [z]ga, [θ] undoshi jarangli [d]ga o'tdi.

Captif > captive[kæptiv]

motif > motive [moutiv]

was [was] > [waz] > [woz]

foxes [foksis] > [foksiz]

the [θe] > [thə]

with [wiθ] > [with]

Ammo [θ] sifat, fe'l, ot, sonlarda saqlanib qoldi.

Thick [θ], thank[θaŋk], thought[θo:t], three[θri:].

[r] undoshining vokallashuvi deganda [r] o'z oldidan kelgan unli bilan birikib, o'sha unli ta'sirida cho'ziq unli tovush hosil qilishini tushunamiz. Demak [r]ning vokallashuvi XVII-XVIII asrlarda sodir bo'lgan.

XVI

XVII-XVIII

Bark [bark] > [ba:k]

Harm [harm] > [ha:m]

Turn [turn] > [tə:n]

Here [hi:r] > [hiə]

Undoshlarning talaffuzda tushib qolish hodisasi asosan XVI-XVII asrlarda bo'lib o'tdi. Ushbu hodisa quyidagicha ko'rinish olgan.

[mb], [mn] birikmalarida [b] va [p] tushgan.

O'rta ingliz tili davri **Yangi ingliz tili davri**

climben [kli:mbən] > climb [klaɪm]

[stl] birikmasida [t] tushgan.

O'rt.ing.davri **Yangi ing.davri**

whistlen[hwɪstlən] > whistle[wɪsl]

[stn] birikmasida ham [t] tushgan.

listnen [listnən] > listen [lɪsn]

fastnen[fastnən] > fasten [la:sn]

[skl] birikmasida [sl] ga qisqargan.

Muscle [muskl] > muscle [mʌsl]

XVI-XVII-asrlar davomida [kn], [gn], [wr] birikmalaridagi [k], [g], [w]

assimilyatsiyaga uchragan.

O'rta.ing.davri Yangi.ing.davr

Knyf [kni:f] > knife [naif]

gnat[gnai] > gnat [næt]

writen [wri:tən] > write [rait]

XV-asrda boshlangan yangi sirg'aluvchilarning hosil bo'lishi XVII asrga kelib tugadi.

Ushbu jarayonda [t], [d], [s], [z] tovushlari yangi sirg'aluvchi tovushlarni hosil qildi.

O'rt.ing.davri

Yangi.ing.davri

Translacyoun [transla'sjou:n] > translation[transleishn]

sure[sju:r] > sure [shjuə]

pleasure[ple'zju:r] > pleasure [plegə]

divisioun[divizjun] > division [divign]

Hozirgi davrda ham so'zlashuv nutqida assimilyatsiyani kuzatishimiz mumkin. Masalan: would you...[wudgu]

a>ei ga o'tish siljish emas, lekin bu hodisa siljish bilan juda bog'liq edi. Shu hodisani to'g'ri va aniq tushunish uchun bir narsani nazarda tutish kerak. Unli **a** til oldi, o'rta va til orqa bo'lishi mumkii.

O'rta ingliz **a** til oldi unli edi. Shuning uchun ham **a>al** ga o'tib ketgan, chunki tor unlilar diftonlangan edi.

Avvalo chet el mualliflari Suit va Espersen siljishni XVIII asrda tamom bo'lgan deb hisoblashadi. Lekin Uayld esa bu hodisaning XVIII asrda emas, balkim XVI asrga kelib tuzganligini isbotlab berdi.

Uayld shu hodisani tekshirishda faqat tarixiy yozuv yodgorliklarni emas, balki taxminiy xatlarni, har-xil hujjatlarni va vasiyatnomalarni ko'rib chiqqan edi, bu esa katta dalil edi.

Buyuk siljishning sabablari

Siljishning sabablari hozirgacha ham ma'lum emas. Shu jarayon haqida ko'pgina tortishuvlar davom etyapti.

Lunk fikricha torayotgan [e:] va [o:] tovushlari eng tor cho'ziq [i:] va [u:] tovushlarni siqib chiqqanligi natijasida boshqa unlilar ham toraygan. Espersenning fikrlari esa qarama-qarshi. Espersen shunday degan edi: "Tor tovushlar yo'q bo'lgandan keyin, ularning o'rinlarini boshqa tovushlar egallagan".

Lekin bu ikkita izohlashlar buyuk siljishning sabablarini ochib bera olmaydi. Bu sabablarni ochish uchun Xori, Martin chex olimi Trnka va boshqalar o'z hissalarinni qo'shdilar. Lekin ular ham oxirigacha bu jarayonni tushuntirib bera olmadilar.

Shu jarayon sabablarini ochish uchun tarixiy fonologiya fani pozitsiyasidan qarash kerak, ya'ni faqat bu jarayonning o'zinigina qaramasdan, balkim ungacha bo'lgan va o'zidan keyin tilning fonetik sistemasini ham ko'rish kerak.

Mavzuga oid savollar:

1. Ingliz adabiy tilining rivojlanishi asosan nima bilan bog'liq?
2. Yangi ingliz tili davriga kelib ingliz tili orfografiyasiga o'zgartirish kiritilishiga nima sabab bo'ldi?
3. Yangi ingliz tili davrida ingliz adabiy tilining rivojlanishiga hissa qo'shgan shaxslar kimlar?
4. Yangi ingliz tili davriga kelib qanday yangi monoftonglar hosil bo'ldi?
5. Yangi ingliz tili davriga kelib qanday yangi diftonglar hosil bo'ldi?
6. Yangi ingliz tili davrida undoshlar sistemasida qanday o'zgarishlar sodir bo'ldi?

Savol va topshiriqlar

1. Quyidagi gaplarni o'qing, tarjima qiling va kalit sifatida berilgan gapga qiyoslang va yo'l qo'yilgan xatolar tabiatini tushunib olishga harakat qiling.

Qadimgi ingliz tili

1. Tha com thyder on morgen mycel *menigo* for thyn symbeldaegen (Blick Hom., p. 69) -O'shanda ertalab o'sha erga juda ko'pchilik bayram qilgani keldi.
2. And *fela* ofalagen wearth on segthere healfe (Orosius., p. 182) - U tomondan ham, bu tomondan ham juda ko'pchilik o'ldirildi.

3. *Heap weas gescyrded* (Elene., p. 141) - Qo'shin yo'q qilib tashlandi (qirib tashlandi).

4. *Tha com mycel meniu on mergen to tham lice* (A.L., p. 86) - O'shanda ertalab uning jasadining oldiga juda ko'p odam to'plandi.

O'rta ingliz tili davri

1. *Tha clypode all theo meniu the him mid waes and thus cwaeth ...* (holy R.T., p. 16) - O'shanda u bilan birga bo'lgan ko'pchilik hayqirib yubordi va dedi ...

2. *The other inferior parte was callede the secunde companys* (Polychron. I., p. 245) – Bo'ysunganlarning ikkinchi guruhi esa ikkinchi otryad deb ataldi.

3. *Soothy, swich multitude is not honeste* (C.Tales, A, 96) - Haqiqatdan ham bunaqa ko'pchilik odil bo'la olmaydi.

4. *And there ho landed with seven kings and the number was hidecus to behold* (Arthur, II, p. 392) - Shunda u o'sha qirollar bilan qirg'oqqa chiqdiki, ularning miqdori g'oyat ko'pchiligidan ko'z ilg'amas edi.

O'rta davr ingliz tili

1. *Small though the number was that kept the town ...* (Marlove, Jew of Malta, 11, p. 155)

2. *And the whole multitude was by the sea on the land* (MK., IV, 1)

3. *There is abundance of all things* (More, Utopia, p.103)

4. *Are you resolved to give your voices? But that's no matter, the greater part carries it.* (Sh. Coriolanus, II, 3, 40)

Hozirgi zamon ingliz tili

1. *Thousands of laborers were in the fields, but the fields were so broad and numerous that this soatlered multitude was totally lost therein* (O.W.T., p. 30)

2. *The Mayor of Bursley openly proclaimed himself a Federationalist, though there was a majority on the Council against him* (ibid., p.640)

3. The wain *heap* was impregnable (M.E.S.S., p. 333)
4. Another *group* on Ptolomy's left, is headed by Achillas (Sel.W., p. 260)

Amaliy mashg'ulotlar uchun topshiriqlar

- 1) Quyidagi so'zlarni qaysi fonetik hodisaga tegishli ekanligini aniqlang:

Sterro—siorra

Feh—feoh

Melean—meolcan

Æhtan —eahtan

- 2) Quyidagi so'zlarni qaysi fonetik hodisaga tegishli ekanligini aniqlang:

Harjis—here

Dohtri—dehter

Brutes—bryd

Bandi—bend

- 3) Quyidagi so'zlarning o'rta va yangi davr inglizcha ekvivalentlaridagi o'zgarish farqlarini yozing:

Gylt, yeong, year, ceald, treo, feallan, beon, beran, sealt, feohtan.

- 4) Quyidagi so'zlardagi tovushlar taraqqiyoti davrlarini ko'rsating:

Rad, gos, hlaf, beam, secan, lufian, deop, cnawan, talu.

- 5) Quyidagi qadimgi davr ingliz tili so'zlarining o'rta ingliz davridagi yozilishini ko'rsating.

Wæs, giefan, dæy, cild, scipu, niht, boc, nu, bugan, boga, seon, cepan, ban, blod, tun, dragan, hwa, lagu, sæ:, morgen, þū

- 6) Quyidagi qadimgi davr inglizcha so'zlarining O'rta ingliz tili davridagi fonetik o'zgarishlarini tushuntiring.

OE. Rad “r”-ME: rod (rod)

OE- gos “g”- ME: gos (gos)

OE. Hlaf “l” - ME. loaf(louf)

OE. Heofon “h” -ME. hevn.

OE. Hreod “r” - ME. rede (rede)

OE. Secan “s”- ME. seken

OE. Lufian “”- ME. loven

7) Quydagi so'zlardagi g harfini qadimgi ingliz tilida ifodalagan tovush va zamonaviy ingliz tilidagi tovushlarning o'rtasidagi farqini tushuntiring.

Qad. Ing.	Zam. Ing.
------------------	------------------

gaderian 'to	to gather
gealia	gull
gear "yil"	year
gearwe:	gear
geong, gung	young
gyfan	to give
gyld	yield
gyldan (gylden)	golden
gylt	guilt
gyrnan	yearn
dag	day
heg	hay
c1æ:g	clay

8) Quydagi so'zlarning qaysi hodisaga tegishli ekanligini aniqlang:

Zefan > giefan

Zæf > geaf

cæster > ceaster

scæl > sceal

scort > sceort

9) Quydagi so'zlarning qaysi hodisaga tegishli ekanligini aniqlang:

sandian > sendan

tælian > tellan

sælian > sellan

larian > læ:ran

halian > hæ:lan

domian > deman

fullian > fyllan

10) Quyidagi so'zlarning qaysi hodisaga tegishli ekanligini aniqlang:

heah > hiehra

ceosan > cieth

11) Quyidagi so'zlarning qaysi hodisaga tegishli ekanligini aniqlang

hira > hiora

herot > lieort

saru > searu

12) Qadimgi ingliz tili orfografiyasining o'ziga xosligini hisobga olib, quyidagi o'rta ingliz tili davri so'zlarini qadimgi ingliz tili davri variantlarini keltiring:

kepen (Mod.E.to keep), book (Mod. E.book). given (Mod. E.to give), kow (Mod. E.cow), eçe (Mod.E. eye), child (Mod. E. child), first (Mod.E. first), yer (Mod. E. year), seilen (Mod. II. 10 sail).

13) Quyidagi zamonaviy ingliz tili so'zlarini qadimgi davr ingliz tili variantlarini keltiring.

Fall, cold, calf, old, year, clay, one, eye, give.

O'rta ingliz tili davri

(Middle English)

1) Quyidagi qadimgi davr ingliz so'zlarini o'rta ingliz tili davridagi yozilishini ko'rsating.

Æt, wæs, giefan, dæç, sunu, cild, scipu, niht, boc, hus, cu, seon, cepan, blod, dragan, hwa, sæ:, heofan, hlaf, lufian.

2) Quyidagi so'zlarning taraqqiyotini tushuntiring:

mycel - muchel - much

folgian - folwen - follow

fiht - fight – fight

geat- gete –gate

year –yær, yeer –year

ham –hoom –home

hnutu –nute –nut

hwit –whit –white

lagu –lawe –law

3) Quyidagi so'zlardagi [h] tovushini farqlari va rivojlanishini tushuntiring:

niht - nigt - night

briht - bright – bright

toh - tough – tough

brohte - broughte- brought

4) Quyida keltirilgan qadimgi davr ingliz tili so'zlari bilan zamonaviy ingliz tili so'zlari o'rtasidagi fonetik, orfografik farqlarini qiyoslab tushuntiring:

OE. mete - Mod.E. meal

OE. elan - Mod.E. eat

OE. brohte (ᵝᵠᵠᵠᵠᵠ) - Mod.E. brought

OE. ruh - Mod.E. rough

OE. hlaf- Mod.E. loaf

OE hwæder - Mod.E. whether

OE. hwæt - Mod.E. what

OE. dæg - Mod.E. day

OE. weg - Mod.E. way

OE. specan - Mod.E. speak

5) Quyidagi so'zlarda "unlilarning buyuk siljishi" hodisasi va natijalarini tushuntiring :

mus > mous > mouse

muth > mouth > mouth

mona > mone > moon

bidan > biden > bide

talū > tale > tale

sæ: > se, see > sea

6) Quyidagi zamonaviy ingliz tili so'zlarining orfografik yozilishi farq qilsada, unli tovushning bir xil talaffuz etilishi sabablarini tushuntiring:

straw, taught, slaughter, fall, wall, talk, more, for
tail, bait, take, make, say, day

Grammatika. Morfologiya

1. Quyida keltirilgan qadimgi davr ingliz tili otlarining bosh kelishikdagi ko'plik shaklini yozing.

Dæg, hunta, bōc, word, deor, wif, feoh, ealh, hearof, rice, snaw, scedu, stede, hyjt, benc, æppel, hond, sunne, cu, lamb.

2) Quyidagi gaplarda ajratib ko'rsatilgan otlarning turlanishini aniqlang.

1) ...ond hū gesæ:liglica tīda þa wæ:ron giond Angelcynn. (Cura Past. 4; Zup.32)

2) ...ge ymb liornunga ge ymb ealle þa thiowordomas (C'ura I'asl. 10; Zup. .13).

3)ond Sumne dæ:l thæs weges gefaren hæfdon. (Beda 120; zup. 42).

4) Eala Joseph min Jacobes bearn, mæ:g Davides mæ:ran cyninges (Juliana 164; Zup.9)

5) Sceolde ic lifes thryn/ gebaren beorhtne sunu ... (Juliana 204; Zup. 9)

2. Quyidagi qadimgi ingliz tili gaplaridagi ajratib ko'rsatilgan otlarning qaysi kelishikda, rodida, sondaligini aniqlang.

1) Me on bæce standath / her swylce swe on hleorum hlifiath / tu earan (Riddels 3)

2) ...ond thu tha word spricest... (Juliana 169)

3) ...thonne sceal Davides dohtor sweltan (Juliana 191).

4) fæder fy:rr ond sweord (Genesis 2884).

5) Sunnan hæ:tu ne sincaldu (I'henix 230).

3. Quyidagi gaplarni morfologik tahlil qiling.

1) Her wes Ccowulf his rices bescered

2) Lord, take myn wordes wyth thyne eren (Engl. Psall.51)

3) Ic teares sceal (Cynewulf 172)

4) þæ:r be his mæ:ges healp

5) And hu Hanna an man wæs anwaldes girnende.

4. Quyidagi otlarni kelishiklarda, sonda turlang.

cealf", cild, furh, stōw, fiscere, dēma, warcu, mūs, seolh, eage.

5. Quyidagi birikmalardagi otlarning rod, kelishik, sonini aniqlang.

godne mann; secg siehst; blinda dēor: blendena dēora: hira manna; txæ:m naman; blæcum wulfum: cyninges seega: txa swīn; þā bōc; þā bēc; scēp bēoþ; blæcum wulfe.

6. Quyidagi sifat va ravishlarning qadimgi ingliz tilidagi qiyosiy va orttirma darajalarini yozing.

grēat, sceort. hēah, leof. ly:tel, læt, nēah, god, clæ;ne.

7. Ajratib ko'rsatilgan sifatlarning son, kelishik, rodga turlanish turlarini aniqlang.

1) þo ilke txinge (Kent. 55)

2) ...sē hāga stenec... (Phenix 81)

3) ... on þām miclan dæge, (Phenix 723)

8. Quyidagi sifatlarning qiyosiy va orttirma darajasini yozing.

gōd, lang, eald, blæc, micel, swēte, earm.

9. Quyidagi qadimgi davr ingliz tili yozma yodgorliklaridan keltirilgan birikmalardagi olmoshlar ularning turlari, kelishigi va sonini aniqlang.

1) ... me thinctx ic lede... (Poema Morale 5; Zup. 87)

2) ...þat ich you wile telle... (Havelok 3; Zup. 131)

3) þat ye mowen nou yhere... (Havelok 11; Zup. 131)

4) þat we moten comen him to... (Havelok 18; Zup. 131)

5) ...Saul. Saul, þu sai me nu... (Curs. Mundi 15; Zup. 135)

6) ...þat ic þe sai... (Curs. Mundi 20; Zup. 135)

10. This-that, these-those olmoshlarining tarixiy hosil bo'lishini tushuntiring.

11. Quyidagi gaplardagi olmoshlarning kelishigi, sonini va gapdagi vazifasini aniqlang.

1) ...ic mē sibban ne þearf / wælhwelpe wīȝ with onsittan... (Riddels 22)

2) ...and he hine biþohte, / wet he don mahte... (Lay. 38; kl.49)

3)...þet we ssole bere to oure vaders gostliche...(Aycnbite 76)

12. Quydagi fe'llarni sinflarga ajratib, asosiy to'rtta (infinitiv, o'tgan zamon birlik, o'tgan zamon ko'plik, sifatdosh II) shakllarini yozing.

Līþan, stāh, fulgon, sceat, lēlc, wurdon, helpan, fleogan. Feallan, coren, locen, hulpon, cēosan, sceotan, flēah, lūcan. weartx, nōmon, lidon, stigan, worden, binden, cēas, feoll, curon, seah.

13. Quydagi fellarning hozirgi zamon birlik va ko'plik shakllarida tuslang.

Winnan, etan, sēcan, slēan, feohtan, metan, ferian, ewellan, dælan, cyþan, endian, willan.

14. Quydagi gaplardagi fe'llarning grammatik shakllari va ularning ifodalanishini aniqlang.

1) He wyrctx þā weorce be ic wyrce.

2)...ic lufige gyt tō dæg ottxe tō mergen.

3) Wē ēow þe nū hlehhap, fortxæ:m gē sculon eft wēpan.

4) Ic wille wyrcean mīn setl on nortxdæ:le ond wille bīon gelīs pæ:m hīestan.

15. Quydagi kuchli fe'llarning barcha (infinitiv, o'tgan zamon birlik, o'tgan zamon ko'plik, sifatdosh II) va o'tgan va hozirgi zamon shakllarini bering.

Beran (st. v. cl. 4), būzan (st.v.cl. 2), bindan (st. v. cl. 3), cuman (st. v. cl. 4), feallan (st.v.cl. 7), forgytan (st.v.cl.5). forswerian (st.v.cl. 6).

16. Quydagi gaplardagi kesim, uning turlari va qo'llanilgan fe'llarning shakllarini aniqlang.

1) Hēr syndon gēfērede feorran cumene Gēata lēode.

2) Hæfde se gōda cempa gecorne.

3) Hīg hæfdon heora lufsang gesungene.

4) We habbaþ nū æ:gþer forlæ:ten gē þone welan gē þone wisdōm.

5) þu hafast helle berēafod and þes dēaþes aldor gebundene.

6)...otx hīe gegon hæfdon.

7) Ic eom Higelaces mæ:g ond mago-þegn; hæbbe ic mærtha fela ongunnen on geogoge.

17. Quydagi parchalarni tarjima qilib, kesimini aniqlang.

1) Swæ: clæ:ne hīo wæs opfealene on Angelcynne, pæt swītxe fēawa wæ:ron behionam Humber. þe hiora þeninga cūthen undestondon on englicsc oththe furthum ān æ:rendgewrit of lædene on englisc āreccean; ond ic wēne, pætte nōht monige begiordan Humber næ:ren. (Cura Past. 14: Zup.33)

2) Sēo is brādre þonne æ:nig man ofersēon mæ:ge. (Orosius 133; Zup. 56)

3) ān man wæs eardi gende on Israhela þeode Manue gehaten of pæ:re mæ:gþe Dān; his wīf waes untymende, and hig wunedon būtan clide. (Aelfric 1; Zup. 74)

18. Quydagi gaplarni morfologik va sintaktik tahlil qiling.

1) And hī sōna hīm lifes word ætgædere mid eallum his gefērum, þe þæ:r æt wæ:ron, bodedon and lær.rdon. (Beda 184; Zup. 44)

2) Da tōbræ:d Samson bēgen his earmes, thæt þa rāpas tōburston, þe hē mid gebunden wæs. (Aelfric 22)

3) Wæs bē ēasten thæ:re ceastre wel nēh sume cyrice on are Scī Martnī iu gēara geeworht... (Bed; 222; Zup 45)

O'rta ingliz tili davri grammatikasi

(The Grammar of the Middle English)

1. Quydagi o'rta ingliz tilida keltirilgan gaplarni zamonaviy ingliz tili bilan qiyoslab, ular o'rtasidagi farqlarni ko'rsating.

1) Wurse be deo his gode wines hemic his fulle feonde. (Poema Morale 2 IV)

2) Do telle me belifc where has thou thus long be? (Towneley Myst 192)

3) A ship he bad me ordayn to sale us and oure lee... (Towneley Myst 309)

2. Quydagi gaplarni morfologik va sintaktik tahlil qiling.

1) bu en mire sonic liht and mine heorte blisse. (Homilies 5)

2) Ich hit wullc segge pam be him sulfhit nusten. (Poema Morale 225)

3) f anne spak him child Horn... (Horn 137)

4) Hit was upon a someres day... (1 lorn 29)

5) What nyngc ys man. pat pou crt penchand on hym? (lIngl. Psalt. 113)

3. Quyidagi o'rta va zamonaviy ingliz tiliga tegishli gaplarning chog'ishtirma holda ular o'rtasidagi sintaktik struktura farqliklari xususiyatlarini ko'rsating.

1) Mesi al pam me liccde a:r nu hit me mis lichel. (Poema Morale 13)

Most of what I loved before I don't like now.

2) Tharefore many wreches of pc uorlde trowande to joyc with Crislc. sail sorrowc withowitync ende. (Rich. Rolle 85) Therefore many wretches of the world, beliving to joy with Christ, shall sorrow without end.

3)J-cir king wende on anne feldt and resle hinc on the ground... (Lay. 607: Kl 55) King Lear "went to the field and rested there on the ground....

4) He geodc in wel rigte / to Rymenhild thec brigte. / on knes he sette / and

Ingliz tili tarixidan test savollari

1. Qadimgi ingliz tili davri alfavitida nechta harf bo'lgan?
 - a) 26
 - b) 32
 - c) 23
 - d) 28
2. Sinish hodisasi natijasida hosil bo'lgan o'zgarishni ko'rsating.
 - a) melcan> meolcan
 - b) hargis> here
 - c) hira> hiora
 - d) scacan> sceacan
3. Palatalizatsiya hodisasi natijasida hosil bo'lgan o'zgarishini ko'rsating.
 - a) melcan>meolcan
 - b) hargis>here
 - c) hira>hiora
 - d) scacan>sceacan
4. Umlaut hodisasi natijasida hosil bo'lgan o'zgarishni ko'rsating.
 - a) melcan>meolcan
 - b) hargis>here
 - c) hira>hiora
 - d) scacan>sceacan
5. Unli tovushlarning qisqartirish hodisasi natijasida hosil bo'lgan o'zgarishni ko'rsating.
 - a) dust > dust
 - b) stelan > stelan
 - c) dags > dæ:
 - d) scorl > sceorl
6. Unli tovushlarning cho'zilishi hodisasi natijasida hosil bo'lgan o'zgarishni ko'rsating.
 - a) dust> dust

- b) stelan> stclan
 - c) dags> dæ:
 - d) scorl> sccort
7. Qadimgi davrda ingliz va got tillarida yopiq bo'g'indagi tovushlari mos javobni ko'rsating.
- a) dust> dust
 - b) stelan> slelan
 - c) dags> dargr
 - d) scort> sccort
8. Qadimgi davr ingliz tili qaysi tillar guruhiga mansub bo'lgan?
- a) Roman-german tillariga
 - b) German tillariga
 - c) Skandinav tillariga
 - d) Vandal tillariga
9. Qadimgi german qabilalari bo'lgan angllar, sakslar, yutlar, frizlar qaysi guruhga kirganlar?
- a) vandallar
 - b) istevonlar va ingevonlar
 - c) germannlar
 - d) gillevonlar
10. Quyidagi so'zlarning qay biri unlilarning buyuk siljishi hodisasiga mos keladi?
- a) sterre > star
 - b) fa:re > fæ:
 - c) kauz > ko:
 - d) mon > mɔ:n
11. Ingliz tili rivojlanishi jarayonida negiz yasovchi suffiks qaysi element bilan qo'shilib ketadi?
- a) o'zak bilan
 - b) grammatik flektsiya bilan

- c) so'z yasovchi suffiks bilan
 - d) o'zak unlnei bilan
12. Quyidagi qiyoslardan qaysi biri o'zak negizli turlanishga mansub?
- a) stan- stanas
 - b) swapu- swapa
 - c) sife- sifu
 - d) lot- fet
13. "Muskilan" poemasi quyida keltirilgan tillardan qaysi biriga tegishli bo'lgan?
- a) Quyi nemis
 - b) Yuqori nemis
 - c) Sakson
 - d) Island
14. Ingliz tili tarixi nechta davrga bo'linadi?
- a) 4 davrga. Eng qadimgi davr 11-X asrlar, Qadimgi davr X-XII asrlar. O'rta davr-XII-XVII asrlar. Yangi davr XVIII asrdan hozirgacha.
 - b) 3 davrga. Qadimgi davr 7-9 asrlar. O'rta davr X-XV asrlar, Yangi davr XV-asrdan hozirgacha.
 - c) 3 davrga. Qadimgi davr 1-5 asrlar. O'rta davr VI-XIV asrlar. Yangi davr XV-asrdan hozirgacha.
 - d) 5 davrga. Eng qadimgi davr I-V asrlar. Qadimgi davr V-XI asrlar. Erga o'rta davr 11-15 asrlar. O'rta davr XV-XIX asrlar. Yangi davr XSh-asrdan hozirgacha.
15. Quyida keltirilgan so'zlardan qaysi biri qadimgi davr ingliz tiliga tegishli bo'lgan?
- a) kail
 - b) cakl
 - c) ceald
 - d) cold
16. Zamonaviy ingliz tilidagi 'to sleep' fe'lining qadimgi davr ingliz tilidagi

variantini toping.

- a) slepan
- b) slepyng
- c) sleepan
- d) slæpl

17. Quyida keltirilgan fe'l qaysi fe'l guruhiga mansub?

Ferian – ferede - fered

- a) kuchli fe'llar guruhiga
- b) kuchsiz fe'llar guruhiga
- c) preterito-prezept fe'llar guruhli fe'llar guruhiga
- d) supletiv fe'llar guruhiga

18. **Beon** fe'lining aniqlik mayli ikkinchi shaxs birlik shaklini ko'rsating.

- a) beo
- b) slen
- c) bist
- d) sim

19. **Sillan** fe'lining o'tgan zamon birlik va o'tgan zamon ko'plik shakllari berilgap javobni toping.

- a) sait- sellon
- b) san- seten
- c) sillan- sa:n
- d) sefen- sfeton

20. **cnawan** "to know" fe'lining ikkinchi shaklini ko'rsating.

- a) cneow
- b) cneowen
- c) cnawan
- d) cnawen

Mustaqil ishlar uchun topshiriqlar

1. Quyidagi soʻzlarda oʻzak unli tovushlarning paydo boʻlishini tushuntiring. eald, earm, heorte, 3iefan, sceal, sceort, sendan, tellan, læran, fyllan, hieran, siofon, heofon, neaht, slēan, sēon, sæ.

2. Quyidagi soʻzlarning umumgerman tillaridagi formalarini aniqlang.

Healdan, eahta, seolh, feohtan, 3eard, sciold, 3ear, len3ra, men, tep, æni3, mys, searu, heorot, slēan, sæ, tēon.

3. Quyidagi tekstda qadimgi davr ingliz tilidagi soʻzlarni yozing va undagi unli tovushlarning boshqa german tillari bilan mos kelishini tushuntiring:

Hæfde sē cynin3 his fierd on tū tōnumen, swā þæt hīe wæron simle healfe æt hām, healfe ūte, būtan monnum þe þā bur3a healdan scolden. Ne cōm sē here oftor eall ūte of þæm setum þonne tuwwa.... (The Parker Chronicle)

4. cynin3, healf, healdan, eall, here, fierd soʻzlarda oʻzak unli tovushlarning paydo boʻlishini tushuntiring.

5. Quyidagi soʻzlarda undosh tovushlarning mos kelishini tushuntiring.

Qadimgi ing. tili	Tarjimasi	Got tili	Qadimgi nemis tili	Qadimgi island tili
slæpan	«uxlamoq»	slēpan	slāfen	
scip	«kema»	skip	skif	skip
etan	«bor»	itan	ezzan	
þæt	«ana»	þata	daz	þat
twa	«ikki»	twai	zwēne	tweur

6. Quyidagi soʻzlarning morfologik strukturasini aniqlang.

Ēasten3le, 3eweorc, 3e3aderian, befæstan.

7. 3, c, p, f, c undoshlarning oʻqilishini tushuntiring.

Hafað, þis, sealtsea_as, hit, baðo, þurh, swylce, ēac, wec3a, isernes, bið, 3a3ates, 3ym, dēð, þonne.

8. Quyidagi soʻzlarning morfologik strukturasini aniqlang.

Hafað, sealtsēaðas, ælcere, hāde, wec3a, 3emēted, onwe3.

9. “stōw” otini tuslang.

10. “Þis” olmoshini tuslang.

11. “flēon” fe'lini tuslang.

12. “blæc” sifatini kuchli va kuchsiz tuslanish bo'yicha tuslang.

13. Alekseeva L.S.ning «Древнеанглийский язык» xrestomatiyasidan 10 ta boshqa tildan o'zlashgan so'zni yozing.

14. Qadimgi davr ingliz tilidagi quyidagi so'zlarda diftonglarning paydo bo'lishini tushuntiring.

Bearn, lēof, heofon, 3iefan

15. Quyidagi so'zlarda diftonglarning paydo bo'lishini tushuntiring: heard, 3iest, dēaf, cēosan.

16. Got tilidagi quyidagi so'zlarda unli va undosh tovushlarning mos kelishini tushuntiring.

Got tili	Qadimgi davr ingliz tili
Slēps	Slæp
Giban	3iefan
Andies	Ende
Haims	Hām
lagjan	Lec3an

Got tili	Qadimgi davr ingliz tili
Slēps	Slæp
Giban	3iefan
sokjan	sēcan
Hairto	heorte
fimf	fīf

17. Quyidagi so'zlarda diftonglarning paydo bo'lishini tushuntiring. Beor3, , bēodan, dēad, sceolde.

18. Quyidagi so'zlarda diftonglarning paydo bo'lishini tushuntiring. healf, sceall, 3eaf, ēare.

19. Quyidagi so'zlarda unli va undosh tovushlarning mos kelishini tushuntiring.

Got. Hatis	<i>Qadimgi ing.</i> Hete
Got. Mēnope	<i>Qadimgi ing.</i> Mōnap
Dr.-v.-nem. Sehan	<i>Qadimgi ing.</i> Sēon
Got. Hlaiw	<i>Qadimgi ing.</i> Hlāw
Nem. Kalt	<i>Qadimgi ing.</i> Ceald

20. Qadimgi davr ingliz tilidagi quyidagi so'zlarning O'rta davrda yozilishi va o'qilishini tushuntiring

Aū>cow, dūn>down, hlud>loud, feld>field, scip>ship, preo>three, lufu>love, cild>child, niht> night, drincan>drinken, cwellan>quellen, 3ēar>yēr, brycz>bridge, foltian>folwen, mor3en>morwen, fu3ol>foul, rīdan>ryden.

21. Qadimgi davr ingliz tilidagi quyidagi so'zlarning rivojlanishini tushuntiring.

climban, caru, macian, rād, snāw, māra, wæs, æppel, slæpan, lætan, fyrst, fyr, tellan, boc, sunu, tūn, eald, mieht, ēast, lēaf, heorte, seofon, dēop, cēosan, stanas, ælc, sec3an, hrin3, dæ3, we3, dra3an, ā3en, ti3ele, dry3e, hēah, leo3en, fu3ol, bū3an, mor3en, brought, dough, swylce.

22. Quyidagi so'zlarda sodir bo'lgan grafik va fonetik o'zgarishlarni tushuntiring.

Hwænne>whan, pæt>that, scūr>shour, swōte>soote, drū3oð>droghte, baðian>bathen, swilc>swich.

23. Qadimgi davr ingliz tilidagi quyidagi so'zlarning o'rta davrdagi formalarini bering.

Hæm, oild, sceall, sæ3de, ni3on, hevi3, æni3, 3an, lætan, sæ, fyrst, acīnan, pēch, fu3ol, plōh.

24. Qadimgi davr ingliz tilida ot so'z turkumining qaysi tur tuslanishi O'rta

davr ingliz tilida ishlatilgan? Quyidagi soʻzlarning tuslanish turini aniqlang.

dores, namen, men, tungen, oxen.

25. “God” sifatinig kuchli va kuchsiz tuslanishdagi turlarini bering.

26. Qadimgi davr ingliz tilidagi **ic, pū, 3ē, ēow, ūre, ān, twā, prēo, feower, seofon, eahta, ni3on** olmoshlarning Oʻrta davr ingliz tilidagi formalarini bering.

27. Qadimgi davr ingliz tilidagi **ceosan, feohtan, beran, 3itan, scacan, feallan, cumin, dra3an, habban, macian, sec3an, hieran, lufian** feʼllarning Oʻrta davr ingliz tilidagi formalarini bering.

28. Quyidagi feʼllarni tuslang : **chosen, haven, felan.**

29. Qadimgi davr ingliz tilidagi **breacan, ceosan, bindan, feohtan, 3iefan, dra3an, cnawan, healdan, sellan, tellan, tæcan, macian, habban, sec3an, sceal, bēon** feʼllarning Oʻrta davr ingliz tilidagi formalarini bering.

30. Qadimgi davr ingliz tilidagi **finden, loven, bēn** feʼllarining Oʻrta davr ingliz tilidagi gerundiy, sifatdosh I va II formalarini bering.

31. Quyidagi soʻzlarning oʻqilishi va yozilishini tushuntiring.

tables, books, wanted, learned, business, star, war, clerk, sergeant, perfect.

32. Quyidagi Oʻrta asr ingliz tilidagi soʻzlarda unli harflarning siljishi natijasida talaffuzning oʻzgarishini tushuntiring.

taken, name, slēpen, time, feld, gōn, mone, hous.

33. Quyidagi soʻzlarning qadimgi va Oʻrta davr formalarini bering:

know, reading, books, life, those, be, which, but, young, wisest, newer, for, world, learned, old, were.

34. **Wisest, quickest** sifatlaridagi unli /Θ/ nima uchun /I/ ga aylanganligini tushuntiring.

35. Quyidagi soʻzlarni etimologik tahlil qiling.

they, experience, world, commonly, wise, to learn, old, to be, new, study.

36. Qadimgi davr ingliz tilidagi: **ān, ap, bæc, bēon, bītan, bord, ceosan, cumin, dæl, fah, fealdan, plo3, sæ** soʻzlarining rivojlanish tarixini tushuntiring.

37. Quyidagi soʻzlarda unli harflarning siljishi roʻy bermaganligini tushuntiring.

room(dr.-ang.rum), to wound (dr.-ang. wundian), bread (dr.-ang bread), to get (dr.-ang. 3itan), deaf (dr.-ang. deaf)

38. Quyidagi so'zlarning talaffuzida unli tovushlarning farqini tushuntiring.

hat, cat, that, want, water, bath, father, pass, cast, ask, all, calm, all, talk, autumn, cause, paw.

39. Wife-wives, half-halves, wolf-wolves, bath-baths, path-paths so'zlarida jarangsiz undoshning jarangli undoshga aylanishini tushuntiring.

wife-wives, half-halves, wolf-wolves, bath-baths, path-paths.

40. Quyidagi otlarning ko'plik formasi yasalishidagi farqni tushuntiring.

Woman, foot, man, child, mouse, louse, dormouse, goose, tooth, brethren, sheep, deer, swine, fruit, fish, trout, salmon, ox.

41. Otlarning ko'plik formasini yasovchi “-es” qo'shimchasining tarixini tushuntiring.

42. Fe'llarning hozirgi noaniq zamon darak maylidagi 3-shaxs formasida “-(e)s” qo'shimchasining paydo bo'lishini tushuntiring.

Mustaqil ishlar uchun referat mavzulari

1. Qadimgi davr ingliz tilida so'z yasalishi.
2. Fransuz tilidan o'zlashgan so'zlar tarixi.
3. Qadimgi german tillarida so'zning morfologik strukturasi.
4. Otlarning tuslanish turlarining rivojlanish tarixi.
5. Sifatlarning tuslanish turlarining rivojlanish tarixi.
6. Olmoshlarning tuslanish turlarining rivojlanish tarixi.
7. Kishilik olmoshlarining rivojlanishida so'z o'zgarishi.
8. Ko'rsatish olmoshlarining rivojlanishida so'z o'zgarishi.
9. Kuchli fe'llarning rivojlanishida so'z o'zgarishi.
10. Kuchsiz fe'llarning rivojlanishida so'z o'zgarishi.
11. Preterito-prezent fe'llarining rivojlanishi.
12. Aniq va noaniq artikllarning tarixi.

13. Fe'llar analitik formasining paydo bo'lishi.
14. Sonlarning rivojlanish tarixi.
15. Qadimgi davr ingliz tilida yozma yodgorliklar.
16. O'rta asr ingliz tilida yozma yodgorliklar.
17. Fe'llar shaxssiz formasining rivojlanishi.
18. Gap bo'laklarining rivojlanish tarixi.
19. Ingliz tili tarixida sodda gaplar.
20. Ingliz tili tarixida ergashgan qo'shma gaplar.
21. Ingliz tili tarixida bog'lovchi qo'shma gaplar.
22. So'z birikmasininig paydo bo'lish tarixi.

SUPPLEMENT

Task 1 Case and number of nouns: Fill in the blanks!

It is important to be able to recognize the case and number of any noun. To get this information, you'll need to look sometimes at endings and other markings, sometimes at modifiers, especially pronouns (so *se man* is nominative, but *pone man* is accusative), and sometimes at other elements of the context. For each of the following short, simple sentences, indicate the case and number of the noun in **bold type**.

1. Me losodon mine **aehta**.
case _____ number _____
2. We sculon forgifan bam **mannum** be wi5 us agylta5.
case _____ number _____
3. Sele⁴ bone hlaf bam **men** to etanne. case
number _____
4. Hie slogon **men** and orf. case
_____ number _____
5. Odissia⁵ læo6 gedwyld,⁶ swa Omerus on baere læc rec6.⁷
case _____ number _____
6. We raeda6 on **bocum** baet manige gigantas⁸ weeron on ealdum dagum case
_____ number _____
7. Us secga5 **bee** baet sum gigant waes Mercurius nemned. case
number _____
8. Ealde ubwitan awrat manige **boca**.
case number _____
9. Ealhswlb seo **faemne** waes Westseaxna cwen. case
_____ number _____
10. 3ere **faemnan** nama waes Wynflaed.
case _____ number _____

4 *sele*: imperative singular of *sellan* 'give'.

5 *Odissia*: Odyssey (here treated as a plural)

6 *gedwyld*: wanderings.

7 *reed*: third person singular of *(ge)reccan* 'tell'.

8 **gigantas**: giants.

9 *goldhrodene*: gold-adorned (a poetic figure frequently applied to women).

Task 2 Frequently looked-up nouns (1)

This exercise highlights nouns that students look up frequently. Translate each of the following simple sentences, looking up those words that you don't know and taking careful note of the nouns in bold type. If you translate carefully, you may learn some important vocabulary.

1. We bidda⁵ us Godes **are**.
2. We hatad Godes foresceawung **wyrd**.
3. God sent eorbllice **waestmas** godum and yfelum.
4. He geearnode his **hlafordes** miltse.
5. Ic aetywde baet gewrite eallum minum **witum**.
6. Him wear⁵ on slaepe **swefn** aetywed.
7. Da flugon pa haednan **leode**.
8. God fordyde Egypta **dugude**.*
9. Se cyning benam his **eorlum** eall be hie ahton.
10. /Alfred rehte bam preost his **synna**.
11. E>aet **treow** weox on bam wange.⁴
12. Se heretoga ferde mid miclum **werode** to Lundene.
13. Se biscop waes arfaest on **peawum**.
14. Ealle mine **nytenu** sind on pam felda.
15. Se **ealdorman** ricsa⁵ ofer pas scire.
16. Se cyning sceal ricsian ofer his rice.

⁴ *wang*: field, plain.

Task 3 Frequently looked-up nouns (2)

This exercise is like the previous one, except that the highlighted words are common in poetry, but not in prose. Translate these sentences, taking special care with the words in bold type. To keep the exercise easy, the passages are mostly not poetic.

1. *Pŭ* scealt habban stedefaestne **modsefan**.
2. *Pŭ* scealt ondraedan binne **Metod**.
3. Hie noldon feohtan ongear heora **winemagum**.
4. We bebyrigdon urne hlaforð on **hrusan**.
5. We drugon fela **earfoda**.
6. He wilnode to his **edel** cuman.
7. Eall beos **gesceaft** sceal gedreosan.
8. Mm **goldwine** me geaf gylðenne beag.
9. Me geaf se cyning micel **sine**.
10. Se scop⁵ sang baet **giedd**.
11. **Haeleda** fela feol on pasre waelstowe.
12. Ic geman pa **faehde** pe Cuþwine hæfð wið me geworht.⁶
13. Se cyning sende pone here on langne slæ.
14. /Elfred, wis sinces **brytta**, feaht ongear bam wlcingum.
15. Ore **hyge** sceal beon swiðe grimm þonne we to **gefeohhte** gangen.

⁵ *scop*: poet, singer.

⁶ *pe . . . geworht*: that Cuthwine has raised against me.

Task 4 What's that dative doing?

The following sentences illustrate the various uses of the dative. Translate each sentence, being especially careful to render the dative noun or noun phrase (in bold type) correctly. You may need to supply a preposition.

1. Aidan bodode Godes word **bam** cyninge.
2. Se ceorl wearð acweald aetforan **bam** cyninge.
3. *Pa* baer man **bam** cyninge cynelice benunga.⁷
4. *Pa* com seo cwen on aefenne ham to **bam** cyninge.
5. Sum ealdorman waes on Miercna lande, swiðe leof **bam** cyninge.
6. Heofona rice is gelic **bam** cyninge be macode his suna gifta.⁸
7. Salomon eac forgeaf baere cwene swa hwaes swa⁹ heo gyrnde aet him.
8. *Pa* eodon ba burðenas and abudon^{10*}baere cwene baes cyninges haese.¹¹
9. Se cyning Asuerus swibe bīðe waes mid baere cwene Hester.
10. Se begn betaehte his ashta baere cwene to haebbenne.
11. Se geref a ofsloh bone wicing mid sweorde.
12. Awyrgeð bið se man se ðe wyrnð his sweorde blades.
13. He abenede¹² his swuran under **bam** sweorde.
14. Gewritu secgað baet he waere mid sweorde burhstungen.¹³

Task 5 Nouns and pronoun case: Fill in the blanks

For each sentence, circle the noun phrase (consisting of a demonstrative pronoun and a noun) that belongs in the blank.

1. _____ofslog bone ceorl.
a. se cyning b. bone cyning c. bees cyninges d. bam cyninge
2. E>aet wif aet _____.
a. se hlaf b. bone hlaf c. bees hlafes d. bam hlafe

⁷ In addition to the sense in the glossary *pēnund* may mean 'a meal'.

⁸ *his suna gifta*: a wedding for his son.

⁹ *swa hwoas swa*: whatever (a genitive, with *gyrnan*).

¹⁰ *dbudon*: lookup *abeodan*.

¹¹ *haese*: command.

¹² *abenede*: stretched out.

¹³ *purhstungen*: pierced through.

3. _____ bohton twegen faetelsas.
a. *Pa* wif b. *Mra* wifa c. *lam* wifum
4. Ic geaf min sweord _____.
a. *seo* cwen b. *ba* cwene c. *baere* cwene
5. _____ sindon wynsume on gesyh5e.
a. *Da* fuglas b. *Dara* fugla c. *Dam* fuglum
6. Seo faemne site6 on _____.
a. *seo* heall b. *ba* healle c. *baere* healle
7. Se cniht gaeb on _____.
a. *seo* heall b. *ba* healle c. *baere* healle
8. Seo maegd saegde an spell. *
a. *se* esne b. *pone* esne c. *paes* esnes d. *bam* esne
9. We seo6ad _____ on waetere.
a. *pa* wyrta b. *para* wyrta c. *pam* wirtum
10. _____ lar is sw!6e deop.
a. *Se* lareow b. *&one* lareow c. *Eaes* lareowes d. *Mm* lareowe
11. _____ fuhton swi6e heardlice.
a. *Da* men b. *Dara* manna c. *Dam* mannum
12. Ic geaf _____ ealle mine mearas.
a. *pa* men b. *para* manna c. *pam* mannum
13. *Mlc* _____ haef6 an hors.
a. *pa* men b. *para* manna c. *pam* mannum
14. _____ eagan wurdon blinde.
a. *Se* man b. *Done* man c. *Daes* mannes d. *Dam* men
15. Heo sealde _____ anne aeppel.
a. *se* man b. *pone* man c. *paes* mannes d. *pam* men
16. Bring me _____!
a. *paet* beor b. *baes* beores c. *bam* beore
17. _____ wendon baet hie scoldon win habban.

- a. Da cwena b. Dara cwena c. Dam cwenum
18. _____ buhte se medu to swete.
- a. Da cwena b. Dara cwena c. Dam cwenum
19. _____ healsbeagas sindon wlitige.
- a. Da cwena b. Dara cwena c. Dam cwenum
20. _____ Da begnas ridon to _____.
- a. seo burg b. ba burg c. baere byrig

Task 6 Common nouns, rare declensions

Many nouns that occur frequently belong to declensions that contain very few-words. This exercise should acquaint you with some common nouns whose inflections may cause difficulty. For each noun or noun phrase in bold type, indicate its case and number.

1. Eadgyð is mæsseweostor, **mines feeder** dohtor. case _____
number _____
2. Eadgar feng Cynric to þam rice¹⁴ and heold seofontyne¹⁵ **winter**, case _____
number _____
3. Eadweard laefde baet sweord **his yldestan suna**. case _____
number _____
4. Se Iacob gestrynde **twelf suna**. case _____
number _____
5. **Sigerofe haeleb** eodon ba to healle. case _____
number _____
6. Se **haele** beotode ymbe his ellen. case _____
number _____
7. **Pes haeleb** hsefS god sweord.
case _____ number _____
8. Ic rehte syllic spell **minum breder**.

¹⁴ *feng* . . . to þam rice: succeeded to the kingdom.

¹⁵ *seofontyne*: seventeen.

case _____ number _____*

9. lobes **breo** **dohtra**¹⁶ waeron acwealde.

case number

10. Se earga cempa fleah to **wuda**.

case number

11. We eta5 cyse¹⁷ and **aegru** and fisc.

case number

12. Se cniht hylt an spere on his **handa**. case

number _____

13. Seo cwen ahof up hire **handa**. case

number

14. Ða **brodor** saeton on baere bence.

case number

15.]>aes ymb¹⁸ **twegen monab** gefeaht Alfred cyning wib bone here,

case number

Task 7 Minitext: A Miracle of St Benedict

Below is a copy of Minitext A from *Introduction to Old English*. First read the text carefully and then underline each noun (hint: there are thirty-one). Finally write an abbreviation for the case (nom., ace, gen., dat, inst.) and number (sg., pi.) above each underlined noun.

[1] Æac hit gelamp sume daege paet pa gebr66ru timbredon baes mynstres hus. [2] And ba laeg beer an stan tomiddes, bone hie mynton hebban up on baes huses timbrunge, ac hine ne mihton twegen men ne brie onstyrian. [3] E>a eodon baer ma manna to, ac he swa beah wunode faest and unwendedlic, efne swelce he waere haefd be wyrtwalan in baere eorþan. [4] And Æac hit openlice mihte beon ongieten baet se ealda feond saet ofer bam stane, bone ne mihton swa manigra weru handa

16 *dohtra*: Not the expected form according to table 6.12; but see reading 3/39, 105. The present ending is from the strong feminines.

17 *cyse*: cheese.

18 *Paes ymb*: after that.

onstyrian. [5] *Pa* for baere earfobnesse waes sended to bam Godes were, and ba Ъгббги baedon baet he come and mid his gebedum bone feond onweg adrife, baet hie mihten bone stan up ahebban. [6] *Pa* sona swa se Godes wer bider com, he dyde baer his gebed and his bletsunge. [7] And ba wear6 se stan mid swa micelre hraednesse up ahafen, swelce he aer naenige hefignesse on him naefde.

Task 8 Determining the gender of nouns

Frequently you will want to know the gender of a noun. You can always find out from a glossary of course, but there are other ways to tell. Here are some pointers.

A. If a singular noun is accompanied by a demonstrative pronoun, the gender of the pronoun is often unambiguous. For each of the following *singular* noun phrases, identify the gender of the pronoun and noun.

baere tide	_____	pone naman	_____
seo cearu	_____	pisre nihte	_____
pas tI5e	_____	pa lafe	_____
pis hryper	_____	pisne lam	_____
paet tol	_____	se weg	_____
peos byrgen	_____	bes morgen	_____

B. The nominative or accusative plural of a noun can often reveal its gender.

For

each of the following *nominative plurals*, indicate the gender.

heafdu	_____	laeswa	_____
randas		daeda	
ping	_____	tungol	
giefa	_____	scipu	
dagas	_____	secgas	
gleda		sceattas	

c. Finally, nouns with the same suffix generally have the same gender. Indicate the gender of each of the following nouns. Not all are in the glossary, but you will find enough to be able to tell the gender of all of them.

geeacnung	_____	geferscipe	_____
wedlac	_____	sarnes	_____
freodom	_____	cildhad	_____
streng6	_____	samnung	_____
reaflac	_____	hael6	_____
dryhtscipe	_____	haligdom	_____
nearones	_____	biscophad	_____

Task 9 First - and second-person pronouns: Fill in the blanks and translate

A. Choose the correct personal pronoun from the list that accompanies each sentence. The sentences are very simple, but you'll have to look up words along the way. *Hints-*.

Look up *helpan* and *wenan* in the glossary before filling in the blanks for sentences containing those verbs.

Note that direct and indirect objects often come before verbs rather than after, as in Modern English—especially when the objects are pronouns.

1. _____ haefst anne scilling.

a. *Pŭ* b. *Pē* c. inn

2. _____ haebbe an pund.

a. ic b. me c. min

3. /Etla¹⁹ _____ geaf pisne scild.

a. ic b. me c. mm

4. Hwaet geaf he _____ ?

a. bu b. be c. bin

5. Ic wille _____ helpan.

¹⁹That is, Attila the Hun, who turns up frequently in Germanic legend. The form of his name here is nominative.

- a. bu b. pē c. pin
6. ðu wende _____ lange prage.
- a. ic b. me c. mm
7. _____ eta5 bone hlaf and drinca6 ba meolc.
- a. Ge b. Eow c. Eower
8. _____ sohton bin horse, ac hit na ne fundon.
- a. We b. Us c. Ure
9. Haebbe ge _____ gesegen?
- a. ic b. me c. min
10. Canst bu _____ gehelpan?
- a. ic b. me c. min
11. Se leece _____ gehaelde.
- a. ic b. me c. min
12. Se waelhreowa wiga wille _____ ofslean.
- a. bu b. be c. bin
13. Se goldsmibð _____ geworhte gyldenne beag.
- a. we b. us c. ure
14. God _____ gifð forgifenesse eowra synna.
- a. ge b. eow c. eower
15. Ge _____ pyncað waedlan, na welige.
- a. we b. us c. ure

B. Now translate these simple Old English sentences (all the words are either in the glossary or translated in footnotes). Remember this important point: in Modern English, the function of a pronoun is determined primarily by position, not by form: if a young child says "him loves the doggie," we easily translate "he loves the doggie." But in Old English form is primary: if you read *hine lufad se hund*, you must translate "the dog loves him," despite the word order.

1. Ic nylle folgian mines hlafordes banan.

2. **Me** com to²⁰ an scmende²¹ engel.
3. E>aet folc be geceas to cyninge. —
4. Ic laere be baet bu ne modigan.
5. We cunnaþ of baere ilcan maegbe.
6. Us forgeaf se cyning pas scildas.»
7. Nis²² eow alyfed baet ge offrian bam ealdum godum.
8. Ponne ge unriht deb, bonne²³ gab ge on cwearterne.
9. Us sende se preost to eow.
10. Eower hlaford eow afet, and ge for him feohta6.

Task 10 Demonstrative pronouns as articles

For each of the following sentences, supply the correct demonstrative pronoun. You'll need to determine the gender, number and case of the noun that the pronoun modifies.

1. ____ cwen wera6* hire healsbeag.
2. ____ wif haef6 bunan and hringas.
3. ____ sweordes ecg is swl6e scearp.
4. Se laece sceawodon ____ mannes wunde.
5. On ____ tide waes micel hungor on pissum lande.
6. E>a on morgenne comon ____ men to ____ recede.
7. Se goda preost præadaþ ____ aepelan men toeacan ____ ceorlum.
8. Hie pa oncneowon ____ ealdorman.
9. Ealle ____ yldestan witan²⁴ waeron on ____ gemote.
10. On ____ ilcan daege forpferde se biscop.

20 The object of a preposition sometimes comes before the verb rather than after the preposition, as we expect in Modern English.

21 *scinende*: shining.

22 Ms: It is not.

23 *Ponne . . . bonne*: When . . . then.

24 The nom. pi. of the noun *wita*. Can you see why it is not the verb *witan*?

Foydalanilgan va tavsiya etilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Алексеева В.А. 'Хрестоматия по истории английского языка', Москва, 1976.
2. Аракин В.Д. 'Очерки по истории английского языка'. М., 1983.
3. Бруннер К. 'История английского языка' Том 1-2. М., 1962.
4. Иванова И.П. 'Книга для чтения по истории английского языка', Москва, 1999.
5. Общее языкознание формы существования и функции языков. М. Наука, 1970, 656 стр.
6. Смирницкий А.И. 'Хрестоматия по истории английского языка', Москва, 2008.
7. Anglo-Saxon reader, Oxford, Oxford University Press, 1966.
8. Ilyish B.A. 'A history of English language'. М., 1975.
9. Kuldashev A. 'A history of English'. Т., 2011.
10. Kuldashev A. 'An introduction to Germanic philology'. Т., 2010.
11. Khamzaev S., Bektashev O. 'Intrepretation of the text'. Т., 2009.